

**MARIA MARIN, IULIA MĂRGĂRIT,
VICTORELA NEAGOE, VASILE PAVEL**

**CERCETĂRI
ASUPRA
GRAIURILOR ROMÂNEȘTI
DE PESTE HOTARE**

**BUCUREȘTI
2000**

**MARIA MARIN, IULIA MĂRGĂRIT,
VICTORELA NEAGOE, VASILE PAVEL**

**CERCETĂRI
ASUPRA GRAIURILOR ROMÂNEȘTI
DE PESTE HOTARE**

Volumul de față reprezintă o culegere de studii privind situația actuală a graiurilor românești din afara granițelor țării, depozitare ale unor fapte lingvistice inedite, publicate sau în curs de publicare în unele periodice de specialitate (*Fonetică și Dialectologie*, revista Institutului de Fonetică și Dialectologie „Al. Rosetti“ al Academiei Române; *Revistă de Lingvistică și Știință Literară*, revista Institutului de Lingvistică al Academiei de Științe a Republicii Moldova).

Lucrarea se adresează specialiștilor, precum și unui public mai larg, interesat de limba română vorbită în Republica Moldova, Ucraina, Federația Rusă și Bulgaria.

CUPRINS

MARIA MARIN,		
	<i>Iotacizarea verbelor. Reflexe și consecințe în unele graiuri românești vorbite în medii alogene</i>	5
IULIA MĂRGĂRIT, VICTORELA NEAGOE,		
	<i>Cercetări asupra graiurilor românești vorbite în nord-estul Bulgariei (regiunea Loveci)</i>	10
VICTORELA NEAGOE,		
	<i>Considerații asupra graiului din Apșa de Jos, raionul Teacev, Regiunea Transcarpatică (Ucraina) . . .</i>	30
MARIA MARIN, IULIA MĂRGĂRIT, VICTORELA NEAGOE,		
	<i>Graiuri românești din Ucraina și Republica Moldova . .</i>	42
VASILE PAVEL,		
	<i>Graiuri românești în medii aloglote. Considerații sociolingvistice</i>	122
IULIA MĂRGĂRIT,		
	<i>Miteluț, miticuț, mâficuț</i>	132

IOTACIZAREA VERBELOR. REFLEXE ȘI CONSECINȚE ÎN UNELE GRAIURI ROMÂNEȘTI VORBITE ÎN MEDII ALOGENE*

MARIA MARIN

Fenomenul iotacizării verbelor, de esență fonetică, dar cu implicații importante în domeniul morfologiei, se referă, în general, la verbele moștenite în **-eo**, **-io** și la efectele elementului palatal (*iot*), dezvoltat în aceste grupuri, asupra consoanelor precedente. Soarta verbelor iotacizate reprezentând, cum spunea Sever Pop, o pagină foarte interesantă pentru istoria foneticii și morfologiei tuturor dialectelor românești (Pop 1966, 315), a intrat în preocupările a o seamă de lingviști și dialectologi români¹. Reținem, dintre observațiile formulate până acum, pe de o parte, faptul că, dacă în secolul al XVI-lea formele verbale iotacizate par a fi fost generale pe teritoriul dacoromân, în secolul al XVII-lea încep să se impună, mai ales în Banat, Transilvania de nord și în Moldova, forme analogice, cu consoana radicalului „refăcută” și, pe de altă parte, că, în graiurile actuale, repartitia geografică a formelor verbale iotacizate se prezintă diferit în funcție de consoana din radicalul verbului și de modul verbal (indicativ, conjunctiv, gerunziu) (Pop 1966, 281 și urm.; Saramandu 1992, 84). Totodată, reținem că principalul motiv al apariției formelor de iotacizate l-a constituit nevoia de diferențiere, de evitare a omonimiei la care s-a ajuns în numeroase graiuri și că „refacerea” radicalului a avut loc prin analogie cu alte verbe, observații formulate de către toți cercetătorii care s-au ocupat de acest fenomen.

În cele ce urmează, ne vom opri asupra câtorva dintre reflexele și consecințele iotacizării verbelor în graiuri românești din arii laterale și/sau izolate. Este vorba de graiuri românești vorbite în diverse zone situate în Republica Moldova, Ucraina și Ungaria. Ne interesează, în special, formele de indicativ și de conjunctiv ale verbelor de cojugarea a II-a, a III-a și a IV-a în *n. r. l. c. b.* moștenite

* Într-o primă formă, textul a fost prezentat la cel de-al VIII-lea Simpozion Național de Dialectologie, Belinț (Octombrie 1994).

¹ O prezentare amplă a fenomenului iotacizării verbelor se găsește la Pop 1966. Problema a fost reluată, din diverse unghiuri de vedere, între alții, de Iancu 1965, 1966; Saramandu 1992.

ca atare din latină (continuând verbe cu un *iot* provenit din *-co, -io*) sau trecute la aceste conjugări ca urmare a unor transformări fonctice specifice graiurilor studiate.

Materialul pe care ne întemeiem observațiile ne-a fost furnizat de ALM I. 1, 2 și de culegerile de texte dialectale efectuate, în ultimii patru ani (1991–1994), de către dialectologi din București, Chișinău și Budapesta, în unele raioane din Republica Moldova, în Ucraina (regiunile Odesa, Cernăuți și Regiunea Transcarpatică) și, respectiv, în Ungaria (județul Bihor)².

Graiurile din zonele avute în vedere se caracterizează prin prezența masivă a iotacizării, atestată la formele verbale, și a palatalizării (muierii), în general, întâlnită atât la formele verbale, cât și la alte categorii de cuvinte (*Dialectologie*, 158; Borbély 1990, 20–27).

Ca urmare, în aceste graiuri sunt curențe, pentru persoana 1 sg. a indicativului prezent, forme ca *auđ, poč/puj, řiŭ/řiđ, spuđ, rămđi, viŭ, mđ, ceđ, sađ, morđ, scutuđ* etc. Aria acestor forme acoperă zona din dreapta și, mai ales, din stânga Nistrului (de la Soroca până la vărsare), inclusiv satele românești din raioanele Ananiev și Kotovsk ale Ucrainei, o zonă compactă din sud-vestul Basarabiei (raionul Vulcănești) și al Ucrainei (raionul Ismail), precum și din regiunile Nikolaev, Kirovograd, Donețk, Dnepropetrovsk ale Ucrainei și din regiunea Primorie a Federației Ruse (ALM I. 2, h. 345, 469); varianta *řiđ* este atestată și în 7–8 localități din zona Chișinăului. Cercetările recente demonstrează că formele de tipul *řiđ puđ, mđř*³ se utilizează, sporadic, și în graiuri din regiunea Cernăuți (T, B, Pr), din Regiunea Transcarpatică (St, BA, Pl) și din estul Ungariei.

Marea majoritate a formelor enumerate prezintă dezavantajul omonimiei cu persoana a 2-a sg., ceea ce a impus rezolvarea situației prin mijloace specifice⁴.

Dezvoltarea acestor graiuri în condiții speciale, într-o relativă izolare de evoluția limbii române literare, a facilitat amplificarea unor trăsături care, la un moment dat, puteau reprezenta tendințe ale limbii române. În acest context, omonimia a fost înlăturată prin crearea unor forme analogice cu verbe precum *řtiŭ, dau, iau*⁵, *stau*. În acest fel s-a ajuns la formele: *puŭ, spuŭ, rămđu/řămu, mđu*.

² Localitățile cercetate sunt următoarele: Dolinskoe (fostă Valea Hoțului = VH), Handrăbura (=H), raionul Ananiev, Ghidirim (= Gh), Tocila (=To), Nestoita (=N), raionul Kotovsk din regiunea Odesa, Nesfoia (=NF), Boian (=B), Colincăuți (=C), Porubnoe (fostă Tereblecea = T), Igești (=I), din regiunea Cernăuți, Strămtura (=St), Apsa de Jos (AJ), Biserica Albă (=BA), Plăiuț (=Pl), din Regiunea Transcarpatică (Maramureșul de peste Tisa). Aceștia li se adaugă Vărăncău (=V) din zona transnistreană a Republicii Moldova, Săcal (=S), Apateu (=A), Bedeu (=Bd), raionul Bihor din estul Ungariei.

³ Verbul a *măna*, de conjugarea I, prezintă forma iotacizată prin analogie cu a (ră)*măne*(a) (GA, I, 255).

⁴ Se știe că într-o mare parte a graiurilor dacoromâne omonimia a fost înlăturată prin „refacerea” consoanei din radical.

⁵ În graiul din Apateu am întâlnit o formă (eu) *luŭ/luv*, prezent creat după tema de infinitiv.

cey, *say* „sar“, *taŭ*⁶, (*mă*) *suŭ*⁷, forme frecvente. în special, în zona transnistreană a Republicii Moldova, în satele din regiunea Odesa (raioanele Ananiev, Kotovsk, Ismail) și din regiunile Nikolaev și Kirovograd din Ucraina (ALM I, 2, h. 469), dar și din regiunea Cernăuți (Nf, B) și Transcarpatică (BA, Pl, St), precum și în satele bihorene din Ungaria (A, Bd, S). Varianta *cey* a fost notată și la românii din Guleanți, localitate situată în Bulgaria, lângă Nicopole (Ncstorescu 1995, 143). Pe teritoriul Românicii, asemenea forme sunt înregistrate în nordul Crișanei, în Oaș, în Maramureș (ALR II, s.n., vol. VII, h. 1876, 1878; Vulpe 1984, 336), în sudul Olteniei (NARL-*Olt.*, vol. V, h. 928) și în sud-vestul Munteniei (TDM I, pct. 767, 772). Spre deosebire de teritoriul românesc, în graiurile la care ne referim fenomenul a luat amploare mult mai mare, extinzându-se la majoritatea verbelor care aparțin conjugărilor a II-a, a III-a și a IV-a cu tema în *n. r. l.*

La verbele de conjugarea a III-a și a IV-a sunt notate forme identice pentru persoana a 3-a plural: ei *puu*, *spuu* etc., atestate în toate zonele menționate anterior (cf. ALM I, 2, h. 470)⁸ și explicabile prin trăsătura specifică verbelor aparținând celor două conjugări conform căreia persoana 1 sg. este omonimă formal cu persoana a 3-a pl. (cf. *eu pun/ei pun. eu sar/ei sar*).

La conjunctiv prezent persoana 1 sg., alături de formele iotaizate *să viŭ să ŭiu/să ŭiŭ. să ŭiŭ. să spuŭ*, atestate în aceleași zone ca și cele de indicativ prezent, se întâlnesc, cu o frecvență foarte mare, formele analogice de tipul *să/și spuŭ* (Gh, St), *să puŭ* (N, Nf), *să taŭ* (BA, S), *să rămu* (BA), forme notate și în satele românești din regiunile Nikolaev, Kirovograd din Ucraina și Omsk din Federația Rusă (ALM I, 2, h. 486).

Pentru persoana a 3-a singular și plural, pe lângă variantele obișnuite *să puje. să spuje. să ŭije. să saje* etc., sunt atestate, în arii diferite, două serii de forme.

1. În Regiunea Transcarpatică și în estul Ungariei a acționat analogia cu verbe precum *duc – să ducă. fac – să facă. citesc – să citească*. În acest fel, pornindu-se de la variantele *spuŭ. puŭ*, s-a ajuns la formele de conjunctiv *să viŭă*

⁶ A *tăia* se comportă în graiurile cercetate ca un verb de conjugarea a II-a, dovadă fiind formele de pers. a 2-a pl. a indicativului prezent și de participiu: *tăieŭi. tăiet*.

⁷ Explicarea formelor de acest tip prin analogie a fost susținută de Pușcariu, LR, II, 251. Pătruț 1959 reia explicația, adăugând că la apariția acestor analogii ar fi contribuit și influența limbilor ucraineană, maghiară și, respectiv, bulgară, care nu tolerează consoanele finale labializate (Pătruț 1959, 44).

⁸ Surprinde faptul că Paul Lăzărescu 1984, 223, menționând aceste variante de persoana a 3-a pl., nu le amintește și pe cele de persoana 1 sg.

(BA, AJ, St). *să spușă* (BA, St), *să pușă* (AJ)/*să puvă* (A)⁹, *să taușă* (BA), *să se moușă* „să se moaie“ (AJ). Această variantă de conjunctiv, care, după informațiile noastre, nu a fost semnalată până acum¹⁰, s-a extins la toate verbele care conțin, în finală, un *iot +e*: *să fiușă* (BA, AJ), *să știușă* (AJ) și chiar *să aușă* „să aibă“ (din *să aie*, cf. *infra*) (BA).

2. Într-o arie mai extinsă geografic, s-a produs altă analogie, anume cu forma de conjunctiv *să aibă*. Alături de *să fibă* (N, H, Gh, To, V, Nf), *să știbă* (N, I), mult discutate în dialectologia românească (Miklosich 1881–1883; Papahagi 1946; Ivănescu 1942; Cazacu 1966), am înregistrat variantele de conjunctiv *să vibă* (V, H, N), *să țibă/să țiibă* (H, To, V), *să spuibă* (H, VH), *să puibă* (H), *să rămuibă* (N), *să scutuibă* (H), *să deibă* (Gh, H).

Particularitatea are o frecvență mare în nord-estul Republicii Moldova (*Diactologie*, 163), în regiunea Cernăuți și în toate localitățile din aria transnistreană, inclusiv în cele din raioanele Ananiev și Kotovsk din Ucraina.

Aceste forme de conjunctiv reprezintă, în graiurile menționate, o particularitate locală, apărută încă înainte de secolul al XVII-lea¹¹, independent de fenomenul similar din dialectele românești sud-dunărene¹²; ele sunt rezultatul unor analogii succesive. Că este vorba de analogie nu ne îndoim. Trebuie adăugat, însă, că aceasta s-a produs *numai* la verbe cu un *iot* în temă, element palatal care este fie etimologic: *să fiie*, *să știie*, fie rezultat din iotacizare: *să țiie*, *să spuie*, *să puie*, fie analogic: *să deie*, *să ieie*, *să steie*, *să beie*¹³.

Ideea asocierii particularității în discuție cu fenomenul iotacizării est susținută, pe de o parte, de numărul mare al verbelor iotacizate care se supun acestei analogii exact într-o zonă unde fenomenul are o vitalitate considerabilă și, pe de altă parte, de atestarea, în aceleași graiuri, a formei *să aușă* (BA), în care varianta etimologică *aibă* (<lat. *habeat*), trecând printr-o variantă analogică de tipul *să aie* (N)¹⁴, a ajuns, printr-o altă analogie, la forma menționată.

În încheiere, subliniem câteva constatări.

⁹ În graiurile românești din județul Bihor, Ungaria, *u* devine, în mod curent, *v* (cf. *varecare* „oarecare“, *vări* „ori“, *vayă/ovă* „ouă“, întâlnite în cele trei sate), particularitate atestată și în regiunea Nikolaev din Ucraina (cf. (*eu sav <say* „sar“). ALM I, 1, h. 9, pct. 210.

¹⁰ Între granițele actuale ale României este întâlnită o asemenea variantă doar în formă *să spușă*, notată în ALR II, s.n., vol. VII, h. 2060, în pct. 95 din Munții Apuseni.

¹¹ Forma *să fibă* este atestată într-un act din 1612 provenit din zona Cotnari (N. Iorga, *Studii și documente*, V, București, p. 12, apud Cazacu 1948, 351), precum și în poemul lui Ioan Budai-Deleanu, *Trei viteji*, despre care se presupune a fi fost scris în Bucovina, înainte de 1820 (Cazacu 1966, 140).

¹² Explicarea prin analogie și independența fenomenului de situația din dialectele românești sud-dunărene au fost susținute pentru prima dată de Fr. Miklosich 1881–1883, 27, fiind reluate, cu noi argumente, de Cazacu 1966.

¹³ Frâncu 1971 consideră că aceste forme analogice au apărut după secolul al XVII-lea.

¹⁴ Forma *să aie*, neatestată în ALR I, II, am întâlnit-o în Poiana Mărului din județul Brașov.

1. În discuția despre fenomenul iotacizării trebuie atrase *toate* verbele al căror *iot* este rezultatul evoluției lat. **-eo**, **-io**, inclusiv verbe precum *știu* (<*scio*), *aib* (<*habeo*). Susținem acest punct de vedere întrucât, în limba română, această largă categorie de verbe se comportă, în general, asemănător.

2. Evoluția acestor verbe a avut loc în sensul deiotacizării și al unor analogii, care s-au produs în dialectele românești în mod *independent*, ulterior despărțirii diverselor grupuri de români. Ea cunoaște faze diverse și variate, mai ales în ariile izolate și/sau laterale.

3. Deși au o vechime destul de mare în limba română, datând, în dacoromână, cel puțin de la sfârșitul secolului al XVI-lea, transformările constituie inovații analogice, care s-au oprit în unele graiuri la un anumit stadiu, limitându-se la anumite verbe, pe când în alte graiuri au cuprins majoritatea verbelor în cauză sau chiar și alte verbe (cf. conjunctivul în **-bă**).

4. Transformările în sensul deiotacizării au avut ca centre de iradiere Moldova, Transilvania de nord, inclusiv Maramureșul, Banatul și ariile învecinate cu acestea.

LA IOTACISATION DES VERBES. REFLETS ET CONSÉQUENCES DANS CERTAINS PARLERS ROUMAINS UTILISÉS DANS DES MILIEUX ALLOGÈNES

RÉSUMÉ

L'auteur se propose de discuter certaines conséquences de la iotacisation des verbes dans les parlers roumains de la zone transnistrienne de la République de Moldavie, de l'Ukraine et de la Hongrie.

Dans les parlers étudiés sont très bien représentées les formes analogiques créés pour éviter les homonymies dûes à la iotacisation.

Voici quelques variantes discutées: *taɣ*, *spuɣ*, *mɪɣ*, *saɣ*, *ceɣ* pour l'indicatif présent 1re pers. sg. et IIIe pers. pl.; *să taɣă*, *să spuɣă*, *să mɪɣă* ou *să taɪhă*, *să deɪhă*, *să spuɪhă* pour le présent IIIe pers. sg.

En conclusion, il faut souligner le fait que dans la discussion sur le phénomène de iotacisation entrent tous les verbes dont le *iot* est le résultat de l'évolution latine **-eo**, **-io**, y compris les verbes comme: *știu* (<*scio*), *aib* (<*habeo*). Ces verbes ont évolué soit dans le sens d'une iotacisation, soit passant par des modifications analogiques qui s'étaient produites dans les parlers roumains d'une façon indépendante, à la suite de la séparation de différentes phases, surtout dans les zones isolées et/ou latérales.

Les transformations discutées, enregistrées – au moins en dacoroumain – à la fin du XVIe siècle, sont des innovations analogiques qui, dans certains parlers, se sont arrêtées dans un certain stade de l'évolution (elles se sont limitées à certains verbes), dans d'autres parlers ont englobé la plupart des verbes en cause, ou même d'autres verbes.

CERCETĂRI ASUPRA GRAIURILOR ROMÂNEȘTI VORBITE ÎN NORD-ESTUL BULGARIEI (REGIUNEA LOVECI)

IULIA MĂRGĂRIT și VICTORELA NEAGOE

1. Studiarea graiurilor românești vorbite în medii alogene constituie, începând cu anul 1991, una dintre preocupările importante ale dialectologilor din București¹.

1.1. Prezentarea graiului românesc vorbit în actuala regiune Loveci (fosta plasă Nicopol) din Bulgaria se bazează, în exclusivitate, pe analiza, descrierea și interpretarea materialului dialectal (tip AFLR), înregistrat pe bandă magnetică, în perioada 3–17 decembrie 1996, în 13 localități²: Debovo, Milcovița (fost Găureni/Găvreni), Cercovița, Somovit, Șiacovo, Lencovo (fost Copriva), Dolnevit (fost Șamleu), Zagrajden (fost Măgura), Dâbovan (fost Cercelan), Mahala Ghigheni, Ghigheni, Gulianți și Dragaș Voievoda (fost Armalui) (vezi harta 1).

Satele românești anchetate sunt situate pe malul drept al Dunării, între râurile Iscăr, Vit (în pronunție locală *ġipt*, *yipt*) și Osma, la vest de orașul Nicopol³ (numit de localnici *oraș, drumu orașului*). Numai Dragaș Voievoda este situat la est de Nicopol. Distanța între aceste sate este mică, aproximativ între 3 și 10 km.

Nu este lipsit de interes să amintim că pe teritoriul Bulgariei (ca și în Iugoslavia) există două grupuri de români: aromânii în sud-vest și dacoromânii pe malul drept al Dunării, în directă continuitate teritorială, pe de o parte, cu cei din Timocul sârbesc, iar, pe de altă parte, cu cei din România. Aceștia din urmă sunt grupați astăzi, mai ales, în două zone mai importante: regiunea Vidin și în jurul orașului Nicopol.

Din harta întocmită de N. Popp în 1940 (*Spațiul istoric și etnic românesc*, III. *Spațiul etnic românesc*, ediția a II-a, îngrijită de Mircea Cociu, București, 1993,

¹ În perioada 1991–1996 s-au cules texte dialectale din 3 localități din Republica Moldova, din 18 localități din Ucraina, 8 din Ungaria, 16 din Bulgaria și 2 localități din Croația.

² Menționăm că în aceeași perioadă au mai fost anchetate și trei sate de rudari „vlașchi”, din cele aproximativ 10–15 existente, situate în apropierea orașului Loveci din regiunea cu același nume. Acest material nu face obiectul studiului de față.

³ Zonele locuite de populația românească de pe malul drept al Dunării corespund celor două Moesii, iar toponimia acestora (nume de râuri sau de orașe) demonstrează proveniența lor romanică (cf. N. Drăganu, *L'Anticenneté et l'expansion du peuple roumain d'après la toponymie. L'onomastique et sa langue*, în *Balkanica*, I, 1938, p. 332).

p. 55), pe baza recensământului bulgăresc din 1910, reiese că românii sunt răspândiți pe tot cuprinsul Bulgariei, dar cei mai numeroși și în mase compacte se regăsesc în regiunile Vidin (45 000 de locuitori), Rahovo (20 000), Cula (18 000), Nicopol (16 000) și Lom (6 500).

Demnă de reținut este și constatarea făcută de N. Bălcescu într-o scrisoare adresată lui Ion Ghica la 1 iulie 1849 (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Correspondență, scrisori, memorii, adrese, documente, note și materiale*, ediție critică de G. Zanc, București, 1964, p. 2 10):

„În Bulgaria m-am mirat încă foarte mult neîntâlnind din Balcani și până în Dunăre nici un sat bulgăresc, și numai sate românești. Unde sunt bulgarii? În Bulgaria se află puțini prin orașe și apoi între Vidin și Niș și dincolo de Balcani. Românii se întind în toată Bulgaria proprie și pe tot malul drept al Dunării, până la Belgrade. În partea servică, pe Dunăre, dupe cum mi s-a spus, sunt mai mult de 40 000 familii române. Bulgaria proprie dar, dupe locuitorii ei de astăzi, este o țară românească”.

Situația demografică de la mijlocul secolului trecut și începutul secolului nostru reflectă, în bună măsură, geografia umană a spațiului cuprins între munții Balcani și Dunăre în timpul evului mediu.

Izvoarele contemporane și mai ales acelea care au valoarea spuselor unor martori oculari ai evenimentelor petrecute în secolele XI–XIII în Balcani, în timpul dominației bizantine, menționează pe acest teritoriu mase puternice de români (vlași) și existența unei țări. Vlahia, Vlahia lui Asan, «terra Blachorum» (sau Vlahia Albă în contrast cu Vlahia Neagră situată la nordul Dunării) (vezi, pentru detalii, G. Murnu, *Les Roumains de la Bulgarie médiévale*, în *Balcania*, I, 1938, p. 1–21 și C. Brătescu, *Românii din Bulgaria de est a evului mediu (sec. XII și XIII)*, în *Geopolitica și geoistoria*, anul II, nr. 1, 1942, p. 45–53).

1.2. Ne-am oprit asupra acestui grup de graiuri, deoarece, până în prezent, ele nu au mai fost cercetate sub raport lingvistic (cu excepția orășelului Gulianți, anchetat de Nestorescu, 1995, p. 141–148).

Atlasele lingvistice românești au ales ca puncte de anchetă doar localități din zona Vidinului: WLAD, pct. 273 (Bregovo), pct. 274 (Florentin), ALR I, pct. 857 (Bregovo) și 859 (Halovo), iar ALR II, pe lângă pct. 858 (Sfeti Petăr) anchetează și un punct din estul Bulgariei, 958 (Turtucaia).

1.3. Pe malul românesc al Dunării, zonei anchetate îi corespunde zona cuprinsă între Turnu-Măgurele și Corabia (unde se varsă Oltul în Dunăre), ceea ce reprezintă, în plan lingvistic, locul de interferență dintre graiurile munteneste vestice (zona Teleormanului) și cele olteneste de sud-est. Graiul cercetat se evidențiază prin caracterul lui unitar, pe de o parte, și prin apartenența lui la graiurile românești sudice, pe de altă parte.

1.4. După informațiile oferite de localnici, în trecut, relațiile matrimoniale se stabileau numai între satele românești din nordul Bulgariei:

înainte ai noștri a ținut să nu să ducă la bulgari/ mult a ținut// acușa nu mai țin// (Debovo, VII a).

Locuitorii acestor sate sunt, în marea majoritate, vorbitori nativi de limbă română:

toț vorbește/toată lumea vorbește rumânește (Somovit VII); *nici țigani n-avem/ numa d-ăștia care sîn de limba noastră/ și câteva case bulgari am avut aicea//* (Somovit VIII); *iemi/ în casă am învățat-o/ dă la mama/ dă la copii/ alți/ aicea satu-osta/ rar om ieste să*

nu știe/ să nu știe rumânește// (Dragaș Voievoda VIII); hătîrniî ce sînt/ vorbește mai mult limba voastră (Zagrajden, VI).

În prezent, numai persoanele din generația medie și în vârstă mai vorbesc românește, tinerii și copiii utilizând în exclusivitate limba bulgară:

[Tot satul vorbește românește?]

păi nu ie tof/ acușa mladiti nu mai vorbește//

[Da` când erai dumneata fată, tot satul vorbea românește?]

tot satu vorbea rumânește//

[Nu se vorbea bulgărește?]

nu să vorbea bulgărește// (Cercovița VII);

de rumâni/tiner-eștia... mai că nu mai știe rumânește// ș-asta-i/ bulgari cu capu mare/ (Ghigheeni, VI); io sîn aicea lingă școală/ și n-auz nici un copkîl rumânească să spuic/ că-i mai mare/ că-i mai mic/ după noi aștia care sîntém/ n-a să mai vorbească// sîntém bulgari// (Milcovița V b);

[Ce limbă vorbiți?]

méșeno// și bulgărește/ și rumânești// aicea acușa// în casă vorbim rumânește// cîn ieșim pă drum/ pă la ...cu oameni/ vorbim bulgărești//

[Fetele știu românește?]

mai cam puținel a-nvățat/ rumânește/

[Cum vorbiți cu ele?]

iele vorbește bulgărește cîn vin aicea (Ghigheeni Mahala VI).

Procesul de asimilare lingvistică este astăzi foarte avansat, deoarece numai persoanele de peste 40 de ani, cu unele excepții, mai vorbesc românește. La acest proces au contribuit, după părerea noastră, următorii factori:

1.5.1. Învățământul în limba bulgară. În nici unul dintre satele anchetate nu au existat școli cu predare în limba română. Până la al doilea război mondial a funcționat un liceu românesc de elită, la Sofia, ceea ce demonstrează prezența în Bulgaria a unei numeroase populații românești:

în casă vorbim bulgărește// ale hita/ ale bitu a vorbit rumânește că... n-a știuti ...n-a-nvățat [...] n-a avut școli// (Somovit VIII); [Școală românească] nu s-a făcut niciodată și nici n-are să se facă/ că nainte... socru-rio când iera iel/ urea mult rumâni// cerea să-i trimeață pîn rumânia (Ghigheeni VII);

1.5.2. Interdicția de a vorbi românește în perioada 1950–1960. După mărturia subiecților din Milcovița și Lencovo, femeile care erau surprinse vorbind, pe drum sau în curte, limba maternă erau luate la bătaie;

1.5.3. Efortul autorităților bulgare de a „camufla” și a schimba numele românești:

rădăcina mea e rumânească// ama... pî urmă cîn a venit deveti ...cum iești?!// Florea// nú Florea/ Țvêtan// Florea-i-floarea// a pă bulgărește/ floare i zice sfete// ali Rișcă iar sînt ...(Șiacovo VIII); cîn mi-a venit pasportu în... savet/ primariu a-ntrebat pă unchiașu... „nevasta ta ș-a polucit pășportu?”/ cică „n-a polucit”// a... tatăl meu ie Florea// și ieî atuncea vlașco... și n-a vrut să zică Florea// nici Țvetco// d-aia mă zic Țvetanova// Anghelina Țvetanova Mărinova// că... n-a vrut primariu că ieste vlașco// Florea/ vlașco/ (Ghigheeni Mahala VII).

1.5.4. Disprețul manifestat de bulgari față de români:

să pkêrde obiceiurile/[...] să-ți spui că și din rumâni/d-aicea/și să faci ceva/ cam ți-e rușini că... vezi fun bulgar dă „ce! iacătă rumâni ce facel!”// și cîteodată ieste/ dă să și cam păzaște// i-auz! femeia ce-a spus?

[Nu.]

i-a fost ... i-a murit bărbatu-su ș-al iei/ și i-a fost rușine să plingă pă rumânește// c-o să să rîză dă ia// și d-ai-a sîntem mai pușini rumîni/ și mai mult bulgari/ și vez că... te ia în rîs// și d-ai-a cam să păzăște rumânii dup-aici// (Lencovo VII); cîn iera mici le zîcea la școală că rumîneasca le pricește/ (Milcovița V).

1.5.5. Mobilitatea socială determinată de migrarea tinerilor spre orașe:
cît merge vremea atît mai mult [...] să kerde limba asta// și tinerii vorbește mai rar/ mai rar vorbește rumânește/ fică că iel scrie bulgărește/ cetește bulgărește/ umblă prin țara toată/ să-ntîlnește numa cu bulgari/ (Zagrajden VI).

1.5.6. Existența unor monografii (de 200–400 de pagini), în fiecare sat, redactate, de cele mai multe ori, de diletanți, în care istoria satului și originea locuitorilor sunt prezentate în conformitate cu punctele de vedere oficiale ale istoriografiei bulgare. Conținutul acestor lucrări este cunoscut și însușit de locuitorii satelor:

a fost turci aicea/ s-a dus din iei în Rumânia/ și s-a-ntors iar îndărăt în Bulgaria// și multe rumânce/ rumânce a venit aici neveste/ femeii/ [...] și s-a măritat aici/ și copiiii învață dă la mama limba mai mult (Somovit VIII); aicea are istorie scrisă/ acolo iera în sovet/ ama acuma dă cînd ie iel/ și cum/ și cine a venit aici/ și cine a trăit aici/ avea mult rumâni/ mai nainte a avut mult rumâni// din România fugit aicea/ care din armată/ a fugit/ care aminterea a fugit/ ș-a venit aicea și... a trăit aicea multă vreme/ din iei s-a-ntors în Rumînia/ din iei a murit aicea// (Dragaș Voievoda VIII); io aș vrea să vă spun cum a învățat limba română// fiecare familie a avut luntre/ s-a urcat în luntre și s-a dus la Corabia [...] rumâncele a învățat copiiii la limba voastră [...] dacă trăiește în Bulgaria/ să simte bulgar/ (Zagrajden VI).

De aceea, românii din satele anchetate se consideră, cu unele excepții, bulgari:

[Spuneți mereu «voi românii», dar dumneavoastră ce credeți că sunteți, români sau bulgari?]

bulgări/ (Milcovița V a și Somovit VIII);

nouă ne zice români [...] că știm rumânește [...]

[Dar ce sunteți români sau bulgari?]

nu/nú/nú/ bulgári sîntém// vorbim rumânește// așa s-a pomenit din bățirni// bîtu a știut rumânește/ a-nvățat copiiii lui/ mama a știut rumânește/ a-nvățat pă noi/ (Do:nev:it VIII).

1.6. În majoritatea satelor există astăzi și populație bulgărească, venită fie prin căsătorie, fie, cum este situația din satele Lencovo, Șiacovo, Zagrajden, implantată pe cale oficială, prin cumpărare de terenuri în ultimii 70 de ani: *balcangiii* (veniți din Balcani) și *bejenii* (veniți din Macedonia). Atât balcangiii, cât și bejenii locuiesc în mahalale distincte ale satului, care la origine a fost în întregime românesc.

1.7. Până la formarea statelor naționale în Balcani și, prin urmare, până la stabilirea frontierelor de stat, a existat o legătură permanentă între românii de pe cele două maluri ale Dunării. Unii dintre subiecții anchetați își amintesc că bunicii au venit din România, din satele Teleormanului (cf. Weigand 1944, 42–43):

*M-am pomenit în limba română// bunica/ bunicu/ pă în partea tata/ și-m partea mami
sîn rumâni// i... cîn am plecat întii la școală/ n-am știut limba bulgară... mulți ani așa
ascult muzica/ vorbim pă rumânește acasă// toate alea ce-i din Rumânia... dar așa în
Bulgaria trăiesc/ limba o-nțăleg/ da mult ani mi-era așa teamă/ nu nu știceam ce sînt//
...io nu știceam/ bulgar sîn/ or rumân sîn?// ...să socotesc că io sîn bulgar/ din originea
română// înțălesai c-am rude pin vecini în România// (Dibovan VIII).*

Deși toți se consideră bulgari (cf. Weigand 1944, 37), percep muzica populară românească, în comparație cu cea bulgărească, ca pe o muzică ce le aparține:

*[La Aranghelu, la Crăciun] mult frumos cînta rumânește// noi dă la Rumânia/ io unde
ședeam io fată/ ședeam în satu-osta/ ama dă la vale sîntem/ partea dă la vale/ și s-audea
noaptea dă la rumâni/ dă dîncolo// rumânii cînd cînta// ...școală/ școală/ fată mare/
să mi-aprinzi lumînare/ luminare între icoane/ între răscurci/ unde-i merele dulci// așa
un lucru/ afară ascultam cum cîntă rumânii dîncolo/ așa frumos iera// ș-aicea/ ș-aicea
cînta rumânește/ ma cînta și rumânește și bulgărește (Dragaș Voievoda VII):*

[De unde știți atât de bine rumânește? Ați fost în România?]

*În România am fosti numai dădăori cite o zi/ doo/ ana aicea cu rumânii ne-nțînim pă
Dunăre/ ici vin aicea/ și asta ieste mult acușă/ babele noastre/ babele lor/ și moși din
vreme îț vorbește rumânește// ...Vlahia io zic că ia a apucat ș-aicea pîngă Dunăre/ și
dîncoare/ cu-o vorbă io așa zic/ că sîntem nepoți de rumâni/ ...că cîn cîntă cîntecu
rumân/ te-nțeapă aici în kept//*

[Asta-i proba.]

*Asta-i proba// ...da noi obicim pă Bulgarea/ c-aicea sîntem născuți/ aicea am trăit/ aicea
toate alea ne este legat/ ama cîn cîntă cîntecu bulgăresc nu te-nțeapă im burtă/ cum
te-nțapă cîntecu rumânesc// ...asta-i dreptatea (Dolnevit VI);*

[Care muzică populară vă place?]

Maria Lătarețu înainte te omora pîntru d-ai aicea// (Milcovița VIII).

1.8. Practicile rituale sau obiceiurile calendaristice cunoscute în copilărie de vârstnici și chiar și de cei din generația medie din zona cercetată se integrează și ele zonei sudice a teritoriului dacoromân (Oltenia, Muntenia, Dobrogea) și uncori apar și în Moldova: *Brezaia, Călușarii, Frații lunatici, Iordanul, Joimari, Paparuda (Muma ploii), Sărbătoarea viilor (Zărezan), Simți, Sântoader (Încurarea cailor)* (Fochi 1976); credința în *strigoi*, ritualuri la nuntă (*fedeleșul, rachiul, mersul la apă*), *turta furnicilor, focuri de Lăsatul Secului*.

1.9. Deși poartă nume oficiale bulgărești (cf. Weigand 1944, 37) oamenii în sat se cunosc după „ginsuri“, nume și supranume evident românești: *Răducănovii, Mușatovii, Crăciunovii* (Somovit VII); *Baba Nata ale Pastramagiu, ale Gârleanu, ale Surdu, ale Mușat* (Cercovița VII); *ale Mortăcanu, ali Chircă, ale Popa, ale Despa, ale Netejoară, ale Oprișeanu* (Dolnevit VIII); *Cîinaru, ali Smochină, ale Zbanghiu, ale Șutu, ale Gripcă, ale Conăciu* (Șiacovo VIII); *ale Pantelimonu, ale Lungu, ale Dinu, ale Giucă* (Lencovo VII); *Mindovii, d-ale Popa, ali Gulie, ali Țuico, ale Bacan, ale Coci* (Dăbovan VIII); *d-ale Puiu, d-ale Ciocârlie, d-ale Bărboi, d-ale Pințoiu, ale Tocila, ale Ciurel, ale Guguman, ale Dovleac* (Zagrajden VIII, VII, VI).

De asemenea, microtoponimia acestor sate este românească. După afirmațiile unor informatori, chiar și populația bulgărească care trăiește în aceste sate românești utilizează pentru numele de locuri din vatra satului denumirile date de români: *Dealul ale Popa*. *Măgura ali Bârcă*. *pe Valea Cercului*. *Valea Bujorului*. *Valea și Dealul Morii*. *La Gâscă*. *După Vii* (Somovit VIII); *Câmpu Bujorului*. *Ariile*. *Valea Moș Gheni*. *Lunca* (Cercovița VIII); *Șuveni*. *Plosca*. *Beredeu*. *La Țelini*. *La Țoiu*. *Crăciunelu* (Dragaș Voievoda VIII); *Țelinile*. *Nucetu Chiuncă*. *Vârtopu*. *Drumu Morii* (Dolnevit VIII); *Valca Mandrei*. *Valea Baba Lincă*. *Valea Liliacului*. *Valea Corbanului* (Șiacovo VIII); *Grindu Păruli*. *Vidra*. *Vlacu* (Dâbovan VIII); *Pă Grind*. *Pă Șapte*. *Nuiele*. *Baltă* (Zagrajden VII).

În satul Lencovo, pe panoul de onoare așizat la Primărie, am întâlnit numele *Flori*. *Opri* și *Radul* (cu articolul enclitic *-l*, exact ca în documentele medievale din Balcani), nume românești netranspuse în limba bulgară.

2. Cu toate că distanța dintre localități este foarte mică (3–10 km), au fost anchetate toate satele românești grupate în jurul orașului Nicopol, pentru care am avut informații că elementul românesc este bine reprezentat. Au fost înregistrate 8 casete de la un număr de 31 de informatori din generația medie și în vârstă. Textele au un caracter descriptiv și prezintă o tematică foarte variată, referindu-se la obiceiuri, procese tehnologice specifice vieții rurale, credințe, descântece etc.

2.1. În cele ce urmează ne propunem să expunem câteva rezultate ale cercetării de teren, încercând să precizăm, pe de o parte, asemănările și desosebirile de grai între diferitele localități anchetate, iar, pe de altă parte, să fixăm poziția acestor graiuri în contextul general al graiurilor dacoromâne.

2.1.1. În general, în cazul accentului, graiurile cercetate prezintă același tip de accentuare cu graiurile muntenești. Am notat o accentuare deosebită la formele verbale și a nume pronunțarea oxitonă pentru persoana 4–5 a indicativului și conjunctivului prezent la verbele de conjugarea a III-a: *ardém*. *dregém*. *ducém*. *făcém*. *întorcém*. *vindém*.

Formele oxitone menționate sunt predominante într-o regiune din sudul Olteniei și jumătatea de sud a Munteniei, precum și în sudul Banatului, deși pe teritoriul dacoromân mai există două arii în vestul țării (graiurile crișene) și în nordul Moldovei și al Bucovinei cu prelungiri spre nord-estul Transilvaniei (Gheție 1962, Coțiu 1971, Bidian 1976).

Această modalitate de accentuare, pe flectiv, la verbele de conjugarea a III-a, se explică prin analogie cu formele corespunzătoare ale conjugării a II-a, cu accentuarea etimologică.

Verbul *a mîrosi*, care în limba literară și în majoritatea graiurilor dacoromâne este identic la indicativ cu forma nominală postverbală *mirós*, prezintă o accentuare paroxitonă: *mîrosă* (Dolnevit, Milcovița). Acest tip de accentuare apare într-o zonă din vestul Olteniei (ALR I, I, h. 77).

2.1.2. Se poate vorbi de o tendință de închidere a timbrului vocalei *e*, neaccentuată, în stadii diferite: *ç, j*.

E neaccentuat, în interiorul cuvântului, se închide în mod frecvent: *am vinit*. De asemenea, *e* neaccentuat se închide la *i* în cuvinte cu două silabe posttonice conținând vocala *e*: *laptili*.

Vocalele anterioare *e, i* trec în seria centrală după consoanele *d, p*, mai ales în prepoziții: *dă, pă, din, păste*, sau în cuvinte formate cu sufixul *des-*: *dăzvălui, dăstupi, dăzgropat*.

2.1.2.1. *I* final asilabic apare sporadic la singularul substantivelor: *morâr* (Somovit), *fluierâr* (Dolnevit), ca și timbrul vocalic *ju*: *primârju* (Ghigheni Mahala).

2.1.2.2. Se întâlnește trecerea vocalei *i* în seria posterioară *u*, notat și *û*, ca în sud-vestul Munteniei (ALR I, mat. necart., pct. 885, 898, 900, 922, 940 în *Tratat*, 168): *rămune* (Milcovița; Cercovița), *tămuie* (Debovo; Cărcovița), *tămuie* (Lencovo), *mă muna* „mă mâna“ (Lencovo), *a rămus* (< *rămîs* < *rămîns*) (Dolnevit), dar și fenomenul invers, de trecere a vocalei *u* în seria medială la *i*: *mît* „mut“ (Debovo) ca în aria din sud-estul Olteniei (*sîim* „suim“, pct. 941; *sibîire*, pct. 920; *livam*, pct. 945).

Menționăm și ocurența diftongului *îi* în cuvintele *cîine, pîine*, ca în graiurile muntenești.

2.1.2.3. Diftongul *ea* urmat în silaba următoare de *e* este prezent în paradigma unor verbe, ca în limba veche: *aleage, să acreaște, se covăsaște, se dospeaște, se măreaște, se ovăjeaște, mînjeaște, slujeaște, trînteaște* (Debovo), *păzeaște* (Milcovița), *firșeaște* (Ghigheni), *prăjeaște* (Dâbovan). Cele mai multe atestări au fost înregistrate în localitatea Debovo.

Spre deosebire de graiul „pădurenilor“ din regiunea Vidin (Nestorescu 1973, 163–164) unde diftongul *ea* se menține la unele părți de vorbire (substantiv, adjectiv, pronume, verb), în graiul studiat, diftongul *ea*, în contextul unui *e* din silaba următoare, este ocurent numai în paradigma verbală. Preluând opiniile lui E. Petrovici (1936–1938, 229) și V. Nestorescu (1973) privind data emigrării unor grupuri de români la sudul Dunării, din Oltenia și Muntenia, în Bulgaria și Serbia, în secolele XVII și XVIII, I. Gheție (1977, 85) consideră că monoftongarea diftongului *ea* > *e* în graiurile muntenești s-a petrecut după secolul al XVIII-lea. Pronunțările *simțaște, slujaște* dovedesc că în momentul durificării consoanelor *s, z, ț, ș, j*, diftongul *ea* nu se redusese la *e* în graiurile sudice.

2.1.2.4. Altă particularitate fonetică arhaică, ocurentă și în graiurile din Oltenia și Banat, este reflexul lat. *tenerus* cu *i* netrecut la *i*: *tinâr* (Pușcariu LR, II, 383).

2.1.2.5. Menționăm și existența unui apendice de timbru *i* la consoanele finale care se pronunță exploziv: *nu știu cum să fi spui* (Milcovița), *am săpatî* (Lencovo) (Nestorescu, Petrișor 1971).

3.1.1. Dentalele ocluse *t, d* urmate de vocale anterioare *e, i* nu se palatalizează, africaterle prepalatale *č, ĝ* și oclusele palatale *k, ğ* se păstrează ca în graiurile oltenești de sud și ca în cele muntenești.

3.1.2. După cum se știe, consoanele *s, z, ʃ* s-au modificat în majoritatea graiurilor dacoromâne, după ele nefiind posibile vocale din seria anterioară. Caracterul palatal al acestor consoane se mai păstrează doar în două arii: una care acoperă Muntenia și sudul Transilvaniei, iar cealaltă Munții Apuseni și o bună parte din Oltenia.

În graiul cercetat consoanele respective se pronunță dur în general, dar există și numeroase exemple când aceste consoane alternează cu cele cu timbru palatal, fiind urmate de vocale din seria anterioară; astfel am înregistrat: *ʃsá, zíc* dar *simʃí* „mucenici“, *să urseze* „să ursească“ în vorbirea aceluiași subiect (Cercovița VII). O situație identică se întâlnește și în dialectul istroromân și în graiul din Munții Apuseni (Rusu, Gr. 1983, 144).

3.1.3. Fenomenul palatalizării labialelor este prezent în graiul românilor din Bulgaria. Ca și în părțile vestice ale Munteniei și sud-estice ale Olteniei, se întâlnesc atât faze incipiente de palatalizare a labialelor, cât și stadii finale. Palatalizarea labialelor nu este însă un fenomen general. Alături de labialele palatalizate apar, în variație liberă, și labialele nealterate. Ponderea labialelor păstrate în vorbire este mai mare decât aceea a labialelor palatalizate. Unele cuvinte care prezintă labiala palatalizată par să sugereze faptul că ne aflăm în fața unor fonetisme lexicalizate. Palatalizarea labialelor este atestată și în grupul de graiuri românești din nordul Vidinului, vorbite de locuitorii numiți „văleni“ (Nestorescu 1971).

De asemenea, remarcăm faptul că în poziție finală (în forma de plural a substantivelor și a adjectivelor cu teme terminate în consoane labiale) labialele se mențin nealterate.

p + i, je: copkíl (Debovo VIIa, Milcovița Vb, Cercovița VIII), *pkerdeám* (Zagrajden VIIa), *kátră* (Debovo VII, Milcovița VIII, Somovit VIII, VII, Dolnevit VI, Ghigheni Mahala VIII, Gulianți VII), *kérdtise* (Milcovița VIII), *să kérde* (Zagrajden VI, Cercovița VII, Șiacovo VII, Lencovo VII), *kírqáje* (Somovit VII, Cercovița VIII), *képt* (Somovit VII, Cercovița VII), *ințekenít* (Dolnevit VIII), *képtinu* (Ghigheni VII), *s-a képtinát* (Ghigheni VII), *să kéje* „să pieie, să piară“ (Ghigheni VII), *kéle* (Zagrajden VIII);

b + i, je: oǵéle (Ghigheni Mahala VIII), *ǵóltă, ǵol* „bivoliță“, „bivol“ (Ghigheni VII), *zǵără* (Cercovița VII);

f + i, je: fké-mǵa (Lencovo VII), *fkérbim* (Debovo VIIa, Dâbovan, Milcovița VIII, Va, Cercovița VIII, Ghigheni Mahala VII, Ghigheni VII, Lencovo VII), *fkără, fkír* dar și *kír* (Lencovo VII), *ñúre/fkíre* (Zagrajden VII a), *herbeá* (Somovit VII), *să inhézeze* (Somovit VII, Cercovița VIII);

v + i, je: ǵíptu/yíptu „numele râului Vit“ (Milcovița Va, Somovit VIII), *ǵín* „vin“ (Cercovița VII);

m + i. je: nîlcovița (Lencovo VII), *nîrcasa* (Milcovița V b), *aîaz* (Somovit), *amîaz* (Cercovița VII), *mîclu* (Lencovo VII), *nîla. nîclu* (Cercovița VIII, VII).

3.1.4. Laringala *h* dispăre atît în poziție inițială: *odineam. oră* „horă“, cît și în interiorul cuvîntului: *zar* „zahăr“, *paar. mală*.

3.1.5. Remarcăm faptul că, spre deosebire de graiul românesc din Bregovo, regiunea Vidin, cercetat de V. Nestorescu și M. Petrișor (1971, 1000), în graiul pe care îl prezentăm nu există tendința de depalatalizare a consoanelor urmate de vocale anterioare și nici aceea de închidere a lui *o* la *u* sub influența exercitată de limba bulgară (cu excepția situațiilor în care pronunțarea lui *u* este etimologică).

3.1.6. Numeroase sunt accidentele fonetice în graiul acestor români. Unele dintre ele se întîlnesc în vestul Munteniei și în sudul Olteniei:

disimilare consonantică: *n – m > l – m: lume* „nume“, *lumără* „numără“;
r – m > l – m: lumînește „rumînește“;

metateză: *bătîrni, bătîrnețe, a îmbătîrnit*;

afereză: *fîrși* „sfârși“.

Căderea lui *n* în cuvîntul *arucă* „aruncă“, ca în dialectul aromân.

4. Și din punct de vedere morfologic, graiul românesc din jurul Nicopolului evidențiază afinități cu graiurile dacoromâne de tip sudic.

4.1. Menționăm forma arhaică *soție* „soț“ (Zagrajden VII b) și pluralul *picere* al substantivului *picior*, semnalat de ALR și de ALRR-Munt. și Dobr. în sud-estul Olteniei și în jumătatea de sud a Munteniei (*Tratat*, h. 11, 12).

4.2. Pentru exprimarea raporturilor de genitiv-dativ sunt folosite frecvent formele cazuale sintetice, deși sunt utilizate și forme analitice. Merită a fi semnalată forma de genitiv-dativ cu articol hotărât enclitic *-li*, în loc de *-lui*: *Lăsatu Seculi* (Ghigheni Mahala, Ghigheni), *înaintea Paștiului* (Ghigheni, Gulianți), *zgarda mîneluli* (Lencovo), *Grindu Păruli* (Dâbovan), *Cîmpu Slătineanuli* (Cercovița), *marginia satuli* (Zagrajden). Morfelem enclitic *-li* la genitiv singular apare în arii dispersate în zona Munților Apuseni, sud-estul și sud-vestul Transilvaniei, în sud-vestul și nord-vestul Munteniei, precum și în Moldova (Neagoe 1992 b, 168).

Exprimarea dativului se realizează și cu ajutorul articolului *lu* care însoțește substantive feminine și masculine, animate: *fata dă țoale lu băiatu* (Debovo). Dativul analitic cu *lu* s-a extins, uneori, și la unele pronume: *și sorocești/ să fie lu cutare* (Debovo); *dai țoale lui care te-a scăldat/ i dai lu fiecare* (Ghigheni Mahala). Construcția are un pronunțat caracter popular în dacoromână (Vulpe 1973, 363).

4.3. Urme ale articolului enclitic *-l* am înregistrat în forma scrisă a numelui propriu *Radul* și în cuvîntul *bubatul* (Ghigheni Mahala).

4.3.1. Articolul genitival are forme variabile după gen și număr ca în graiurile muntenești: *al, a, ai, ale*.

4.3.2. Articolul invariabil *ale, ali, d-ale, alde* precede atît nume proprii de persoană sau porecle, cît și nume exprimând grade de rudenie și este frecvent utilizat ca în aria din sudul Munteniei și sudul Olteniei: *ali mama, ale Mușatu, d-ali Ciocîrlie*.

4.4. Menționăm forma articulată a adjectivului nehotărât *alt* care precede substantivul: *altu(l) copil* ca în sudul Munteniei și în Oltenia (această particularitate apare, de altfel, și în sudul Transilvaniei, Crișana și Maramureș).

De asemenea, nu este lipsit de interes să notăm formarea superlativului absolut cu adverbul *mult*: *baclavalele mult l'rumoase le face acolo* (Milcovița) (Nestorescu 1995). Acest tip de superlativ este ocurent și în aromână și în limba veche (Rosetti, ILR 483).

4.5.1. Pentru pronumele (și adjectivul) nehotărât *vreun, vreo* sunt ocurente formele *fun, fo* ca în Oltenia și Muntenia: *dacă vindeai strugure/ șcu-o lubeniță ceva/ fun porumb/ fun grîu/ ...de-acolo vinca bani//* (Milcovița).

4.5.2. Interesante pentru elementele de compunere notăm, de asemenea, pronumele nehotărâte: *cinevașca, cuivașca, alcevașca*, singurele utilizate în vorbire.

4.5.3. Ca și în graiurile muntenești, pronumele posesiv este folosit pleonastic în construcții de tipul: *și ia s-a căsătorit dă bunică-su a lu bărbati-meu* (Somovit VII); *ta-su a lui ie rumân; mă-sa omului meu este balcangioaică* (Șiacovo VII).

4.5.4. Pronumele de politețe este inexistent în graiul românesc din Bulgaria (Nestorescu, Petrișor 1969). Neutralizarea opoziției reverențial/nonreverențial s-a petrecut în toate graiurile românești vorbite în medii alogene slave (Ucraina) sau aflate sub influența limbii ruse (Republica Moldova). Pronumele *voi, voastră* sunt folosite în locul pronumelui de reverență:

[Acuși ce făcuși?]

acușa fkersai cafea//

[Pentru cine?]

pentru voi// (Zagrajden VII b).

Lipsa formelor pronomiale specializate pentru exprimarea nuanțată a politeții anulează și formele de reverență în paradigmele verbale. În aceste graiuri nu este marcat formal, prin urmare, respectul datorat unui interlocutor cu care cineva se află într-o anumită relație de *rol*. Interesant de reținut sunt două exemple înregistrate în două localități distincte care demonstrează inexistența unui mod concret de interacțiune reverențioasă, acceptat și recunoscut. La formula de adresare politicoasă a anchetatorului, informatorii respectivi reproduc sintagma substantiv + pronume de politețe în răspunsul dat, creîndu-se confuzia între termenul de adresare *dumneata, dumitale*, prin repetarea acestuia și în răspuns.

[Cum era când erai dumneata fată?]

când ieram dumneata fată/ io la mulț morț am cărat apă// (Lencovo VII);

[Și pe mama dumitale cum a chemat-o?]

și mama dumitale a chemat-o Vana// (Zagrajden VII b).

4.6. Atât numeralul cardinal, cât și cel ordinal sunt românești. Cu totul excepțional, unii informatori au ezitat în exprimarea vârstei între numeralele românești și cele bulgărești: *am semideset și cât vine! ...șaptezeștrei//* (Ghirgheni Mahala VII).

Remarcăm utilizarea numeralului cardinal, împrumutat din limba bulgară, atunci când acesta denumește o dată oficială sau data unor sărbători calendaristice: *se umblă la Anu Nou/ la pîrvii cîn iesti/ la zuua întîii//* (Milcovița V a); *cetviorții iune* (referitor la sărbătoarea Sânzienelor) (Debovo VII); *mai ocoleam pîngă foc/ la ieremie/ la cetîrnaiste mai* (Ghigheeni Mahala VII); *șăști dechembre ne-a chemat la Cazalnic* (Dolnevit VIII).

Când sunt comunicate anchetatorului numărul de clase urmate la școală, informatorii folosesc uneori numeralul ordinal bulgăresc (cf. Nestorescu, Petrișor 1969, 15): *școală/ trei clas* (Ghigheeni VIII); *pîn la asta... citviorții... clasu a patrulea* (Cercovița VIII).

Forme de numeral aglutinat din ordinalul *a doua* și substantivul *oară*, exact ca în graiurile muntenești de sud-vest (Neagoe, Vulpe 1994, h. 4) am întâlnit în graiul câtorva localități: *dădăori* și *d-adora*. Am înregistrat și folosirea invariabilă a numeralului ordinal în contextele: *s-a însurat a doilea/ a doilea babă* (Somovit VII).

4.7.1. Verbele *a scrie*, *a ști* și *a ursi* au trecut la conjugarea I: *să-mi scriați* (Debovo, Cercovița, Lencovo, Gulianți), *a ursat* (Cercovița, Gulianți), *a știat* (Ghigheeni VIII).

4.7.2. Verbele *a întâmpla* și *a se întuneca* se conjugă la indicativ prezent și la conjunctiv prezent cu sufixul *-ez*: *se întîmplează, să se întîmpleze* (Cercovița VIII, Gulianți VII); *se întunechează* (Ghigheeni VII), iar verbul *a se minuna* se conjugă fără sufixul *-ez*: *să se minune* (Ghigheeni VII). De asemenea, menționăm și ocurența sufixului *-esc*, în loc de *-ez*, la verbul *a interesa*: *ce vă intereseaște* (Ghigheeni VII) și la verbul *a steriliza*: *sterilizaște* (Gulianți VII, V).

4.7.3. Spre deosebire de graiurile românești din jurul Vidinului care se caracterizează prin lipsa iotacizării verbelor (Nestorescu, Petrișor 1969), graiul românesc din jurul orașului Nicopol prezintă acest fenomen. Formele curente în grai, la indicativul prezent și la conjunctivul prezent al verbelor de origine latină cu radicalul terminat în *t, d, n, r*, sunt cele iotacizate:

să scoață, să trimeață, să poață; să vază, să cază, auz, să prinză, ascunz, șez, să rîză; ții/ știu, spui/ spui ai, rămui(e), mii, să spuie, să vie; să se spee „să se sperie“, *ceu/ să ceie* „să ceară“, *să keie* „să piară“, *să sai* „să sar“. Am înregistrat și câteva forme analogice: *repedeam: ne repedeam să vedem care saie mai mult înainte* (Milcovița VIII); *se audea* (Dragaș Voievoda VII); *să nu mintem* „să nu mințim“ (Ghigheeni VIII); *să încinde* „să încinge“ (Lencovo VII); *simteam* (Ghigheeni Mahala VIII).

4.7.4. La fel ca în graiurile românești sudice, în acest grai se neutralizează opoziția de număr între persoana 3 sg. și 3 pl. la prezentul și perfectul compus al indicativului: *el fuge/ ei fuge; el a zis/ ei a zis*. Această trăsătură morfosintactică este caracteristică graiurilor din Muntenia propriu-zisă, ea lipsind din graiurile olteneste, cu excepția unei mici arii din sud-est (pct. 992, 994) (*Tratat*, 178).

4.7.5. Perfectul simplu este un timp ocurent în graiul studiat. El prezintă, în general, cele trei valori relevante pentru graiurile olteneste, cele muntenești de sud-

vest, cele din Munții Apuseni și din Ținutul Pădurenilor (Marin 1989b, Neagoe 1985, Neagoe 1992 a, Vulpe 1977):

4.7.5.1. De actualizare a evenimentului narat:

și fugiră oameni-eia/ viniră în marginea satului/ casa care este în margini/ fugiră d-acolo/ viniră ...înainte mult s-a ivit așa socoteli/ ama tot așa d-ăștia cu căiță/ cu mreajă de s-a născut// și nu l-a găurit/ cică că s-a făcut strigoi// (Gulianți VII).

4.7.5.2. De redare a unui trecut foarte apropiat, plasat imediat înaintea momentului vorbirii:

și își spusăi că arucăm așa// (Debovo VIIa); cum vă spusăi adinenea (Milcovița Vb).

4.7.5.3. De exprimare a unor acțiuni recente, petrecute și încheiate chiar în ziua când sunt relatate. În legătură cu această valoare, diagnostică pentru o arie a dacoromânei, remarcăm faptul că există, în aceste contexte, oscilații între utilizarea perfectului simplu și a perfectului compus, la aproape toți subiecții anchetați. În răspunsurile la întrebările „Ce ai făcut ieri? ...Dar astăzi?” sunt atestate atât formele de perfect compus, cât și cele de perfect simplu pentru a exprima acțiuni desfășurate în cursul zilei în care are loc convorbirea între cei doi interlocutori. Ilustrăm prin trei fragmente înregistrate din trei localități:

astăzi le-am fiert așa/ copsai pîstăi pă pecică/ și pusai așa cu oasăle alea/ și mîncarăm cu omu mîneu de amiaz (Milcovița Va); și az dimineață earăși ama m-am sculat ș-am aprinș mașina/ mai spălai și io/ făcui p-aicea/ iacă mîncasem cîn vinirăș voi/ băiatu să culcă și io ieși/ mă dusei în casă/ ș-auzii ...că zgară cinevașca (Cercovița VII); [Despre porc] astăzi am topi/am pus untura care este dă la porc pă foc/ ș-am topit-o// [...]
[și acuși ce făcuși?]

acușa fkersai cafea// (Zagrajden VII b).

4.7.6. Verbul *a vrea* este utilizat ca semiauxiliar cu sensul „trebuie” în construcții formate din *va* + conjunctivul (*Tratat*, 181):

n-avem/ că și dacă om avea/ va să intre vaci/ p-aicea să intrăm/ pină naintea casii/ n-avem obor// (Milcovița V a); [la căratul apei la mort] dai ...mărgele/ mărgele va să ai/ i dai feti-eia căre-s cară apă// (Ghigheni VII); că noi eram zece/ cinsprece inși [...] și va să fie tigiia mare (Ghigheni VII).

Acest tip de construcție cu *va* apare și în TDM, pct. 772, 832, 835: *dacă pleacă dă dimineață, va să-i pui în traistă.*

4.7.7. Am înregistrat, ca timp al narațiunii, forme verbale supracompuse, în componența cărora intră perfectul compus al verbului *a fi* și gerunziul verbului conjugat. Aceste forme verbale sunt ocurente, ca și în celelalte graiuri românești de la nord de Dunăre (Neagoe 1992 b), exclusiv în texte în care sunt relatate povestiri parafenomenale și au valoarea apropiată de prezumtiv, exprimând o acțiune presupusă ca reală, petrecută într-un trecut neprecizat:

[Despre comoară] *adică cu lucră ăla de-l punea iei acolo [e] a fost arătînd unde joacă banii/ ce-a fost luminînd/ sclipînd/ cum să vă spun// (Somovit VII); o țișancă l-a lecut pă iel/ o țișancă d-aea dă la cort/ ea a fost zicîndă po să-l scoll// i-a dăscîntat ceva/ și l-a scăldat/ și s-a sculat// (Dragaș Voievoda VIII); herbec negru [...]* după altu tărîm [...]
a grecu a fost zicînd/ ..nu// dacă-mi dați atâtea bani/ vă dau herbecu// dacă nu/ nu vă dau herbecu// și s-a întors.../ ș-atuncea i-a zis/ s-a dus la haba gița/ ș-a zis așa// că dacă pușin încă mai ținea... grecu să sporească cu tata/ tata pleznea// (Dragaș Voievoda VIII).

4.8. Exact ca în graiurile muntenești este frecvent folosit de cu funcția sintactică de conjuncție pentru introducerea unor subordonate finale, temporale, complete directe, atributive, consecutive și subiective (Pană 1979):

a dat slucieie/ da ...d-a dăzgropat mortu/ (Debovo); vinea omu dă mă schimba/ și/ iel rămunea acolo/ dă dormea cu oili//; șădea pină-n vremea asta tot acolo/ că dacă-i ca acu/ dă nu ie zăpadă/ șădeai acolo// și toreai locu ca să faci porumbi//; iaca iera o babă dă umbla pin sat cîn năștea fâmeile//; lju minte cîn făceam dă iera încă bita/ că făcea un colac mai mare așa/și scea cî-i uitata// [...] să fie dă morți ăia uitai// dă nu le-a făcut ea colaci// (Cercovița).

4.9. În graiul românesc cercetat din Bulgaria sunt atestate frecvent conjuncții de origine bulgărească (spre deosebire de prepoziții care sunt toate românești): a „ci, dar“, *ama* „dar“, *dali* „dacă“, *nali* „căci“ (cf. Nestorescu 1995) și *iemi* „și“ (cf. Lăzărescu 1975):

a băieții strânge... strânge bani la sorcovă// (Milcovița); c-acușa fiecare casă are pă-n curte/ ama înainte n-a avut așa// (Somovit); ie pă urmă mai să făcu și urâtă treabă/ de-ama ce să-i faci?! (Ghigheni); puneam niică lină într-un ciomag/și iete acolo dali să... arde/ dali să pirlește/ dali să faci// ș-o băgam [pîinea] (Dâbovan); iesti și-n altu fel dă răsucită/ cum îi zicem noi/ iem întindem trei pite (Milcovița); iemi nu la lumină ca acușa/ iemi la lumânare/ la ciob/ țăsea lumea atuncea// (Somovit); să naște nali copkîl îmbrăcat cu căiț-așa// (Debovo); acușa lumea se duce și-n biserică/ nali// și de-acolo iacă ne-am dus acasă (Milcovița); bate ca să nu ia talazu cîn vine nali// așa/ (Somovit).

Din exemplele excerptate reiese că aceste conjuncții, împrumutate din bulgară sau turcă, devin, de cele mai multe ori, în graiul românilor din Bulgaria, golite de sens, ele fiind utilizate mai mult drept cuvinte de umplură.

De remarcat în acest sens, că *iemi*, conjuncție cu frecvență marc în vorbirea unor subiecți, apare imediat după întrebarea anchetatorului:

[Să nu se facă strigoi?]

iemi ce să faci?!/ numa să știe/ crestează colo la dește/ ori cu dinte dă la dărac găurești// (Somovit);

[Cum a fost răscrucitul?]

iemi/ așa/ vorbele astea/ intri-n groapă și te-ntreabă un om bătîrn// (Debovo);

[Cînd se face bradul?]

iemi face simbăta/ simbătă să strînge fete/ și face/ (Ghigheni).

5. Graiul studiat se integrează subiectului muntenesc și prin trăsături sintactice diagnostice, cum este, de exemplu, repetiția sintactică pleonastică (Pană-Boroianu, 1992):

[Cinepa] *o legam așa la... uite-așa/mititei așa o legam/ ș-o puneam în car/ cu boi/ car/ noi așa-i zicem/ /-o duceam la apă/ undeva unde este apă/ nu cum cură așa/ apa/ ama apa care șadi// (Dragaș Voievoda).*

6. *Vocabularul* prezintă, la fel ca și celelalte compartimente ale limbii, o imagine unitară, în sensul identificării aceluiași trăsături lexicale în toate mostrele prelevate din cele 13 localități. În același timp, graiul românesc din această zonă a Bulgariei se înfățișează ca o prelungire a graiurilor dacoromâne sudice. Faptul se explică, pe de o parte, printr-o legătură strânsă între aceste comunități, separate de ansamblul limbii române, și, pe de altă parte, prin păstrarea unor raporturi cu populația românească din stînga Dunării (v. *supra*). Existența acestor raporturi, excluzând mărturiile orale ale localnicilor, este evidentă atât în unele elemente lexicale neologice pătrunse din dacoromână (pe care le vom lua în discuție), cât și

în inovațiile din fondul de bază al vocabularului, survenite de o parte și de alta a Dunării, ca expresie a unei evoluții comune până la o anumită epocă. Am putea invoca și o a treia posibilitate: unele inovații produse în aria centrală au migrat spre periferie, respectiv la sud de Dunăre.

6.1. În structura graiului cercetat remarcăm mai multe nivele lexicale: arhaisme, creații noi și împrumuturi din limbile bulgară sau turcă.

6.1.1. Arhaismele conferă graiului o coloratură definitorie, prin conservarea și folosirea unor termeni din diferite secțiuni ale limbii. Ele sunt reprezentate de cuvinte (sau forme) de proveniență diversă, care la nordul Dunării s-au menținut doar la nivelul ramificațiilor teritoriale.

6.1.1.1. Arhaismele de origine latină întâlnite în zona cercetată precum *a adăsta* „a aștepta” < lat. *ad-astare*, *a cure* „a curge” < lat. *currere*, *a se încura* [despre animale] „a alerga” < lat. *incurrere*, *a se la* „a se spăla pe cap” < lat. *lavare* se regăsesc în aria sudică a dacoromânei (v. *Gl. Munt.* s.v.).

O situație singulară, tipică ariilor izolate, de evoluție neîncheiată, o reprezintă verbul *a luta* „a uita”, variantă rezultată prin metateza unei vechi forme **a ulta* < lat. *oblitare*: *Să lută, să kerde limba asta* (Zagrajden VI).

6.1.1.2. Elementele vechi de origine slavă *grajdi* < v.sl. *graždī*, *obiceai* < bg. *običaj*, *raliță* < bg. *ralica*, *sucman* < bg. *sukmanŭ* se întâlnesc în graiurile românești sudice cu aceeași formă (v. *Gl. Munt.* s.v.). Deosebirea dintre cele două zone rezidă în frecvența termenilor: în dreapta Dunării, ca forme unice, constituie o arie compactă, în stânga fluviului, ca variante fonetice, formează arii discontinue. Mediul aloglot în care se vorbesc graiurile românești din Bulgaria, ca și absența oricărui factor de influență cultă românească, au determinat petrificarea formelor învechite. Datorită aceluiași factori, unele cuvinte de origine slavă și-au păstrat sensul vechi. Termeni atestați pentru dacoromână în secolul al XVI-lea, cum sunt *a rodi* „a naște” < v.sl. *roditi*, bg. *rodja* și substantivul *rod* „urmas” < v.sl. *rodŭ* (Densusianu, ILR, II, Mihăilă 1960), se folosesc curent în grai. Alții apar ca variante cu specializări de sens: *a cisti* „a face curat, a curăța” < bg. *čistja*, față de *a cinsti* (< sl. *čistiti*) cu sensul cunoscut.

6.1.1.3. Unele împrumuturi turcești sunt reprezentate în grai prin forme mai apropiate de etimon: *calâp* < tc. *kalip*, *ceșmea* < tc. *çeşme*, *chioftea* < tc. *köfte*, *dughean* < *dŭkkân*.

6.1.1.4. Arhaismele semantice grupează termeni cu sensuri proprii limbii române vechi, conservate la nivelul graiurilor: *a bate* (*iepurii*) „a vâna” < lat. *battere*, *bătaie* „bătălic” < lat. *battalia*, *deloc* „imediat” < *de* + *loc* (Tratat, 312), *fântână* „izvor” < lat. *fontana*, *a întoarce*⁴ „a restitui (bani)” < lat. *intorquere*, *lemn* „copac” < lat. *lignum*, *legume* „mâncare gătită” < lat. *legumen*, *a rămâne de...* „a se despărți” < lat. *remanere*, *sărac de...* „orfan de...” < sl. *sirak*, *a scrie* „a desena, a încondeia ouă” < lat. *scribere*, *sobă* „cameră, încăpere” < magh. *szoba*, *sofie* „sof” < *sof* + *-ie*.

⁴ Nestorescu (1996 s.v.) consideră sensul, în ambele cazuri, un calc după limba bulgară. Ampla difuziune a termenilor pe teritoriul românesc ar contrazice o astfel de probabilitate (v. DA, TDRG, CADE, s.v. *întoarce*, DLR, CADE, s.v. *scrie*).

Majoritatea covârșitoare a acestor termeni figurează în lexicul sudic al dacoromânei, cu aceleași sensuri – *sobă* „încăpere“, de pildă, a fost înregistrat în Oltenia (pct. 932) și în Muntenia (pct. 724).

6.1.2. Unele cuvinte specifice ariei sudice a dacoromânei (v. Gl. Olt., Gl. Munt. s.v.) sunt prezente în lexicul comunităților românești din Bulgaria: *aba* „postav“, *argea* război de țesut“, *arman* „curte“, *așteziua* „formulă de salut pentru o femeie care lucrează (la război)“ (Ionică, 1975), *babă* „mezel de porc“, *bât. bătă* „bunic, bunică“, *cocoace* „turtă“, *cotoi* „pulpă de pasăre sau de porc“, *duvar* „gard“, *a despinteca* „a spinteca“, *fedeleș* „petrecere sâmbătă seara înaintea nunții“, *gherlan* „șobolan“, *frate de mână* „cavaler de onoare“, *mescală* „față de masă“, *mestecău* „făcăleț“, *neam* „deloc“, *obor* „curte“, *sideancă* „șezătoare“, *zavadă* „adăpost“ (v. hărțile 2. 3).

6.1.2.1. O serie de cuvinte cu aspect modificat față de limba comună (din cauza unor transformări fonetice), care tind să se impună în noua formă la nivel dialectal (în graiurile din sudul țării, v. Gl. Olt., Gl. Munt., s.v.), apar și la românii din Bulgaria: *a arăni* „a hrăni“, *azmă* „azimă“, *aranghel* „arhanghel“, *biol. biolță* „bivol, bivoliță“, *a fârși* „a sfârși“, *lume* „nume“, *a lumi* „a numi“ mala „mahala“, paar „pahar“, *picere* „picioare“, *une* „unde“, *zar* „zahăr“. Aria acestor inovații, reprezentate în Gl. Munt., se continuă în localitățile de dincolo de Dunăre.

6.1.2.2. Printre cuvintele și expresiile cu sensuri speciale comune graiurilor românești cercetate și celor din aria sudică a dacoromânei (atestatc în Gl. Munt.), menționăm: *cută. ~ de roșie. de pepene* „felie de...“, *glod. ~ de zahăr. de sare* „cub, bucată de...“, *încărcată* [despre o femeie] „însărcinată“, *a se răbuni* [despre aluat] „a crește, a dospi“, *a drege mortul* „a pregăti mortul pentru a nu se face strigoi“, *a lua din căluș* „a se îmbolnăvi, ca sancțiune pentru nerespectarea sărbătorii de Rusalii“.

6.1.2.3. Semnalăm câteva dezvoltări semantice neînregistrate în dacoromână: *cirac⁵. în ciracu(l) lu(i) popa* „dascăl“, *a dărâma (carnea)* „a curăța carnea de pe oase“, *a înfiera*, a pune în fiare, a lega (oameni, animale)“, *pită* „foaie de plăcintă“.

6.1.2.4. Amintim și unele creații noi, forme derivate neîntâlnite în dacoromâna sudică: *căruțărul* „căruțașul“, *a cotoi* „a tăia o pasăre, un animal în cotoaie („bucăți“); a tranșa“, *fluierar* „cântăreț din fluier“. *a încerga* „a pune cerga (pe car), *rachieni* „nuntași care duc rachiul, a doua zi după nuntă“, *a tori (pământul)* „a îngrășa cu tor („băligar“)“ (cf. Gl. Munt. s.v. tor).

6.1.2.5. Inexistența formelor de învățământ sau de cultură în limba populației minoritare constituie factorul decisiv în păstrarea caracterului arhaic al graiului, constrâns să se dezvolte în absența variantei culte. În asemenea condiții, el a evoluat conform unor tendințe interne, privat de impulsul modelului literar și îngărdit în posibilitatea de a fi influențat de graiurile din stânga Dunării. Relațiile dintre românii de pe cele două maluri ale fluviului, întreținute până la cel de al doilea război mondial, au favorizat atât menținerea unor elemente lexicale

⁵ Termenul păstrează și sensul de bază, dispărut din româna actuală, de „slugă, paznic (la oi)“.

comune, cât și penetrarea altora de factură neologică. Astfel *bagaj*, împrumutat în română din franceză (*bagage*) cunoaște în graiurile din Muntenia o specializare semantică referitoare la domeniul casnic: 1° „toate lucrurile dintr-o locuință„; 2° „zestrea miresei“. Cu a doua accepție termenul apare și în localitățile românești din Bulgaria. Un argument suplimentar în sprijinul căii de acces propuse devine contextul relatării – nunta – ritual definitoriu pentru identitatea, apartenența etnică și lingvistică a minoritarilor din comunitățile cercetate.

Termenul generic pentru „bani“, atunci când se vorbește despre moneda bulgară, este *franc* (cu varianta *frang*), neologism tot de origine franceză pătruns în Principate în a doua jumătate a secolului trecut (v. DA s.v.). Familiarizarea vorbitorilor de limbă română din mediul bulgăresc cu termenul menționat atestă întreținerea legăturilor cu conașionalii lor de peste Dunăre, de la care au preluat cuvântul.

6.2. Împrumuturile din limba bulgară, facilitate de factori de ordin istorico-politic, reprezintă o realitate incontestabilă. În calitatea lor de cetățeni bulgari, românii au învățat limba țării în care locuiesc. Din bulgară ei au adoptat termeni din diverse domenii pentru care nu aveau corespondent în limba maternă.

6.2.1. Cuvinte referitoare la realitatea social-istorică: *aptecă* „farmacie“ < bg. *apteka*, *avarie* „accident“ < bg. *avarija*, *miliționer* „milițian“ < bg. *milicioner*, *nacealnic* „șef“ < bg. *načalnik*.

6.2.2. Termeni reprezentând relațiile cu populația majoritară: *comșuică* „vecină“ < bg. *komšijka*, *deadu* „bătrân, moș“ < bg. dial. *dedo*, *mandră* „stână“ < bg. *mandra*.

Deși trăiesc în mediu bulgăresc, românii cercetați, spre deosebire de cei din Republica Moldova sau din Ucraina, au împrumutat mai puține elemente lexicale slave.

6.2.3. Unii dintre termenii bulgărești au fost adaptați prin refacerea desinențelor după modelul românesc: *-aci* < *-aci* (*bliznaci* „gemeni“ < bg. *bliznaci*), *-ari* < *-ar* (*drugari* „prieten“ < bg. *drugar*). *-iu* < *ia* (*comșiu* „vecin“ < bg. *komsija*). Și unele expresii românești având în componență un element slav se refac prin adoptarea unui împrumut bulgăresc: *aveam nevoie* (< *aveam* + *nevoie* < sl. *nevolja*) > *aveam nujdă* < bg. *nužda*.

Încercarea de a introduce elementele bulgărești în tiparele graiului probează un fapt interesant: dincolo de presiunea limbii oficiale, româna continuă să fie folosită ca instrument de comunicare pentru generația vârstnică. „perturbările“ având loc în limitele unui cod lingvistic funcțional.

6.3. Împrumuturile turcești din graiurile studiate sunt considerate de unii cercetători mediate integral de limba bulgară (Nestorescu-Petrișor 1969, 19). Propunem nuanțarea afirmației, socotind că cel puțin categoria turcismelor comune cu graiurile dacoromâne din nordul Dunării ar putea fi exclusă, ca de exemplu: *adet* „obicei“ < tc. *adet*, *cavarma* „preparat culinar din carne prăjită“ < tc. *cavurme*, *ceamur* „noroi“ < tc. *çamur*, *cicric* „sucală“ tc. *çicrik*, *ghiluş*

„prietenie“ < tc. *güilus, giumbiş* „glumă“ < tc. *cümbüs, gurban* „obicei de a tăia un animal la anumite sărbători“ < tc. *kurban, peşchir* „prosop“ < tc. *peşkir*.

Putem considera ca împrumuturi din limba turcă prin filiera propusă acele cuvinte turcești care apar și în limba bulgară, fiind absente din română, de pildă *ceacal* „animal sălbatic carnivor, șacal“ < tc. *çakal*.

7. Cercetarea graiurilor românești, vorbite în medii aloglote, în zone compacte la frontierele de stat ale României contribuie, pe de o parte, la cunoașterea unor faze mai vechi de evoluție a dacoromânei, iar, pe de altă parte, la relevarea unor aspecte sociolingvistice.

RECHERCHES SUR LES PATOIS ROUMAINS PARLÉS DANS LE NORD-EST DE LA BULGARIE (DISTRICTE DE LOVEČI)

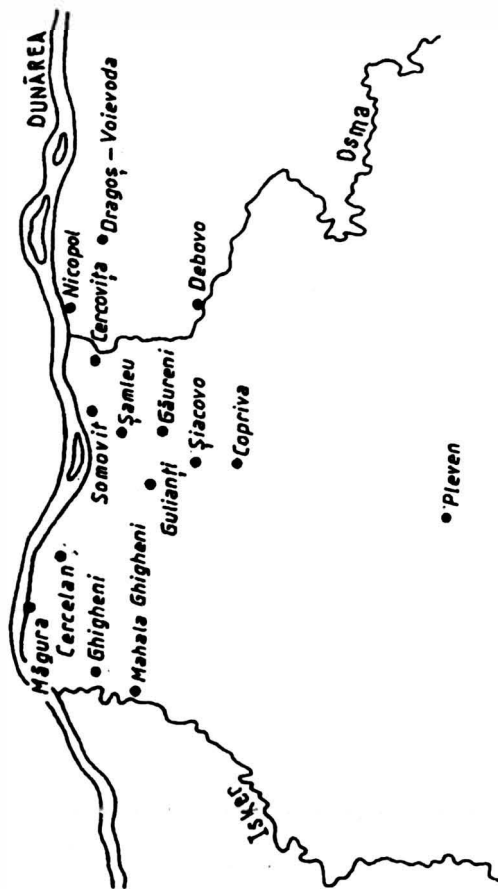
RÉSUMÉ

L'analyse du matériel dialectal recueilli au cours des enquêtes effectuées en 1996 dans 13 villages roumains de Bulgarie met en évidence les affinités du parler étudié et de ceux employés dans le sud-est de l'Olténie et dans le sud-ouest de la Valachie, aussi bien dans le domaine de la phonétique que dans ceux de la morpho-syntaxe et du lexique. Ces affinités consistent dans le maintien des mêmes archaïsmes, ainsi que dans l'apparition des mêmes innovations.

Mai 1997

Institutul de Fonetică și Dialectologie
„Al. Rosetti“
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

Localități cu populație românească

A •

B

U

L

G

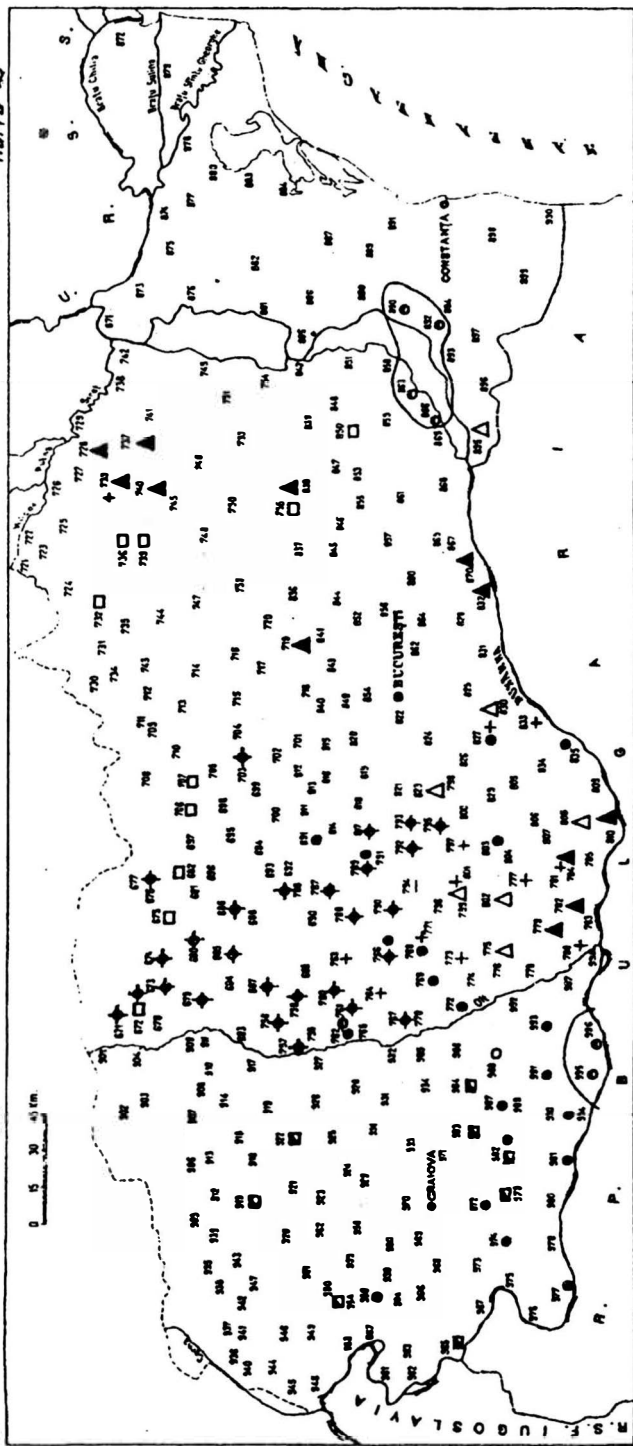
A

R

I

NALR OLTENIA, MUNTENIA ȘI DOBROGEA

harta 2.

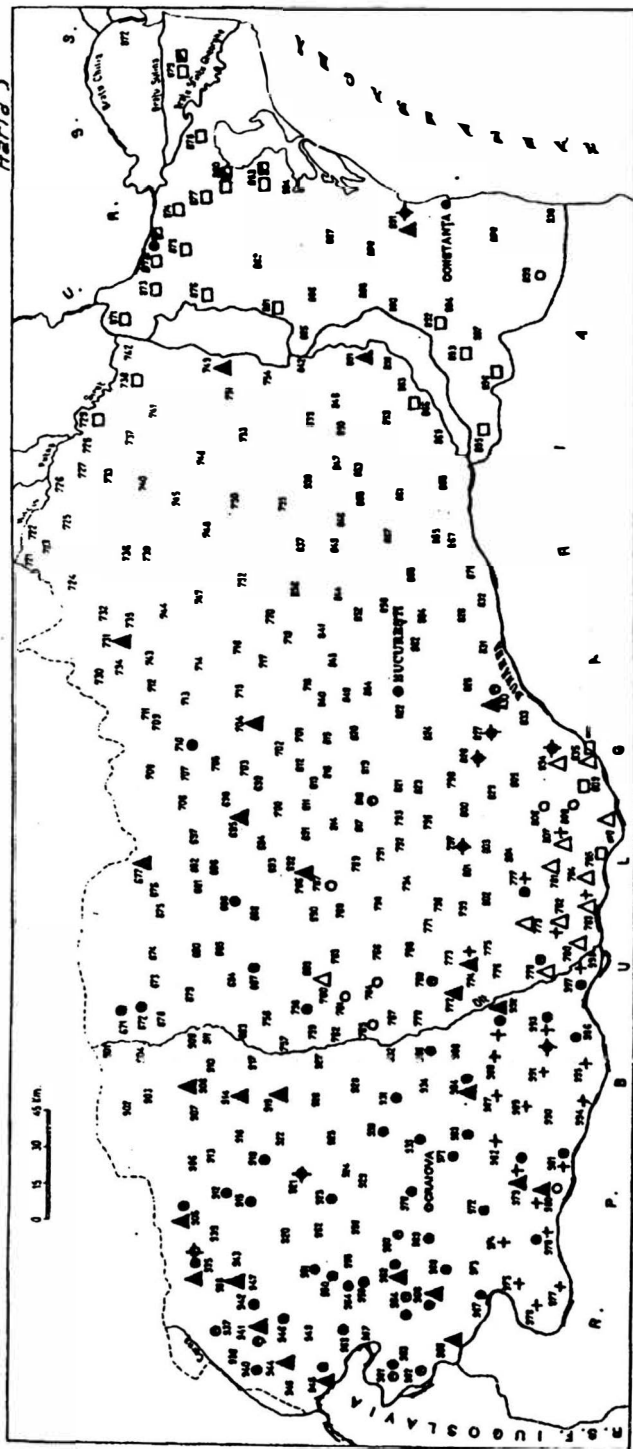

LEGENDĂ:

- *incărcată*
- ⊙ *argea*
- *aște ziură*
- ◻ *baba „stomac”*
- ◼ *baba „bunică”*
- ▲ *bitul „bunicul”*
- + *căluș*
- △ *coacci*
- ◆ *fedeleș*
- *firșcaște*

NALR OLTENIA, MUNTENIA ȘI DOBROGEA

Harta 3

LEGENDĂ :

○ frate de mină
 △ furnigini
 ● icpingea
 □ torjan
 ▲ lequmc „mâncare”

+ mesală „față de masă”
 ● mestecău
 □ mormiņ
 ◆ pită
 - simți

CONSIDERAȚII ASUPRA GRAIULUI DIN APȘA DE JOS, RAIONUL TEACEV, REGIUNEA TRANSCARPATICĂ (UCRAINA)*

VICTORELA NEAGOE

0.1. Observațiile de mai jos se bazează pe anchetele de tip AFLR (*Arhiva fonogramică a limbii române*) efectuate în perioada 20–30 august 1993, împreună cu echipa de cercetători de la Institutul de Lingvistică din Chișinău, în patru sate maramureșene situate la nord de Tisa: Apșa de Jos (Dibrova), Strîmtura (Glubokii-Potok), raionul Teacev, Biserica Albă (Belaia Țercov) și Plăiuț, raionul Rahov, Regiunea Transcarpatică (actualmente teritoriu ce aparține Ucrainei).

0.2. Ne-am oprit în prezentarea de față în special asupra graiului din Apșa de Jos (= AJ), deoarece această localitate a beneficiat, în decurs de aproximativ jumătate de secol, de trei anchete dialectale. Satul a fost anchetat de Sever Pop pentru ALR I (pct. 352), reanchetat pentru ALM în 1959 (pct. 1) și de Vladimir Zagaevschi care a cules un bogat material din 12 sate din regiunea Transcarpatică, printre care și AJ, material valorificat în două lucrări de sinteză (Zagaevschi 1990, 17, nota 24; *Dialectologie*). Din păcate, volumele *Texte dialectale*, supliment la ALM, nu conțin texte transcrise din această localitate.

Coroborarea rezultatelor celor trei anchete ne dau posibilitatea formulării unor observații pertinente privind fizionomia acestui grai.

0.3. Datorită unor condiții de ordin politic – trasarea graniței pe Tisa, după primul război mondial și desprinderea teritoriului de nord al Țării Maramureșului de cel de sud – particularitățile dialectale ale subdialectului maramureșean au fost descrise numai pe baza cercetărilor întreprinse asupra graiurilor vorbite la sud de Tisa.

Referiri sumare la graiul localității Biserica Albă (= BA) face Tache Papahagi (1925), care a anchetat subiecți originari din această localitate, dar stabiliți (prin căsătorie) în satul Budești.

Începând cu anul 1959, cercetări sistematice, în regiunea Transcarpatică, atât cu chestionar, cât și înregistrări de texte dialectale, sunt efectuate de dialectologii

* Într-o primă formă, textul a fost prezentat la al VIII-lea Simpozion Național de Dialectologie, Belint (Octombrie 1994).

din Chișinău. Rezultatele cercetărilor au fost valorificate, așa cum am amintit, în studii și articole, precum și în lucrări de sinteză. Graiurile din regiunea Transcarpatică sunt definite, din perspectiva graiurilor moldovenești din stânga Prutului, drept graiuri arhaice, vorbite în arii marginale și izolate.

În descrierea *Subdialectului maramureșean*, Magdalena Vulpe (*Tratat*) a utilizat și datele ALM.

1.1. Localitatea Apșa de Jos, așezată pe Valea Apșei, aproape de vărsarea ei în Tisa, a făcut parte din cnezatul de valc al Câmpulungului. Dintr-o diplomă dată de Ludovic I reiese că AJ a fost întărită unor cnezi locali, la o dată neprecizată, probabil în 1360, de când datează seria de diplome acordate cnezilor maramureșeni locali, după plecarea lui Bogdan în Moldova. În 1387, „*possessio Also Vapsa*” este dăruită de drept Drăgoșeștilor. După 1404, cnezii din Apșa își recâștigă drepturile asupra satului, stăpânirea fiindu-le confirmată cu drepturi depline, ceea ce arată asimilarea dreptului cnezial cu cel nobiliar (Popa 1970, 65, 176). Dintre cele trei sate cu numele de Apșa, cel „de Jos” pare a fi mai vechi.

În prezent, AJ are 1400 de gospodării (aproximativ). În sat trăiesc și câteva familii de ucraineni și maghiari. Locuitorii au fost nemeși. Locuitorii se ocupă cu agricultura și cu negustoria. Cei mai mulți pleacă „să stroyască căsuri” în Rusia sau în Ucraina, ajungând până în Siberia. Majoritatea caselor sunt noi și cu etaj și foarte spațioase. Arhitectura modernă a luat locul celei tradiționale (casele de lemn și porțile de lemn sculptate, specifice Maramureșului, au dispărut). Oamenii locului sunt foarte buni gospodari.

1.2. Maramureșul este recunoscut ca una dintre zonele cele mai conservatoare din punct de vedere etnografic. Spre deosebire de zona sudică, Maramureșul de la nord de Tisa se caracterizează prin pierderea elementelor etnografice și folclorice tradiționale. Producțiile folclorice atât de bogate în Maramureșul românesc, portul, obiceiurile rituale și credințele populare aproape că au dispărut. Interesant de relevat este faptul că una dintre informatoarele din generația în vârstă, bună cântăreață, a cântat un cântec oltenesc pe care l-a auzit și l-a învățat de la Radio România, păstrând atât fidelitatea lingvistică a textului, cât și inflexiunile melodice ale cântecului oltenesc, atât de diferit de cel ardelenesc.

Spre deosebire de mulți locuitori ai satelor din Bucovina și, mai ales, din Basarabia (Republica Moldova), maramureșenii din nordul Tisei se consideră români. Graiul lor are foarte puține elemente lexicale împrumutate din rusă sau din ucraineană. De altfel, bătrânii știu foarte puțin rusește, iar cei tineri au învățat limba rusă ca limbă străină. Tineretul și chiar cei din generația medie care au plecat din sat, la studii, s-au îndreptat spre instituțiile de învățământ superior din Chișinău sau Bălți.

2. Constatarea pe care o face T. Papahagi în legătură cu aspectul dialectal puțin diferențiat de restul domeniului dacoromân al graiului maramureșean este valabilă și pentru cel vorbit astăzi la nord de Tisa.

Ne-am fi așteptat ca aici să întâlnim arhaismele menționate de T. Papahagi (1925), ca fiind pe cale de dispariție, sau pe cele care se mai regăsesc doar în vorbirea generației în vârstă (vezi *Tratat*). De exemplu: desinența *-iei, îei* la genitiv-dativul substantivelor feminine; declinarea cu articol antepus la numele proprii feminine, la genitiv și dativ, tipul *Năstaca i Mării* (am înregistrat un singur exemplu de acest tip la un informator VIII care relatează despre o persoană decedată: *la cūța lu pătrăș i anîke / așă-î zîcē ieî!*); formele de indicativ prezent ale verbului *a fi*: *săm, sîm* (Papahagi 1925, LXIX); forma arhaică de persoana 1 sg. fără desinența *-m* sau cele analogice de tipul *eu mă duceai* la imperfect (Papahagi 1925, LXVIII, *Tratat*, 336); postpunerea auxiliarului de perfect compus în enunțuri interogative și în afirmații: *auzitu-m-ai* (*Tratat*, 337); mai mult ca perfectul perifrastic; auxiliarul de persoana 3 și 6 *ară* la condiționalul prezent (Papahagi 1925, LXVIII); imperativul negativ arhaic; forma și sensurile arhaice ale prepoziției *supre* (*Tratat*, 343); formele conjuncte de dativ și de acuzativ ale pronumelui personal și reflexiv, cu excepția celor de persoana 3 feminin sg., folosite pleonastic, atât proclitic, cât și enclitic pe lângă perfectul compus și viitor: *le-o spusu-le, voi spune v-oi* (*Tratat*, 343–344); pronumele personal, 3 sg., feminin la acuzativ, o care precede auxiliarul verbelor la perfectul compus și la viitor: *o-am luat* etc.

3. Palatalizarea labialelor, tratamentul africatelor, precum și palatalizarea dentalelor sunt considerate drept criterii de bază pentru stabilirea repartiției dialectale a limbii române.

Rostirea dură a africatelor *č, ĝ*, precum și stadiile *s^h, z^h* de palatalizare a labialelor *f, v* au fost recunoscute ca trăsături tipice absolute ale subdialectului maramureșean încă de G. Weigand (1908, 447).

Materialele ultimelor anchete dialectale efectuate, pe de o parte, în localitățile românești situate la nord de Tisa (pentru ALM), iar, pe de altă parte, în numeroase localități de la sud de Tisa (pentru AFLR): în special înregistrările pe bandă magnetică făcute în satul Săpânța în 1973 și 1982–1983 ne dau unele repere privitoare la situația (a) a celor două africate *č* și *ĝ* și (b) a palatalizării labiodentalelor *f* și *v*.

3.1. În grupul graiurilor maramureșene vorbite la nord de Tisa, spre deosebire de cele din sudul Tisei, africata surdă *č* își menține timbrul palatal în toate localitățile anchetate de ALM: *čîjur* (h. 126), *fečîór* (h. 138), *čenușă* (h. 198), *čîubăr* (h. 271), *crúče* (h. 353), *čîórá* (h. 355), iar sonora *ĝ* numai în graiul din Biserica Albă (pct. 3). În celelalte trei localități (pct. 1, 2, 4) africata *ĝ* își pierde elementul oclusiv, devenind fricativa palato-alveolară *j*, ca în subdialectul crișean: *jínere / ĝínere*: ALM, h. 303. *sînje / sînge* (h. 359), *faj / faĝi* (h. 360).

Spre deosebire de situația consemnată de ALR I, I în ceea ce privește timbrul palatal al africatelor *č, ĝ* în AJ: *ulčjór* (h. 16), *ĝjánă* (h. 20), *pčit'ě* (h. 42), *pičjór* (h. 55), *ĝiněre* (h. 258), înregistrările pe bandă magnetică pentru AFLR confirmă realitatea fonetică surprinsă de ALM: *să traje, aléje, baj, frij; amú jěl fujě // s-o spăreát ĝindákelc / ș-o fujit / că nu jerá di čéla če múșcă* (II). Numeroase sunt cazurile în care s-a notat și semivocala *j* după *č*: *cloč'esc, č'ápă, crăč'ún*.

Timbrul palatal al africateri surde *č* și fricativizarea africateri sonore *ĝ* la stadiul *j* sunt trăsături cu caracter general și colectiv și reprezintă normă de rostire în graiul din AJ. În etapa actuală, în graiul din AJ, Slatina (pct. 2) și Apșa de Mijloc (pct. 4), africata sonoră *ĝ* cunoaște o evoluție divergentă față de perechea ei surdă *č*, devenind *j* (*j'*) ca și *j* primar din elemente nelatine (*jale, jir*). Se constată, de asemenea, identitatea tratamentului africateri sonore *ĝ*, indiferent de etimologia ei (*ĝ* < lat. *j + o. u* sau *ĝ* < lat. *g + e, ŋ*) în cele trei localități menționate, în timp ce la BA pronunțările *j* și *ĝ* se află în variație liberă: *jug / ĝiug* (ALM I, I, h. 103), *jumătate / ĝumatáti* (h. 183), *joj / ĝoj* (ALM I, 2, h. 374), *jos / ĝjos* (h. 375).

Am înregistrat la AJ, africata *č* cu timbru dur numai în două cuvinte: *ii plăčă* (Va) și *člăčă* (VIII, VI) și, accidental, fricativizarea africateri *č* > *š* în două cuvinte: *să fășă* (VII a) și *bătușč* (VI): *tre, a lucrá / și tre, a fășč* (Va).

Africata *č* cu timbru palatal și tendința de fricativizare a lui *ĝ* au fost înregistrate și în textele culese din localitatea Săpânța (în culegerile de material dialectal efectuate în 1973 și 1982).

În același sens, amintim că fricativele *ș, j* au păstrat o coloratură palatală în graiul maramureșean de la nord de Tisa, spre deosebire de cel din sud, cu excepția Săpânței (vezi ALM I, 2, h. 365: *cămașe*; h. 366: *ușe*; h. 373: *coaje*), ceea ce confirmă constatarea făcută de Gr. Rusu (1983, 175) în ceea ce privește coincidența ariilor rostirii palatale a africatelor *č, ĝ* și a fricativelor *ș, j* pe întreg teritoriul dacoromân.

3.2. Palatalizarea labiodentalelor *f, v + i, j* în graiurile maramureșene de nord se realizează în stadiile *h* și, respectiv, *i* (iricativa palatală *y* se transformă în iot prin diminuarea zgomotului de fricțiune și dispăre), la fel ca în graiul localității Săpânța (ALRR-Mar., pct. 227), Vad (pct. 225) și Iapa (pct. 226): *hérá* 'fiere' (ALM I, I, h. 186; ALRR-Mar., I, h. 116); *hín* (ALM I, 2, h. 266; ALRR-Mar., I, h. 223); *her* (ALM I, 2, h. 267).

Reflexul *h* a fost înregistrat și de T. Papahagi (1925, LX), la subiecți din generația în vârstă, în câteva localități dispersate pe întreaga arie a Maramureșului de la sud de Tisa (Crăcești, Strâmtura, Săcel, Săliște), ceea ce demonstrează existența la acea dată a unor variante mai vechi ale palatalizării lui *f + i, j* și în aria sudică. Al. Rosetti (1963, 8) afirmă că „întrucât în secolul al XVI-lea, în Maramureș, e semnalată numai alterarea lui *f* (> *h*), aceasta înseamnă că ceilalți membri ai seriei nu erau alterați la acea dată“.

Reflexele palatalizării lui *v > i* prezintă un paralelism perfect cu cea a surdei corespunzătoare: *isăz, ișă, iéspe, ișă, is, iu, ișină* (ALM I. I, h. 26, 30, 50, 223, 276, 277, 278).

Aria acestui fonetism coboară la sud de Tisa, incluzând localitățile Săpânța, Vad și Iapa: *strig* (ALRR-Mar., h. 177); *ișăl* (h. 351); *ișă* (h. 360); *ișîntē* (h. 465); *ișă* 'viță de strugure' (h. 483).

Aceleași stadii de palatalizare au fost notate și în ALR I, pct. 352 (AJ) pentru *fin* (h. 301), *fină* (h. 304), *viu* (h. 391), *visez* (h. 73) și *vitreg* (h. 154).

T. Papahagi (1925, LX) înregistrează dispariția lui *v* în condițiile de palatalizare la Săpânța, Rogna de Jos și Giulești.

Textele dialectale culese recent în AJ pun în evidență evoluția palatalizării lui *f* de la *h* la *s*ⁱ (la generația medie) și chiar la *š* (numai în cuvântul *fierbe*: *šerb* în graiul celor tineri), fonetisme neatestate pentru această arie dialectală în cercetările anterioare, în timp ce reflexul *i* al labialei *v + i, j* rămâne norma de rostire a graiului studiat.

Menționăm faptul că labiala palatalizată în diferite stadii și labiala intactă apare în raport de variație liberă la același informator. Această observație este valabilă pentru labiodentala *f*, deoarece sonora corespunzătoare *v* se palatalizează la *i* în toate situațiile susceptibile acestei transformări fonetice: *n-or fi / ar hî* (VIII); *šerb* / *šerbe* / *a šerbe*: *capu* [porcului] *să pîn-a herbe în șoit // căpu porcului il šerb* / *și înima întră-ntîj lîmba / acél'ē tăr'ē le ferbi* // (Va); *să hîje / să sîuă / să šărbă*; *să hîje fără grîje / să nu-î sîuă tare grîjeu* (III); *după ce serbe / puî farînă* (III).

Interesant pentru atestarea diferitelor variante ale palatalizării labiodentalei *f* în comunitatea studiată, raportate la generațiile succesive de vorbitori, este și comentariul informatoarei din generația tânără:

[Unii zic] *ùn sîr d'ē ātā / și cîtē ūnu zîcā un hîr /*

[Cine spune așa?]

ej nŃ jo nu știŃ sâ vâ spun / care cum...

[Și chiar aici în sat? Da' în satele vecine cum se spunc? Tot așa?]

tŃ(ășă / care cum //

[Tu cum zici de obicei?]

un sîr //

[Un sîr spui pentru că ai zis *sâ siuă*]

sâ sîuă / da // // cā tuma cā oŃ vecîn aji'Ń-n-o făcūt / mî-o spus zîce „di ce zîștu i... sâ sîuă? nu sâ... sâ hîuă?” //

[Da' mama tot așa zice?]

da n-am băgă d'ē samā // // sâ sîuă / sâ sîuă Ńpăre cā zîce și mîma / așă-Ńpăre cā /

[Da' bătrânii zic *sâ hîuă*?]

dă / bătrîni //

[Și cei tineri zic *sâ siuă*?]

nŃ hăz... jo știŃ cum sâ vâ spun! //

Comparând datele anchetelor succesive se poate observa că în anchetele cu chestionarul pentru ALR I și ALM au fost notate stadiile de palatalizare *h* și, respectiv, *i* a labiodentalelor *f*, *v*, iar în ultima anchetă de tip AFLR în care s-au înregistrat un mare număr de texte de la subiecți reprezentativi pentru cele patru generații a fost surprins caracterul complex al evoluției lui *f* + *i*, *j* la *h*, la *s'* și la *ș*, în funcție de categoria de vârstă. În această aric, formele noi *s'* și *ș* tind să devină normă pentru unele idiolecte.

În condițiile în care contactul între aria de nord și cea de sud a Maramureșului istoric (care a constituit o veche țară românească) s-a întrerupt definitiv de 75 de ani, este greu de presupus că rostirea *s'*, *z'*, care s-a stabilizat pe întreaga arie sudică, cu excepția graiului din Săpânța, s-ar fi putut extinde și la nord de Tisa.

Este vorba, de fapt, de același proces evolutiv, realizat la un interval scurt de timp (două generații), în cadrul aceleiași arii dialectale.

Considerăm că această realitate fonetică constituie un exemplu definitoriu pentru modul în care poate lua naștere o inovație fonetică, fără să fie necesar să se recurgă la explicații prin influențe, fie din alte limbi, fie din alte arii dialectale.

Pronunțarea dură a africatelor *č*, *ğ*, precum și palatalizarea labialelor *f*, *v* > *s'*, *z'* – trăsături specifice subdialectului maramureșean – au fost atribuite de Ion Pătruț (1958, 69) și de Ștefan Giosu (1963, 97) influenței limbii ucrainene. Această ipoteză este respinsă de Grigore Rusu (1983, 173–174), de Magdalena Vulpe (*Tratat*, 328) și de A. Turculeț (1986–1987, 268 ș.u.) care explică fenomenul prin evoluția internă a graiului.

Un contraargument de natură extralingvistică împotriva ipotezei unei influențe străine este și faptul că, deși influența limbii ucrainene s-a exercitat mai intens și timp mai îndelungat (aproximativ 500 de ani) asupra graiurilor maramureșene de nord, spre deosebire de cele din sud, acestea păstrează caracterul palatal al lui *č*, *ğ*, iar stadiile de palatalizare ale lui *f*, *v* sunt *h*, *i*.

Maramureșul de nord, de două ori mai întins decât cel de sud, cuprindea mai puține sate decât partea lui sudică (43 față de 57), dar din punctul de vedere al caracterului etnic al satelor maramureșene în ansamblu, la începutul veacului al XIV-lea, românii reprezentau cca 90%, procent ce a scăzut treptat în condițiile masivei colonizări rutene care s-a produs pe direcția nord-vest spre sud-est. Începând cu secolul al XVII-lea, numărul rutenilor din Maramureșul de nord depășește pe cel al românilor. La 1839, comitatul Maramureșului cuprindea 49 000 români și 84 000 ucraineni, numărul românilor în partea de sud a Maramureșului menținându-se totuși peste 90% (Popa 1970).

3.3. Oclusivele labiale *p*, *b*, *m* în pozițiile *i*, *j* se palatalizează în stadiile *p'*, *bd'(d')*, *m'*, la fel ca în graiurile din Crișana, sud-vestul Transilvaniei, Maramureș și Bucovina. Palatalizarea ocluserilor labiale în graiul din AJ, așa cum reiese și din compararea materialului ALR I și ALM cu datele furnizate de textele înregistrate, apare numai în unele cuvinte, neavând aspectul unui fenomen general.

ALM consemnează în puține cuvinte oclusivele bilabiale palatalizate în localitatea AJ (pct. 1) față de celelalte trei puncte anchetate (pct. 2–4), unde acest fenomen este general. Astfel, din cele 12 hărți în care apar exemple pentru *p* + *i*, *j*, numai în trei cazuri s-a răspuns cu formele palatalizate: *pt'ç'l'ç* (ALM I, 2, h. 238),

pt'átră (h. 240), *lupt'* (h. 244). iar din cele 7 hărți pentru *b+i. j* numai pe trei dintre ele apar formele palatalizate: *obd'él'e* (ALM I, 1, h. 167), *bd'étu* (ALM I, 2, h. 247), *zd'áră* (h. 250).

ALR I, 1 (pct. 352 = AJ) nu consemnează forme palatalizate pentru aceste două consoane [a se vedea h. 55 (*picior*), h. 60 (*mic*), h. 67 (*orb. orbi*), h. 69 (*știrb, știrbi*), h. 93 (*pișc*)].

În ancheta noastră sunt atestate, de ascemenea, relativ puține exemple pentru reflexele palatalizate ale consoanelor *p. b*. Ele sunt ocurente la vorbitori din toate generațiile, alături de termeni cu labialele păstrate: *pítă / pt'ítă, piétrî / pt'étri* (VIII); *pt'icp'el'ě / opínĉ* (VII a); *lupt'* (VII b), *căpt'iț* (VI), *am pt'erdút* (III); *șvábĝ'ilor* (VIII), *obd'él'ě* (VII a); *mńérĭe / mic* (Va).

Stadiul *mń* apare frecvent în formele conjuncte ale pronumelui personal (*nu mń-aj vrut a da*, Va), ale pronumelui (și adjectivului) posesiv (*a mńeu*) și în următoarele cuvinte: *mńirĭásă, mńiri, mńel, mńez*.

Frecvența exemplilor cu labiale nealterate este mai mare în graiul din AJ decât în celelalte graiuri vorbite în nordul Tisei.

3.4. Dacă oclusivele palatale *k. ĝ* au devenit *t'. d'*: *ot', urét'e, únd'iĭle, d'em* într-o arie care cuprinde Crișana, sud-vestul Transilvaniei și Maramureș, în graiul din AJ au fost notate în text, spre deosebire de atestările din ALM [ALM I, 1, h. 80 (*ot'*); ALM I, 2, h. 376 (*t'em, t'emăm*); h. 379 (*urét'e*); h. 381 (*d'índă*); h. 382 (*d'em*); h. 382 (*d'áfă*); h. 384 (*únd'e*); h. 385 (*índ'itesc*)], mai ales, stadiile intermediare de evoluție *k > t', ĝ > d'*: [*k'*], [*ĝ'*]: *urékce, múke, urét'a, dar să kámă* (VIII); *o ĝ'escujét* (II).

3.5. Ocurența africateri *đ* în graiul studiat este sporadică. Consoana *đ* a evoluat la *z*. Cele două foneme *đ* și *z* coexistă în graiul aceluiași individ: *đíle / zî* (VIII); *scovérđă / zî* (V a); *pńđă / zăĉe* (VII a). Proporția ocurențelor este net în favoarea consoanei *z*.

Această situație a fost surprinsă și de ALM care a notat *đ* în AJ numai la pluralul substantivului *omizi*: *omiđ* (ALM I, 1, h. 168). Dintre cele patru localități anchetate de ALM numai în graiul din BA (pct. 3) au fost notate cu regularitate formele cu *đ*: vezi ALM I, 1, h. 52 (*đĉĉe*); h. 82 (*orđ*); h. 209 (*veđ*); h. 163 (*tírđíu*); ALM I, 2, h. 336 (*đi*); h. 340 (*máđăre*); h. 341 (*búđă*); h. 342 (*boťáđă*); h. 344 (*mńđ*), unde, de altfel, se conservă *ĝ* palatal și *ĝ* (> lat. *g + o. u*).

3.6. Spre deosebire de aria sudică a Maramureșului unde se păstrează încă seria completă a africaterilor: *t, đ, ĉ, ĝ*, în aria de nord *đ > z* și *ĝ > j* în trei dintre cele patru localități anchetate pentru ALM.

4. Prin celelalte particularități fonetice din domeniul vocalismului (pronunțarea deschisă a lui *e* accentuat, urmat de *e* în silaba următoare, velarizarea lui *e* precedat de palatale primare sau secundare, velarizarea lui *e* în poziție „tare”, precedat de labiale, păstrarea lui *i*, fără anticiparea elementului

palatal. în *cîne*, *mîne*, etimologic în *îmblu*, *îmflu*, *întră*, *înimă*, tendința puternică de monoftongare a diftongului *oa*, evoluția diftongului *-ęa (-ja)* sub accent în silabă finală – deschisă sau nu – la *ç* și realizarea diftongului *ja* în formele de participiu ca *ę*) sau din cel al consonantismului (palatalizarea dentalelor și a lichidelor: *t*, *d*, *n*, *l*. păstrarea lui *r* etimologic în *fărină* și a lui *n* etimologic în *gîscă*) care prezintă un caracter general și colectiv, graiul din AJ se înscrie în aria graiurilor nordice și vestice ale teritoriului dacoromân, din care face parte și subdialectul maramureșean de la sud de Tisa.

5. Din domeniul morfosintaxei amintim doar câteva dintre particularitățile întâlnite în textele culese, particularități discutate în detaliu în monografiile consacrate subdialectului maramureșean (Papahagi 1925: *Tratat*) sau în alte lucrări de sinteză (Zagaevski 1990): păstrarea genului masculin al substantivului *slugă*: marea productivitate a desinenței de plural *-uri*, mai ales, la substantive feminine: *căsurî*, *mînuri*, *teșuri*, *clăsurî*, *lejuri*; distribuția sufixelor morfologice *-esc*, *ez* la verbele de conjugarea I și a IV-a; auxiliarul *o* de persoana 3 și 6 a perfectului compus; participiul feminin apare rar: *să hi fóstă c-un ok în frunt'ě / ai avút să trăiěști cu iel p'îná la mōrt'ě* (VII b); postpunerea auxiliarului este accidentală: *știút-o / n-o știút* (VII a); tot accidental am notat și forma *au* pentru auxiliarul de persoana 3 la perfectul compus: *o spūs [...] ca să nu iěiě / c-o avút álta drăgúťă / sau au fost însurát / nó! dint-acęę s-o dat răspúnsur'ím beserică* (VII b); mai mult ca perfectul analitic construit cu auxiliarul *aveám* și participiul verbului, utilizat într-un text cu conținut fantastic formă întâlnită rar și de T. Papahagi (1925, LXVIII): *așę d'ě bině le-aveám auzít că doqmrie! bosorcăjiľě cum mereá cîntînd / d-amú nŭ // amú jo cân am fo ni!mńicúťă / aveám auzít //* (VII a); perfectul compus are o frecvență foarte mare în grai, deoarece el a preluat și valorile mai mult ca perfectului sintetic; imperfectul păstrează omofonia etimologică pentru persoana 3 și 6, dar apare și forma analogică cu *-u* la persoana 6; gerunziul prezintă sufixul *-ind*, *înd* ca în partea de vest a subdialectului maramureșean de la sud de Tisa; construcțiile infinitivale arhaice verb + verb, în care infinitivul are funcții sintactice variate (*nu pot a ști*, *mere a cosí*, *in a pune șăranș*, *a tăia n-o tau*, *i dai un pic mai bun a mînca*, *iera modru a face*; *pân-a mere mńiriasa la beserică / a jucat*, *a spála blide / așę / spălám de la mine!*, *am prins a pune*) sunt prevalente față de construcțiile echivalente cu conjunctivul: *porunca asta ca să strînjem carnea*, și *l-o mînat să-l ipe* (Zagaevski 1990, 111–126). Folosirea conjunctivului este dovedită și de prezența unor forme analogice de tipul: *să súya / să súje*; *să dospáyă / să dospáa / să dospáscă*; *să móyă*; *să síyă / să síje*; *să iáuă*; *să stáuă*; *să púyă*; *să íuă* 'să vină' formate de la forme de prezent atestate: *taŭ*, *íncúŭ*, *descúŭ* (care la rândul lor sunt analogice), ocurente în Maramureșul de la sud de Tisa, în nordul Crișanei și în nord-estul graiurilor moldovenești din stînga Prutului (*Tratat*, 336; Marin 1995); forma de conjunctiv *să avă* a verbului *a avea* atestată la Săpânța și în alte trei localități din sudul Tisei

de T. Papahagi (1925, LXIX) am înregistrat-o la un informator bărbat din generația în vârstă: *ca să avă iel de pietrecut* (VIII).

6. Din punct de vedere lexical, graiul din AJ se caracterizează prin următoarele trăsături¹:

6.1. Termeni atestați pentru întreaga arie a subdialectului maramureșean (uneori aria acestor termeni depășește limitele acestui idiom, fiind ocurenți și în Oaș, Crișana și Transilvania): graiul din AJ aparține subdialectului maramureșean și prin sistemul pronomelor, adverbilor, prepozițiilor și interjecțiilor. Pronumele nehotărât prezintă o mare varietate de forme: *nime*, *nimurui*, *orice*, *oriceva* (cu valoare adjectivală), ca și adverbul care are un inventar bogat: *acolunca*, *aicica*, *airea*, *amu*, *amunca*, *atuncinea*, *hăt*, *huc*, *jib*, *nicăria*, *oarcînd(va)*, *șohan*. Sistemul prepozițiilor din subdialectul maramureșean se caracterizează prin particularități de inventar, formale, semantico-distribuționale și sintactice: *a* 'la', *către*, *pîngă*, *dip* 'pentru'. Menționăm și locuțiunile conjuncționale *dip ce* și *dip cît*.

Frecvența interjecțiilor în exprimare este foarte mare: *așa ninca ni!*, *ninca!*, *ninca ni!*, *ni!*, *no!* încât ele devin cuvinte de umplutură, golite de sens.

6.1.1. Enumerăm câțiva dintre termenii selectați din glosarul care însoțește textele dialectale: *besadă* 'vorbă', *boreasă* 'nevastă', *bosorcaie* 'vrăjitoare', *buraci* 'sfecle roșii' (ALRR-Mar., h. 444), *călărabi* 'gulii', *a celuit* 'a înșelat', *ciledede* 'copii', *ciont* 'os', *cocon* 'prunc', *cópil* 'bastard', *corindă* 'colindă', *gatii* 'izmene largi', *gubă* 'sarică', *hornoi* 'coș' (ALRR-Mar., h. 272), *hrebincă* 'raghilă' (ALRR-Mar., h. 501), *jep* 'buzunar' (ALRR-Mar., h. 633), *lemn* 'copac', *mălaie* 'pământuri semănate cu porumb', *mătrice* 'reumatism' (ALRR-Mar., h. 169), *miere* 'zahăr' (ALRR-Mar., h. 779), *morar'* 'mărar' (ALRR-Mar., h. 436), *ocol* 'curte' (ALRR-Mar., h. 257), *pepeni* 'castraveți' (ALRR-Mar., h. 433), *se sămăluia* 'se socotea', *șaranți* 'stîlpi' (ALRR-Mar., h. 282), *teglă* 'cărămidă' (ALRR-Mar., h. 245).

6.2. Termeni care formează arie numai cu zona vestică a subdialectului maramureșean vorbit la sud de Tisa, cuprinzând, în special, graiul localităților Săpânța (pct. 227), Iapa (pct. 226) și chiar Rogna de Jos (pct. 240) din ALRR-Mar.: *babă* 'bunică' (h. 186), *bîle* 'ciocani' (h. 406), *curechi* 'împlut' 'sarmale' (h. 530), *corci* 'huci' (h. 542), *gîndac* 'șarpe' (h. 539), *luștesc* 'dezghioc' (h. 439), *mur* 'temelie la casă făcută din piatră' (h. 247), *oborog* 'șură' (h. 866), *pălincă* (h. 461), *tiară* 'război de țesut' (h. 510), *mă duc de voie* 'ușor' (h. 103).

7.1. Din compararea materialului dialectal, adunat în cele două anchete pentru atlase (ALRI, pct. 352 și ALM, pct. 1) cu cel înregistrat în textele dialectale recent culese, rezultă că schimbările care s-au produs în acest grai, la intervale de aproximativ trei decenii între anchete, sunt destul de puține în morfologie și lexic. Fonetica graiului, în schimb, prezintă unele modificări: africata sonoră *ğ*, înregistrată

¹ Pentru stabilirea ariilor de circulație a termenilor am utilizat, în primul rând, datele ALRR-Mar., vol. I-III și, în al doilea rând, atestările din dicționare.

de ALR I cu timbru palatal, s-a fricativizat la *j*, iar labiodentala *f + i, ɸ* se palatalizează în graiul generației medii și tinere la stadiul *sʰ, ș*. În privința africateri *ç*, atestată în ALR I, materialul ALM și textele dialectale consemnează dispariția ei din grai.

Aceste exemple sunt concludente pentru aspectele privind dinamica graiului.

7.2. Dacă se include în aria subdialectului maramureșean și graiul satelor de la nord de Tisa, sate care au aparținut Țării Maramureșului până după primul război mondial, când a fost trasată granița României cu Cehoslovacia și apoi cu Ucraina, după cel de-al II-lea război mondial, atunci subdialectul maramureșean prezintă variante dialectale, mai mult sau mai puțin caracterizate, a căror distribuție poate fi stabilită, în cazul de față, în funcție de criterii geografice.

Având în vedere tratamentul africaterilor *ç, ȝ*, caracterul lor palatal sau dur, palatalizarea labiodentalelor *f, v*, precum și caracterul palatal sau dur al fricativelor *ș, j*, în subdialectul maramureșean vorbit la nord și la sud de Tisa, se conturează două arii dialectale, pe direcția nord-vest/sud-est.

Africata surdă *ç* își păstrează timbrul palatal în graiul vorbit la nord de Tisa, iar sonora corespunzătoare, *ȝ*, s-a fricativizat la *j*, cu excepția celui din BA care conservă *ȝ* palatal, particularitate atestată de ALR I, la acea dată, și pentru graiul din AJ.

Stadiile de palatalizare a labiodentalelor *f, v* sunt *h* și, respectiv, *i*. Aceeași situație o prezintă și graiul localității Săpânța despre care Magdalena Vulpe (*Tratat*, 347) afirmă că „ținând seama de particularitățile fonetice ale graiului din Săpânța, considerăm că acest grai nu poate fi inclus, fără rezerve, în subdialectul maramureșean“.

Aria de vest a subdialectului maramureșean, care grupează graiurile vorbite la nord și la sud de Tisa (AJ, BA, Slatina, Apșa de Mijloc, Săpânța, Iapa, uneori și Rogna de Jos) coincide cu limitele fostului cnezat de vale al Câmpulungului, unul dintre cele mai importante din Maramureșul istoric, care se pare să fi cuprins la începutul secolului al XIV-lea aproximativ 16–18 sate situate pe Valea Tisei, a Tarasului, a Apșei, a Ronișoarei și a Săpânței (Popa 1970, 163–164).

Cercetarea graiurilor maramureșene de la nord de Tisa, deși vorbite astăzi într-un mediu lingvistic alogen (rutean), pune în evidență, în mod convingător, apartenența lor la subdialectul maramureșean, în primul rând, și la subdialectul de tip nordic al dacoromânei (în terminologia lui Ion Gheție – Gheție, Mareș, 1974, 337 ș.u.), în al doilea rând.

Ele păstrează sau inovează în aceeași măsură și în aceeași direcție ca și subdialectul maramureșean din sudul Tisei.

Prin păstrarea caracterului palatal al africaterilor *ç, ȝ* și al fricativelor *ș, j*, precum și a stadiului *h, i* de palatalizare a lui *f, v*, graiurile din regiunea Transcarpatică sunt mai conservatoare decât cele din partea de sud a Maramureșului.

Comparativ însă cu acesta se constată că cel de la nord de Tisa a pierdut mai multe particularități morfologice arhaice.

7.3. Având ca termen de referință graiurile moldovenești din stânga Prutului, studiile elaborate de dialectologii de la Chișinău au subliniat caracterul predominant arhaic al graiurilor maramureșene din nordul Tisei – denumite graiuri din regiunea Transcarpatică.

Conservatorismul lingvistic al acestei arii este motivat, pe de o parte, prin cauze extralingvistice:

1. „au fost din cele mai vechi timpuri parte componentă a diferitelor state cu limbi alogene“ (Zagaevski 1990, 44)]

2. Tisa a constituit atât un hotar natural, cât și unul politic de-a lungul mai multor secole, împiedicând contactele umane între satele situate la nord și la sud de Tisa (Zagaevski 1990, 43). Din mărturiile unor informatori din Săpânța reiese că au existat contacte între satele de pe cele două maluri ale Tisei, prin contrabanda care se făcea cu mărfuri.

Pe de altă parte, sunt invocate și cauze lingvistice: (1) „ocupă o poziție marginală, periferică, față de restul teritoriului lingvistic romanic nord-dunărean“ (Zagaevski 1990, 43); (2) „s-au dezvoltat izolat“, „având un regim <...> aproape de cel al graiurilor insulare (Zagaevski 1990, 44).

Criteriile alese, atât cele extralingvistice, cât și cele lingvistice sunt însă infirmate de realitatea lingvistică și de cea istorică.

Din punct de vedere lingvistic, graiurile de la nord de Tisa se încadrează, în general, în aria subdialectului maramureșean și, în special, în aria lui vestică, care se caracterizează prin diminuarea particularităților diagnostice (specifice).

Ca și în subdialectul maramureșean, în graiurile de la nord de Tisa se regăsesc numeroase trăsături dialectale cu o largă răspândire în Crișana, Țara Oașului și în nordul Moldovei.

Având în vedere dispariția multor particularități arhaice din aceste graiuri, atestate însă în aria de sud a Maramureșului, nu considerăm oportun calificativul dat acestor graiuri, de graiuri arhaice, vorbite în arii izolate și marginale.

Contactele umane și deci lingvistice de-o parte și de alta a Tisei au fost întrerupte numai după primul război mondial. În pofida stăpânirilor succesive maghiare și austro-ungare, „Maramureșul istoric“ a constituit o unitate lingvistică, politică și etnică, iar istoria lui este identică cu cea a Transilvaniei.

Graiurile maramureșene de la nord de Tisa, deși izolate de cele din sudul Tisei, de 75 de ani, au păstrat trăsăturile specifice și au inovat independent, în aceeași direcție și în aceeași măsură ca și subdialectul maramureșean (de ex., *ʃ* > *h* > *s*⁽⁶⁾). Chiar și lexicul acestor graiuri, care reprezintă compartimentul cel mai deschis al limbii, este nesemnificativ influențat de limbile oficiale – rusă și

ucraineană. Majoritatea termenilor de origine ucraineană din aceste graiuri se regăsesc în arii compacte și în subdialectul maramureșean de la sud de Tisa.

Situația graiurilor maramureșene de la nord de Tisa este asemănătoare cu cea a graiurilor românești vorbite astăzi în Banatul sârbesc.

În pofida izolării lor, remarcăm, din perspectiva materialelor culese în cele trei anchete dialectale consacrate acestor graiuri, rezistența excepțională a graiurilor maramureșene vorbite la nord de Tisa.

Această „coincidență“ de date arată cât de lent este uneori procesul de eliminare a particularităților dialectale, chiar în condițiile unor presiuni insistente ale mediului lingvistic alogen.

GRAIURI ROMÂNEȘTI DIN UCRAINA ȘI REPUBLICA MOLDOVA

MARIA MARIN, IULIA MĂRGĂRIT, VICTORELA NEAGOE

I. INTRODUCERE

1. Descrierea graiurilor românești (de tip moldovenesc sau maramureșean) vorbite pe teritoriul Ucrainei și în Republica Moldova se bazează pe corpul de texte culese în anchetele dialectale efectuate, în perioada 1991–1995, în 21 de localități și selectate pentru volumul *Graiuri românești din zone laterale și/sau izolate*¹.

1.1 În anul 1991, Institutul de Fonetică și Dialectologie „Al. Rosetti” din București și Institutul de Lingvistică din Chișinău și-au propus studierea graiurilor românești vorbite la periferia spațiului lingvistic românesc în patru zone aflate pe teritoriul Ucrainei: regiunea Odesa – raioanele Reni și Ismail (unde se vorbesc graiuri de tip muntenesc de nord-est)², raioanele Ananiev și Kotovsk (graiuri moldovenești vorbite în stânga Nistrului)³; regiunea Cernăuți (cu graiuri bucovinene de nord)⁴; Regiunea Transcarpatică (cu graiuri maramureșene)⁵, la care se adaugă trei localități din Republica Moldova situate în zona transnistreană, în Ținutul Orheiului și, respectiv, în raionul Vulcănești⁶.

¹ Culegerea materialului a fost realizată de autorii volumului de texte (Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel). La unele dintre anchete au mai participat colegii Ion Ionică, Bogdan Marinescu, Magdalena Vulpe, din București, și Valentina Corcimari, din Chișinău. Lucrarea a fost finalizată în 1997. Volumul de texte, redactat în transcriere fonetică, este precedat de un amplu studiu lingvistic și însoțit de un glosar dialectal. O parte din rezultatele cercetării sunt incluse în capitolele de față.

² Localitățile: Utkonosovka, fostă Erdec-Burnu (= U), raionul Ismail; Orlovka, fostă Cartal (= Cr), raionul Reni.

³ Localitățile: Dolinskoe, fostă Valea Hoțului (= VH), Handrabura (= H), raionul Ananiev; Ghidirim (= Gh), Tocila (= To), Nestoita (= N), raionul Kotovsk.

⁴ Localitățile: Colincăuți (= C), Boian (= B), raionul Hotin; Nesfoia (= Nf), raionul Noua Suliță; Proboțești (= Pr), raionul Herța; Igești (= I), Porubnoe, fostă Tereblecea (= T), raionul Hliboca.

⁵ Localitățile: Glubokii Potok, fostă Strâmtura (= St), Dibrova, fostă Apsa de Jos (= AJ), raionul Teacevo; Belaia Țerkov, fostă Biserica Albă (= BA) și Plăiuț (= Pl), raionul Rahovo.

⁶ Localitățile: Vărăncău (= V), raionul Râbnița; Trebujeni (= Tr), raionul Orhei; Giurgiuțești (= Gi), raionul Vulcănești.

Am inclus între satele avute în vedere și localitatea Martânoșa (= M) din regiunea Kirovograd, Ucraina, din care s-au cules texte în cadrul unei cercetări realizate în colaborare cu Sectorul de dialectologie al Institutului de Lingvistică din Kiev.

Localitățile anchetate au fost selectate în funcție de vechimea satelor, de prezența lor în rețeaua ALM și de situarea acestora în zone cu populație preponderent românească.

Date amănunțite despre vechimea așezărilor cercetate, despre numărul și componența etnică a locuitorilor, despre existența școlilor cu predare în limba română, ucraineană și/sau rusă sunt incluse într-un capitol special al studiului introductiv care precede lucrarea amintită, redactat de Vasile Pavel.

Din cele 21 de localități cu populație românească anchetate, 15 au fost puncte de anchetă pentru ALM (Apșa de Jos, pct. 1; Biserica Albă, pct. 2; Porubnoc, pct. 16; Boian, pct. 17; Colincăuți, pct. 19; Probotești, pct. 20; Vărăncău, pct. 97; Ghidirim, pct. 98; Handrabura, pct. 101; Dolinskoe, pct. 120; Trebujeni, pct. 126; Utkonosovka, pct. 216; Giurgiulești, pct. 218; Cartal, pct. 222; Martânoșa, pct. 231), iar dintre acestea au fost transcrise texte pentru TD. *Moldova* numai din 6 localități (Boian, vol. I/I; Dolinskoe, Martânoșa, vol. I/II; Colincăuți, vol. II/I; Vărăncău, Utkonosovka, vol. III/II).

1.2. Textele (comparabile și narative) au fost înregistrate de la 133 de informatori, de ambele sexe, de vârste diferite, fiind respectate generațiile succesive de vorbitori. Ținând seama de obiectivul principal al investigației, în alegerea informatorilor s-a operat cu principii ușor modificate față de cele formulate riguros pentru *Arhiva fonogramică a limbii române* (AFLR; cf. TDO, XIX), în sensul nerespectării stricte, în fiecare localitate, a numărului de informatori reprezentativi, a criteriilor de vârstă, a originii lor locale și a ocupației acestora. Opțiunea pentru un număr mai mare de informatori din generația vârstnică se justifică prin interesul pentru surprinderea, pe de o parte, a aspectelor conservatoare ale graiului local și, pe de altă parte, a universului cultural tradițional în care trăiesc comunitățile respective. Alegerea, în unele localități, în exclusivitate a unor informatori din generația medie și vârstnică se explică prin situația specială în care se găsesc comunitățile românești din Ucraina: în unele localități, tinerii, atâția câți au mai rămas în sat, nu mai știu să vorbească românește.

Având în vedere situația sociolingvistică deosebită din Ucraina și chiar din Republica Moldova, unde româna literară este insuficient cunoscută de intelectualitatea rurală, au fost înregistrați și subiecți provenind din pătura cultă, cum ar fi învățători pensionari sau funcționari (Handrabura, Utkonosovka, Vărăncău, Biserica Albă) ori copii ai căror părinți sunt ingineri, profesori (Handrabura, Utkonosovka). De asemenea, au fost înregistrați doi subiecți de

origine ucraineană (un bărbat și o femeie), căsătoriți cu români, care s-au dovedit excelenți povestitori și cunoscători ai idiomului local (Igești și Martânoșa).

1.2.1. Ocupațiile de bază ale locuitorilor dintre Prut și Nistru, precum și ale celor de peste Nistru sunt agricultura și pomicultura; cei din nordul Tisei se ocupă, pe lângă acestea, cu creșterea animalelor. Totodată, românii din Regiunea Transcarpatică sunt recunoscuți ca pricepuți constructori (în piatră și în lemn), meserie pe care o practică atât pe plan local, cât și în regiuni îndepărtate din Ucraina și din Rusia, ajungând până în Siberia. Deplasările sezoniere caracterizează în special bărbații. Această pendulare între satul de baștină și regiuni foarte îndepărtate geografic a devenit pentru comunitățile românești din nordul Tisei un fenomen permanent și aproape general. Regiunea Transcarpatică se individualizează astăzi prin două trăsături: izolarea socioculturală și geografică și mobilitatea socială foarte veche a locuitorilor spre zone aloglote. Relațiile locuitorilor de aici cu ținuturi îndepărtate nu au avut consecințe majore în plan lingvistic. În comparație cu graiurile românești vorbite în stânga Prutului și a Nistrului, cele de la nord de Tisa au fost mai slab influențate de limbile rusă și ucraineană. Locuitorii acestei enclave românești au o puternică conștiință etnică și lingvistică. Din cei 28.964 de români care locuiesc în Regiunea Transcarpatică, doar 351 s-au dezis de limba română (Lazarenco 1994, 44). La păstrarea caracterului etnic românesc al regiunii au contribuit, într-o mare măsură, existența și menținerea învățământului în limba maternă.

1.2.2. Statisticile oficiale atestă că în Ucraina limba română este vorbită de 459.000 de locuitori, dintre care 135.000 sunt înregistrați români, iar 324.000, moldoveni (Lazarenco 1993–1994, 55). Maramureșenii din nordul Tisei, bucovinenii din Ucraina, precum și locuitorii din Ținutul Herței se consideră români, în timp ce vorbitorii de limbă română din Republica Moldova, fără excepție, se consideră moldoveni, așa cum li s-a inoculat de către autoritățile sovietice. Cei care se consideră moldoveni opun „limba moldovenească” limbii române și sunt mai puternic influențați, mai ales în lexic, de limbile slave cu care au venit în contact. Moldoveni se consideră și locuitorii satului Martânoșa din regiunea Kirovograd, lucru care pentru aceștia este firesc, deoarece ei au fost colonizați din Moldova (Basarabia) pe timpul țarinei Ecaterina a II-a (sec. al XVIII-lea), când încă nu se înfăptuise unirea Moldovei cu Muntenia (Rațiu 1994, 42). După o perioadă de aproximativ 200 de ani de viețuire într-un mediu completamente slav, generațiile de peste 45 de ani din Martânoșa continuă să vorbească românește – graiul moldovenesc din perioada colonizării lor. Deși sunt astăzi bilingvi, mai ales generația medie, cunoscând bine limba rusă și/sau ucraineană, ei își păstrează identitatea de structură spirituală și de comportament cu ținuturile de origine.

1.2.3. În ultimii 50 de ani, românii din Ucraina, cu excepția celor din Regiunea Transcarpatică și Cernăuți și a localităților din sud-vestul Basarabiei, nu au beneficiat decât sporadic de un sistem de învățământ în limba română. În unele localități cu populație românească din Ucraina (de ex. Colincăuți din nordul Bucovinei) s-a ajuns la situația paradoxală în care românii înșiși refuză funcționarea școlilor cu predare în limba maternă, sub pretextul că tinerii nu ar avea un viitor sigur după terminarea studiilor.

În satul Martânoșa a existat o școală cu predare în limba română până în anul 1957 (ALM I, 1, 72–73) care a contribuit, fără îndoială, la menținerea limbii⁷.

Limba română din Ucraina a fost influențată atât de limba rusă, cât și de ucraineană. Fiind utilizată mai ales în mediul familial, limba română nu mai dispune de toate posibilitățile de organizare a experienței umane specifice unui cod elaborat:

„cu limba rusă pîntru noi iera mult mai ușor decît... moldoviniești // moldovineasca noastră i calicitî de fapt / nu-i moldovinesc curat / precum trebui să fii // (H VIIIb); noi în... moldovinească așa grăim întraiurca / ca cîn nu chiar cum trebuie / da di gră [k] di scris scrim rusăști [!] rusăști / ucrainești“ (N v).

În regiunea Odesa, în partea de sud a regiunii Cernăuți, vorbirea populației românești este supusă influenței rusești, iar cea din Regiunea Transcarpatică și din regiunea Kirovograd, din nordul și centrul regiunii Cernăuți și din aria de peste Nistru, celei ucrainene.

Influența ucraineană se observă, mai cu seamă, în localitățile în care există o minoritate ucraineană și unde limba de predare în școală este cea ucraineană, iar influența rusă este mai evidentă în localitățile în care există, pe lângă o minoritate ucraineană, și una rusă, iar limba de predare în școală este rusa. Un exemplu pentru prima situație îl constituie satul Colincăuți (raionul Hotin), unde din cei 5536 de locuitori, 1007 sunt ucraineni (Lazarenco 1993–1994, 56), iar pentru a doua situație satul Nestoita (raionul Kotovsk) sau Dolinskoe (raionul Ananiev). Așa cum este firesc, în zonele în care românii reprezintă comunități compacte (regiunea Cernăuți sau raioanele Reni, Ismail, din Ucraina) asimilarea este mai redusă. În Regiunea Transcarpatică acest fenomen este aproape nul.

2.1. Spațiul românesc din stînga Prutului, precum și enclavele românești situate între Nistru și Bug au fost cercetate, încă de la începutul acestui secol, și, mai ales, între cele două războaie mondiale, sub aspect etnofolcloric (Burada 1893; Ștefănuță 1933, 1935, 1937, 1939), lingvistic (Weigand 1908; Șandru 1933, 1998; Coșeriu 1940a, 1940b; Pop 1941; Nandriș 1952) și etnosociologic (Rațiu 1994).

⁷ „Limba s-a păstrat atât timp cât a existat școală moldovenească”, în *Terra incognita*, reportaj din regiunea Kirovograd, de Gh. Gorda, în „Plai românesc”, 13 oct. 1993, p. 8.

Cercetări lingvistice sistematice asupra graiurilor românești din stânga Prutului au fost posibile o dată cu apariția atlaselor lingvistice. Publicarea ALM și a TD. *Moldova* a permis elaborarea unor studii și lucrări de sinteză privind structura graiurilor moldovenești și maramureșene vorbite în Ucraina, Rusia și Republica Moldova (Udler et alii 1976; Zagaevski 1990; *Dialectologie*). Rețeaua de localități anchetate pentru ALM (ca, de altfel, pentru toate atlasele regionale românești) a înlesnit o cunoaștere mai profundă a zonelor fărâmițate din punct de vedere lingvistic, cum este, de exemplu, nordul Moldovei și, îndeosebi, Bucovina, care realizează, se poate spune, o sinteză a celor mai multe particularități ale graiurilor dacoromânești, în special ale celor din jumătatea de nord a țării. Pe baza trăsăturilor fonetice prezentate pe hărțile 428–430 din ALM I, 2 cercetătorii graiurilor vorbite în stânga Prutului au delimitat șase grupe dialectale: graiuri centrale, vorbite în cea mai mare parte a teritoriului Republicii Moldova; graiuri de nord-est, vorbite în raionul Cămin, o parte a raionului Râbnîța, Kotovsk, raioanele din stânga Nistrului, din regiunea Kirovograd și Nicolaev (unde sunt atestate particularități comune cu cele din graiurile centrale); graiuri de sud-vest, vorbite în sud-vestul Republicii Moldova și în raioanele Chilia, Ismail din Ucraina; graiuri de nord-vest, vorbite în raionul Briceni și Noua Suliță; graiuri din regiunea Cernăuți; graiuri din Regiunea Transcarpatică (Udler et alii 1976, 144–162; *Dialectologie*, 75–83).

Privit în ansamblu, însă, subdialectul moldovenesc (vorbit în estul și nordul României, în Republica Moldova, Ucraina și Rusia) prezintă trei grupe mari de graiuri: de nord, centrale și sudice (*Tratat*, 237). Este important să subliniem faptul că izoglozele celor trei mari arii dialectale relevate, care individualizează subdialectul moldovenesc în cadrul dacoromânei, au direcția est-vest, particularitățile specifice fiind comune teritoriului din stânga și din dreapta Prutului (Pavel 1995, 88).

E. Coșeriu afirma că „...limba populară vorbită între Prut și Nistru și dincolo de Nistru ține de dialectul dacoromân și ține nu de un singur grai, ci de două graiuri din dialectul dacoromân, anume partea de nord și centru ține de așa-zisul grai moldovenesc, care, după cum știm, ajunge până în Ardeal și până în Maramureș, și partea de sud (la sud de Cahul, adică județele Ismail și Cetatea Albă), care ține de graiul muntean, cu fonetica graiului muntean și, din punct de vedere lexical, cu tot ce este caracteristic pentru graiul muntean și pentru graiul – tot muntean – din sudul Moldovei dintre Prut și Carpați. [...] Toate izoglozele sunt izogloze orizontale, taie Prutul de-a curmezișul, aproape nu există – în afară de foarte puține elemente izolate în vocabular – fenomene care să ajungă numai până la Prut și să fie caracteristice numai pentru graiurile de dincolo de Prut” (Coșeriu 1995, 17–18).

Cele două grupe de graiuri din nordul Bucovinei, delimitate de cercetătorii de la Chișinău, formează și ele o arie comună cu graiurile bucovinene din România, a căror diversitate a fost remarcată și subliniată deopotrivă de toți

cercetătorii care s-au referit la această zonă. Astfel, G. Weigand făcea următoarea caracterizare generală: „Un tablou tipic de felul acesta ne înfățișează dialectele din Bucovina. [...] sunt mai multe grupe bine [de]limitate și cu un caracter propriu a lor și care se înfățișează pe hartă ca un mozaic” (Weigand 1908, 446). S. Pop stabilește trei direcții ale influenței graiurilor românești învecinate asupra celor din Bucovina: a) influența maramureșcană; b) influența ardelenescă și c) influența „mișcărilor de populație din Moldova de nord” (Pop 1941, 427–428). În aceeași ordine de idei, G. Ivănescu explică muierea dentalelor, palatalizarea labialelor *p*. *b* în stadiile *l'*, *d'* din Bucovina și nordul Moldovei prin influența graiurilor de peste munți, după sec. al XV-lea și al XVI-lea (Ivănescu 1980, 547), iar D. Macrea (1938, 152) arată că fonetismele *pk*. *bg*. *mn* sunt aduse, în aceleași regiuni, în sec. al XVIII-lea, din nord-estul Transilvaniei⁸.

În general, se observă, în lingvistica românească, o exagerare a importanței imigrărilor în explicarea faptelor lingvistice, neglijându-se individualitatea proprie a graiurilor populare.

2.2. Graiul românesc din Regiunea Transcarpatică aparține subdialectului maramureșean (Papahagi 1925; *Tratat*, 320; Neagoe 1997). Dialectologii de la Chișinău, care, începând cu anul 1965, au efectuat cercetări sistematice în Maramureșul de la nord la Tisa, definesc graiurile din această zonă, din perspectiva graiurilor moldovenești din stânga Prutului, drept graiuri arhaice vorbite în arii marginale și izolate (Zagaevski 1990, 43–44).

Din punct de vedere lingvistic, aceste graiuri se încadrează, în general, în aria subdialectului maramureșean și, în special, în aria lui vestică (localitățile Săpânța, Iapa, Rogna de Jos), caracterizată prin diminuarea particularităților specifice (Neagoe 1997, 59). Prin păstrarea caracterului palatal al africateri *ç* în toate localitățile anchetate, precum și al africateri sonore *g* (BA), a fricativelor *ș*, *j* palatale, precum și a stadiului *h'*, *i* de palatalizare a labiodentalelor *f*, *v*, graiurile din Regiunea Transcarpatică sunt mai conservatoare decât cele din partea de sud a Maramureșului. Același caracter arhaic este evidențiat și de morfologia (v. *infra*).

2.3. Studiile de dialectologie consacrate acestor zone scot în evidență, pe de o parte, unitatea graiurilor românești din Regiunea Transcarpatică cu cele maramureșene din sudul Tisei (*Tratat*, 325; Neagoe 1997) și, pe de altă parte, unitatea graiurilor românești vorbite pe teritoriul dintre Prut și Nistru și dincolo de Nistru cu cele din dreapta Prutului (*Tratat*, 208). Totodată, graiurile din nordul Bucovinei și Ținutului Hotinului formează arie comună cu graiurile din sudul Bucovinei și nordul Moldovei, iar graiurile din sud-vestul Basarabiei fac arie cu graiurile din Dobrogea de nord, din sud-estul Munteniei și al Moldovei din

⁸ Caracterul mai puțin unitar (prin comparație cu alte arii dialectale), explicabil prin poziția geografică a Bucovinei, influențată, în decursul timpului, de zonele învecinate, este evidențiat și de alte studii mai recente, dintre care amintim Bârleanu 1976 și Turculeț 1977–1978.

dreapta Prutului (Lăzărescu, Neagoe 1978, 111–112). Graiurile românești vorbite într-o zonă compactă pe malul stâng al Nistrului prezintă, în linii generale, particularități comune cu cele dintre Prut și Nistru (cf. Lăzărescu, Neagoe 1978, 114; Șandru 1998, 188–189).

3. În descrierea pe care o prezentăm în capitolele următoare, vom avea în vedere cele patru grupuri de graiuri cărora le aparțin localitățile cercetate: 1. graiuri din sudul Basarabiei (U, Cr, Gi); 2. graiuri transnistrene (M, VH, H, To, Gh, N, V); 3. graiuri bucovinene (B, Nf, C, T, I, Pr); 4. graiuri maramureșene (BA, AJ, St, Pl). La graiul din Trebujeni, raionul Orhei, se fac referințe, după caz, în funcție de particularitățile atestate aici.

Capitolele studiului au fost redactate de cele trei autoare, după cum urmează: I. *Introducere* și II. *Fonetica* de Victorela Neagoe; III. *Morfosintaxa* și IV. *Topica* de Maria Marin; V. *Formarea cuvintelor* și VI. *Lexicul* de Iulia Mărgărit.

II. FONETICA

Având în vedere faptul că pe teritoriul Ucrainei și al Republicii Moldova se vorbesc două dintre subdialectele dacoromânei, subdialectul moldovenesc, pe de o parte, și subdialectul maramureșean, pe de alta, vom trata fonetica acestor două tipuri de graiuri în capitole separate*.

A. Graiuri de tip moldovenesc

Particularitățile din domeniul vocalismului și al consonantismului, relevate de textele culese din localitățile aparținând sudului Basarabiei, zonei transnistrene și nordului Bucovinei se încadrează, în general, în sistemul fonetic al subdialectului moldovenesc (*Tratat*, 210–217).

1. Accentul

Pentru cuvântul *zahăr*, varianta obișnuită este *zăhâr* (*săhăru* am notat-o doar în U), cu accentul mutat pe silaba a doua, la fel ca în toată Transilvania, Bucovina (*Tratat*, 358), dar și în alte arii ale dacoromânei (cf. *Gl. Munt.* s.v. *zahar*).

Accent diferit față de alte graiuri are cuvântul *măhălă* „mahala” (M, H, N, Gh, V, Tr, B).

2. Vocalismul

2.1. Vocala a:

– În poziție protonică, în unele cuvinte *a > ă*: *băsmălⁱ* (C), *căpác* (U), *căzán*, pl. *căzănⁱ* (Gi, U, Tr), *qăhâr* (H), *hărmăsâr* (Nf), *măgăzín* (To) ș.a.

* Întrucât trăsăturile de morfosintaxă, topică și, în mare măsură, faptele legate de formarea cuvintelor și cele de vocabular sunt, cele mai multe, comune zonelor cercetate, în capitolele consacrate acestor domenii ale limbii s-a adoptat tratarea lor nediferențiată pe grupuri de graiuri. Atunci când anumite particularități individualizează un grup sau altul dintre graiurile studiate, acest lucru este subliniat în cuprinsul tratării lor.

2.2. Vocala ă:

– În special în graiurile din nordul Bucovinei și în cele din stânga Nistrului se înregistrează tendința de evoluție a lui ă protonic la *a*, notat și în stadii intermediare: *ă*, *â*: *batrîn* (To), *bucatar*ⁱ (Pr), *Crașun* (H), *calduț* (Nf), *lumanârșea* (Pr), *paduri* (C), *patâț* (I), *saracut* (Gh), *tarîț* (M), *varđâr*ⁱ (VH), *zburatorju* (M), *plamadim* (B), *șarăt* (Gi), *căldișqară* (Pr), *spălâj* (H,T) (cf. ALM I, 1, h. 147–149, 152, 153, 155). Fenomenul, atestat în texte începând cu sec. al XVI-lea (Densusianu, ILR, II, 69; Rosetti, ILR, 488; Gheție, Mareș 1974, 71–73), se întâlnește astăzi în subdialectul moldovenesc din dreapta Prutului, în graiurile din sud-estul Banatului, în unele graiuri crișene, în subdialectul maramureșean, precum și în graiuri din vestul Transilvaniei (*Tratat*, 211, 245, 293, 323, 359).

– Ca și în graiurile moldovenești din dreapta Prutului, se observă o puternică tendință de închidere a lui ă neaccentuat. Astfel *-ă > -î* sau *-â*: *bleșcúțâ* (B), *bicățicî* (Pr), (*tî*) *cúlcî* (H), *frămîntâ* (To), *scúrâ* (Gh), *sútcî* (N); în sudul Basarabiei, fenomenul este mai slab reprezentat (cf. ALM I, 1, h. 193, 195, 198, 199).

– Se conservă ă etimologic, ca în graiurile nordice, în cuvintele: *părék*ⁱ (H, Tr, C, T), *părét* (N), *rădicá* (U, M, N, B, C), *rătúnd*(ă) (M, VH, H, V, Cr, U, Gh, Tr, B, Nf), *spârjâ* (I, T), *năcáz* (I), *năróc*, *năsîp* (varianta *nisîp*, ca în graiurile muntenești, am întâlnit-o în Cartal).

– Vocala ă, neaccentuată, se rostește ca *e* în *Crečún* (Gi, Cr, To), *gredínâ*, *meřzeli* (Tr), *rečítur*ⁱ (C).

– După bilabiale, prin acomodare, ă > *o* în *pomînt* (M, VH, To, Gh, N, V, Tr, B, Nf, I, Pr), *pop(u)șóji* (în toate localitățile, cu excepția celor din sudul Basarabiei).

– Prin asimilare (progresivă sau regresivă) se explică formele cu ă trecut la *o*, respectiv, la *u* în: *rocoręám* „răcoream“ (Nf), *cúru!* „cu-răț“ (Gi) și *úmuru* „umărul“ (T).

2.3. Vocala î:

– Ca în limba veche și ca în graiurile de tip nordic ale dacoromânei, în toate localitățile anchetate se păstrează *î* inițial în *îmblă* (Gh, N, To, V, Tr, C, Nf), (*se*) *îmflá* (U, M, N, V, Tr), *împlu* (Cr, Gi, N, Tr, B, T, Pr, Nf, I) (cf. ALM I, 1, h. 72).

– În aceeași arie (cu excepția Cr și Gi) se conservă *î* în *întră*, (*a*) *întrát* (U, Gh, Tr, Nf, I, T).

– Se mențin formele etimologice cu *î* (fără anticiparea elementului palatal) în *cîne*, (*poi*)*mîne*, *pîne* în toate localitățile anchetate, cu excepția graiului din Cartal unde au fost notate formele de tip muntenesc: *cîini*, *mîini*, *pîini*. Fonetismul este specific tuturor graiurilor nordice (cf. *Tratat*, 212, 245, 323, 359).

- Prin asimilare $i > u$ în: am *muntuít* (Gi). *muntuíejí* (To). *se muntuje* (Cr, N, H). *spúnzurá* (Cr). *súmbur^í* (Gi, U)⁹.

În *o omorít* (I) se păstrează *i* ca în textele din secolul al XVI-lea (Densusianu, ILR II, 128; Rosetti, ILR. 522): în alte cazuri de atestare a lui *i* în loc de *í*, precum: *dobindím* (N), *língă* „lângă“ (N, To, V), *lumináreă* (C), fenomenul se explică prin asimilare sau acomodare.

2.4. Vocala e:

- În poziție finală, $e > i$, cu stadiile intermediare e, j : *árj*, *di*, (*sí*) *dúci*, *đíle*, *pi.sárj* (cf. ALM I, 1, h. 184, 185, 187, 189). Același tratament îl are *e* medial, în poziție posttonică: *cínipá*, *flújiri*, *púnim*, *rápidi*, *spúnim*, *tínir^í* sau protonică: *dișártá*, *fišór^í*, *fricáțăj*, *misticám*. Închiderea lui *e* neaccentuat la *i*, deși apare în toate graiurile dacoromâne, are frecvența cea mai ridicată în subdialectul moldovenesc.

- În poziție „tare“, precedat de ocluse bilabiale (când nu este urmat de o altă vocală anterioară), $e > ă$ (și $ea > a$) ca în toate graiurile de tip nordic (cf. *Tratat*, 360): *gálbăn* (U, Nf, T), *grămáz* (M), *am márs*, *să mǎrgă* (C, I, Nf, T), *vorbăsc*, *să vorbăscă* (I).

- În *detór^í*, *detqáre* (Tr) se menține *e* etimologic (cf. Rosetti, ILR, 485).

- Vocala *e* accentuată este precedată, adeseori, de un apendice asilabic cu timbru *i*. Această tendință puternică de diftongare se manifestă, indiferent de consoana precedentă, în toate localitățile cercetate: *bješili*, *moldovién^í*, *galješ*, *rariješ^í*, *implietjești*, *bordješ*.

2.5. Vocala i:

- În forme ca *dirépt* (U), *dirég* (Tr), o *dirés* (I), *i* nu s-a sincopat, la fel ca în limba veche (Gheție 1974, 99).

- După consoanele *s, z; ș, j; ț, đ* și, uncori, *r*, care impun restricții în distribuția vocalelor din seria anterioară (*e, í*) (v. *Consonantismul*), vocalele anterioare *e, i* se realizează ca vocale centrale *ă, î*: *săcúre*, *zid*, *dínși*, *scrijáli*; *curăšim*, *urđicá*, pluralele *moșqără*, *péră*; în aceleași condiții, diftongul $ea > a$: *săcă*, *hurmuzálă*, *fărímițăđă*, *đámă* (cf. ALM I, 1, h. 212, 213). Fenomenul se produce în toate graiurile, cu excepția celor din sud-vestul Basarabiei (Gi, Cr, U), unde s-au înregistrat formele: *am semánát*, *zjer* „zer“, *mínușiță*, *țineáu*, *despărțeám*, *gășcă*, *să nitizeáscă*, *zeámă*.

2.6. Vocala o:

- În poziție neaccentuată, $o > u$: *aculó* (Pr, H, M), *acup(e)rít(â)* (C, To), *acupiriš* (I), *bubošél* (Nf), *buít* (Tr), *burcáni* (I, T), *cučorbâ* (U), *cucostírc* (To), *cucóš* (N, H), *custjúm* (Tr, Gh), *fuméje* (M, Gh, N, V, B, Nf), *îngrupát* (H), *muhór* (Gi), *a muštínit* (Cr), *puponéš* „opaiš“ (Gh). Fonetismul *fuméje*, atestat în localitățile menționate, față de *fiméje* în Cr, Gi, U, H, Tr, C, I, dovedește că rostirea cu *o* era răspândită în trecut și în această zonă.

⁹ Fenomenul este atestat pentru sud-estul Olteniei și sud-vestul Munteniei (*Tratat*, 163).

2.7. Vocala u:

- În poziție neaccentuată, *u* se pronunță *o* în următoarele exemple: *colór^l* (C, T), *corăfícă* (VH), *cofít* (I), *soriqóará* (Gh) sau *ă* în *burdáf* „burduf“ (V).
- În toate localitățile, *u* > *î* în *bícătă* și derivatele sale.
- După consoane cu timbru palatal, *u* > *i* în: *čibăr*, *čicălăi* (C), *jiméřă*, *žimătáti*, *štibéji* (To), *šibóti* (M).

- În *tjutjún* (C) se păstrează forma etimologică; probabil prin atracție sinonimică, *u* > *ju* și în *djuhănesc* (T).

- Accidental, a fost notat *-u* asilabic: *la un loc^u* (Gi), *gutúj^u* (Cr).
- Evoluția semivocalei *u* la *v* a fost înregistrată în paradigma verbului *a lua*: *luvám*, *mi-am luvát* (C), în rostirea a două informatoare din generații diferite (VII, Va). Consonantizarea semivocalei *u*, semnalată încă din texte scrise în sec. al XVI-lea și al XVII-lea, provenind din diverse zone, inclusiv din Bucovina (Rosetti, ILR, 503), se întâlnește astăzi mai ales în graiurile bănățene (*Tratat*, 248), în graiuri românești vorbite în Serbia (*Tratat*, 401) și în Ungaria (Marin 1995, 26).

3. Diftongii

- Diftongul *ea*, în poziție finală accentuată, se realizează ca *e* (uneori *ę*) în formele de imperfect ale verbelor: *d'ilé* „bilea“, *jipuǐé*, *poprę*, *prindé*, *spuné*, *šidié*, *torśé* sau în alte cuvinte: *me* „mea“, *vrc* „vrea“. Trăsătura apare în toate localitățile anchetate, cu excepția celor din sudul Basarabiei (Cr, Gi).

- Diftongul *ęa* (*ia*), urmat în silaba următoare de *e*, se păstrează, ca în limba veche¹⁰, în subst. *piášte* (C, I) și, mai ales, în paradigma unor verbe: *să leǎǎgi*, *să săvırșeáști* (B), *criǎști*, *să împodobǎști*, *să sučáști*, *tokáști* (C), precum și în forma *jáste* „este“, întâlnită, de asemenea, în limba veche (Rosetti, ILR, 505). Arhaismul este prezent, cu deosebire, în graiurile bucovinene (B, C, I)¹¹ și, sporadic, în cele transnistrene (M, V).

- Diftongul *ja* > *je* în participiile verbelor de conj. I în *-ia*: *inclejét*, *incujét*, *mujét*, *riškijét*, *sperjét*, *tájét*, *tămijét*, precum și în subst. *bájét*, în toate localitățile, la fel ca în subdialectul maramureșean și ca în unele graiuri din Transilvania (*Tratat*, 323, 362).

- În sud-vestul Basarabiei apar, accidental, diftongii *eǐ*, *oǐ*, constituiți prin anticiparea caracterului palatal al oclusei *k*: *rójka* (Gi), *vejĭk* (Cr). Aria de răspândire a fenomenului cuprinde județul Bacău din Moldova, o parte din Muntenia, Oltenia și sud-estul Transilvaniei (*Tratat*, 163, 362).

- Diftongul *ǝa* (*ua*) s-a păstrat în *dqáuâ* (H, Gh, To, M, N, B), *nqáuâ* (To, M, B), *qáuâ* (M, N, Gh, C, Nf), *ruáuâ* (H, T), (cf. *Dialectologie*, 68), ca în sud-vestul subdialectului bănățean și ca în graiurile din Transilvania (*Tratat*, 248, 361).

¹⁰ Conservarea diftongului *ęa*, în contextul unui *e* din silaba următoare, este semnalată și în graiurile muntenesti (Gheție 1977, 85), precum și în graiurile românilor din Bulgaria de nord (Nestorescu 1973; Mărgărit, Neagoe 1997).

¹¹ În ALR II, h. 20, 24, 31–33, 37, au fost notate forme ca *vorbeǎști*, *grăjăști* în pct. 399 (Boian).

- Ca în majoritatea graiurilor dacoromâne (*Tratat*, 167, 212, 293, 332), la finală de cuvânt se înregistrează prezența facultativă a timbrului vocalice asilabice ^{i, u} care apare, de obicei, la derivatele cu sufixe *-ar, -er, -(t)or*: *culișériu* „făcăle”, *cutjórⁱ*, *lęamnárⁱ*, *zburătoriu*. Această finală a fost extinsă analogic și la alte cuvinte terminate în vocală + r: *bazárⁱ*, *kípérⁱ* „ardei”, *măgárⁱ*, *miliționérⁱ*, *prizonjérⁱ*.

4. Consonantismul

4.1. Africaterle *č, ġ* se păstrează în graiul localităților B, C din nordul Bucovinei și în Pr din Ținutul Herței, unde, însă, accidental, a fost notată și fricativizarea lor prin trecere la *š, ž* (*atúnša, šeręășă; arzint, mjérži*). După ele sunt ocurente vocale din seria anterioară, *e, i* (fiind excluse vocalele centrale *ă, î*): *furčⁱ*, *făčéé, încipeă, sprinceni; ġeam, mulgé, sîngili, trăgém¹²*. În celelalte localități din nordul Bucovinei (I, T, Nf), africaterle *č, ġ* sunt, însă, puternic concurate de fricativele *š, ž*, particularitate cu cea mai mare frecvență în T: *o šerút, vešină; mulžeu, sâ scúrže*.

În localitățile transnistrene, ca și în Tr, *č > š* și *ġ > ž*: *însépi, šercám, țqársim, tréși; culjézi, fúlzeră, tálžir, strînzem*. Stadiile *č, ġ* se întâlnesc aici doar în vorbirea copiilor: *vácile, aljége*¹³.

Datele lingvistice de care dispunem confirmă constatarea că graiurile din sud-vestul Basarabiei se încadrează în aria graiurilor muntenești de nord-est și a celor din Dobrogea de nord (cf. TDD, XIX–XXXII). Astfel, în această zonă africaterle *č, ġ* se prezintă ca în graiurile muntenești: *căcúlă, čobán, dučám; cišlęe, înfeleġám, dušáġe*. Forme cu fricativizarea acestora apar foarte rar: *ajiša, tálkíz*.

4.2. Africata *ġ* (< lat. *j + o, u*) se păstrează în nordul Bucovinei (B, I, Pr) și, accidental, în Transnistria (N, To) și Tr; *o agúns, să agút, ġqácă, ġoc, ġumátate*. În celelalte localități acest *ġ* a evoluat la fricativa alveolo-palatală sonoră *ž*: *o azúns, încunžurá, žimátate*; s-a notat și stadiul *ž*: *žumátă, ažutór* (T) (cf. ALM I, 1, h. 103, 183, 375).

4.3. Africata *č*, fonetism arhaic, conservat în subdialectele moldovenesc, bănățean și maramureșean, se păstrează în cuvinte moștenite din latină sau de substrat: *brîndă, đără, đăstrea, đăr, đî, pîndă, privigăđă, urđăști*, în toate localitățile anchetate. În cele din sud-vestul Basarabiei este mai frecvent, însă, stadiul *z*: *botęáză, încálžim, zámă*. Prin analogie, *č* apare și în cuvinte de origine slavă sau în împrumuturi recente din alte limbi: *bađár* (VH), *băňđ* „bande”, (To), *brihăđ* „brigăzi” (Gh), *grămăđ* (M), *đăhár* (N), *đarađ* „imediat, deodată” (To).

4.4. Deși fenomenul palatalizării labialelor cuprinde o parte importantă a dialectului dacoromân, aria subdialectului moldovenesc reprezintă zona tipică a formelor cu labialele palatalizate.

¹² ALR II, h. 8, 9, 14, 28, 42, 65, 89, 97, 110, 126, 170, 290 și Em. Petrovici în ALRT semnaleză, de asemenea, în pct. 399 (Boian), prezența africaterlor *č, ġ*: *perčúnⁱ, crac, sîngi, trăġi*.

¹³ Acest fenomen se datorează influenței limbii române literare, învățată în școală, deoarece în rostirea aceluiași copii au fost notate și alte particularități cu caracter literar, cum ar fi forma *a* a auxiliarului de perfect compus și numeroase substantive masculine cu articolul enclitic *-i*, elemente nespecifice graiului.

4.4.1. În majoritatea localităților cercetate (Gi, Cr, U, M, Gh, N, H, To, V, Tr, B, C, Pr), palatalizarea bilabialelor *p, b*, urmate de *i*, iot și *i* final afon cunoaște stadiile finale *k, ġ*: să *doskăscă, kédica, kélea, kípér^l, okínc, strokítă, tálkiži, tokéaste; agá, álġi, bǎrġereáú, dugítă, gétu, ġini, întrég, ling, șerg, vorġim, o zgerát.*

În cuvintele *copil, lupi* și, uneori, *piatră* apare frecvent stadiul de palatalizare *pk*: *copkil, lupk, pkátrá* (cf. ALM I, 1, h. 10, 11, 107, 167; I, 2, h. 237, 243, 245–248, 251).

În unele localități bucovinene, cum este I, am notat, sporadic pentru *p* stadiul de palatalizare *ĉ*: *ĉipér^l*, iar pentru *b*, stadiul *ġ*: *ġini*; în T se întâlnesc și stadiile *pk, pt^k, pť, t^l, pĉ, ĉ*, pentru *p*: *arípk, pĉátrá, copťú, hult^l, pĉicá, ĉipér^l* și, respectiv, *bđ, bđ, ġ*, pentru *b*: *albđín^l, albdńile, ġilém* „bileam (pânza)”.

4.4.2. Cu excepția localității T, unde stadiul de palatalizare pentru *m + i, ĵ* este *mń*: *mńeri, mńicá, mńireása*, în toate celelalte localități cercetate *m* cunoaște stadiul final de palatalizare *ń*: *ánáĉă, luńínă, ńic, ńireása, ńercur^l, prińá* (cf. ALM I, 2, h. 255, 258–260, 262).

Deși palatalizarea oclusivelor bilabiale *p, m* este un fenomen aproape general în graiul din Cr, U, aici s-au înregistrat și forme depalatalizate: *pġátrá, pġáťă, a peptánát, méĵi, mércur^l*. În două localități au fost notate și forme hipercorecte de tipul: *nánít* „năimit, nămit” (H VIIb), *nijlócu* (B III), *priníre* „primire” și *niš* „mici” (B VIIIa).

4.4.3. Fricativele labiodentale *f, v + i, ĵ, ĵ* se palatalizează pe toată aria subdialectului moldovenesc, în două stadii diferite.

În graiurile din Bucovina și din sud-vestul Basarabiei, *f* se palatalizează în stadiul *h* și *v* în stadiile *y/ġ*, iar în restul teritoriului, acestea se palatalizează în stadiile *š* și, respectiv, *ž* (cf. ALM I, 1, h. 30; I, 2, h. 186, 223).

Materialul excerptat din texte confirmă, în linii generale, înregistrările din ALM.

Astfel, în sud-vestul Basarabiei, *f > h*: *Férhi, pentóh, trandaġir*, iar *v > y*: *isprăyéști, s-a ĩmbolnăyít, yíni, yíti*, dar și *ġ*: *bolnág, ġisá* (Gi), *štége* (U), (cf. ALM I, 2, h. 266–268, 275, 276, 278). În aceeași zonă (Cr, U) s-au notat și forme depalatalizate: *să feárbă, veáťă*.

În nordul Bucovinei, situația se prezintă mult mai variat. La B se întâlnesc stadiile mai vechi de palatalizare: *f > h* și *v > y*. La C au fost înregistrate două stadii pentru *v*: stadiul vechi, *v > y*, și stadiul mai nou, *v > ž/z*: *láyiťă, yišină* și, respectiv, *žítılı, žíti* „vițe”; la T și Nf, în schimb, au fost înregistrate două stadii de palatalizare pentru *f*: *h* și *š* (*hėrbem, să šĵi*), iar pentru *v* stadiul *ž*: *mórcož* (T). În localitatea I s-au notat stadiile *h, š* alături de labiodentala *f* nealterată: *să hĵi / să nu šĵi / să fiĵi / a ši, šerbinti*. În localitatea Pr, unde se întâlnesc, de asemenea, africaterle *ĉ, ġ* (v. *supra*), palatalizarea bilabialelor și a labialelor este opțională. Frecvența formelor cu *p, b, m, f, v* păstrate este mai mare decât a celor palatalizate.

Cele mai multe exemple cu palatalizare sunt atestate pentru *p*. Din textele înregistrate de aici rezultă că fenomenul afectează un număr redus de cuvinte: *p > k*, *pk*: *căkîț*, *copkîl*, *kéli* „pieile”, *képtinu*, *kicôari*, *okînc*, *tokîț*; *b > g*: *hrig*; *f > ș*: *să șârbă*, *s-a-nșârbîntat*, *șînij* „finii”, *șîri* „fire”; *v > g*: *gîțâl*.

În aria transnistreană și în Pr. pentru *f*, *v* sunt ocurente stadiile *ș*, *z*: *șer* „fier”, *șérbim*, *șîri*, *ștézîji*, *zînu*, *zîșîniy*, *zîțică*; și aici, însă, coexistă, în variație liberă, la același informator, rostiri de tipul *herb*/*șert*; *hîri*/*șîri*.

Paralel cu evoluția palatalelor *h*, *y* la fricative palatale *ș*, *z*, în aceste graiuri s-a produs și fricativizarea africatelor *č*, *g* la stadiile *ș*, *z* (*v*, *supra*), ajungându-se la neutralizarea opoziției dintre africatele *č*, *g* și labiodentalele *f*, *v* în poziție de palatalizare.

4.5.1. În două localități din aria transnistreană (N, V) se întâlnește fenomenul trecerii fricativelor alveolo-palatale *ș*, *z* provenite din fricativizarea africatelor *č*, *g* și din palatalizarea labiodentalelor *f*, *v*, la fricative dentale *s*, *z*.

– *č > ș > s*: *aséj*, *șeșâră* „ceară”, *șjur*, *șjăpă*, *șjavâj* „ceva”, *plășîntă*, *đăsi*, *am sîtit*, *am șjernut*, *șjas*, *șjusim*, *însjép*, *atúnsça*, *dusé*;

– *g* (indiferent de originea ei) *> z > z*: *zjôacă*, *zjoc*, *zjumătate*, *zjútă*, *primprezjuru*, *zjudică*, *mjerzjé*;

– *f + i, j > ș > s*: *să șjârbă*, *șîrili*, *șjer*,

– *v + i, j > z > z*: *zin*, *zițică*.

Fenomenul este înregistrat de ALM I, 2, h. 266–268, 276–280, 350, 353–355, 358, 359 și de Udler et alii (1976, 96, 98, 113), într-o arie restrânsă, dar compactă, situată pe malul stâng al Nistrului (pct. 63, 81–83, 88, 96, 97, 99, 113).

Semnaltă acum o jumătate de vâc, în aceeași zonă, de M. V. Serghievskij (apud Pătruț 1948, 53–55), particularitatea a fost explicată de acesta prin influența poloneză. I. Pătruț o consideră de origine ucraineană, ca și *s⁽ⁱ⁾*, *z⁽ⁱ⁾* rezultate din palatalizarea lui *f*, *v* din subdialectul maramureșean (*v. infra*)¹⁴. Este puțin probabilă originea fenomenului propusă de I. Pătruț, deoarece această transformare fonetică nu afectează în aria respectivă și consoanele primare *ș*, *j*, apropiate ca rostire de *ș*, *z* (au fost notate, întâmplător, în două exemple trecerea *ș > s*: *sedă* „ședea” și *șjedi* „șede”). Considerăm că în lămurirea originii unor inovații fonetice ar trebui să se țină seamă și de anumite tendințe interne de evoluție a limbii/graiului.

4.5.2. În graiurile și dialectele limbii române, evoluția lui *ș* și *j* primari la *s* și *z* se manifestă în diferite stadii „pe o arie discontinuă din punct de vedere geografic și neunitară din punct de vedere lingvistic” (Borcilă 1966, 71). Astfel, particularitatea este ocurentă în Banat și în nord-vestul Olteniei (Gregorian 1938; Borcilă 1965a, 1965b, 1966; V. Rusu 1971, 94–96), într-un subdialect al dialectului ceangău (Borcilă 1965b), în graiul istroromânilor din Sușnievița (Pușcariu 1926, 119–121).

¹⁴ I. Pătruț presupune că ucrainenii, învățând să vorbească graiul moldovenesc, nu au putut rosti sunetele *ș*, *z*, pe care le-au înlocuit cu „s, z palatale” din limba lor.

Mircea Borcilă, analizând teoriile formulate anterior cu privire la originea fenomenului ajunge la concluzia că trecerea lui *ș, j* primari la *s, z* este rezultatul unui proces intern de dezvoltare a limbii române, care a apărut independent în fiecare zonă unde a fost semnalată (Borcilă 1965b).

4.6. Palatalizarea ușoară a oclusivelor dentale *t, d, n* și a sonantelor *l, r* în formele *t^le, d^le, n^le, l^le, r^le* (*turtiêsc, prăpădjêști, punjém, lîémni, crijêști*), notată, uneori, ca *t, d, n, l, r: t^lîndă plamad^lîm, pun^lém, al^lég* (Gh), este un fenomen aproape general în graiurile moldovenești.

Palatalizarea dentalelor *t, d* se întâlnește în Bucovina de nord (T, I), unde s-au notat, în variație liberă, două stadii de palatalizare: a) dentalele au devenit oclusive palatalizate *t, d: pof^lêște, k^lîndă, d^lemúlt, d^lin*; b) dentalele au devenit africcate *č, ġ* notate și *t^l ġ, d^l: bac^lém, unc^lêși. p^loál^či; ġi „de“, pring^čá, rád^či, tođ^čáuna, tungám*.

Accidental, a fost notat *t* și în graiul unei informatoare din To: *po^kéri, k^lirás^kpul/ kírás^kpol* (cf. Șandru 1998, 192).

4.7. Oclusivele palatale *k, ġ* în cele două localități din nordul Bucovinei (T, I) s-au confundat cu dentalele palatalizate *t, d: în^lînâ* „închină“, *ró^la* „rochia“, *t^lamát* „chetați“, *ure^lúșă; d^lontéș^l!* sau au devenit africcate: *č^lîșcă* „chișcă“, *oč^líta* „ochita“, *pă^ldúc*.

Pentru graiurile acestor două localități se constată o evoluție identică a bilabialelor *p, b* (v. *supra*), a oclusivelor dentale *t, d*, și a oclusivelor palatale *k, ġ*. Aceasta arată că graiul respectiv (din T, I) se înscrie într-o arie comună cu cel din Țara Dornelor din sudul Bucovinei (cf. Turculeț 1977–1978).

Pentru graiurile din Transnistria (V, Gh) s-a notat, accidental *k > t* (*în^linát, riș^ltîjém*) și *k > č* (*în^lcinát, pă^ldúc*).

În restul localităților cercetate, ca de altfel în tot subdialectul moldovenesc, palatalele *k, ġ* nu se confundă cu *t, d*.

4.8. Fricativele dentale *s, z*, africcatele alveolare *ț, đ* și fricativele palato-alveolare *ș, j* au caracter dur, modificând timbrul vocalelor anterioare care trec în seria centrală (v. *supra*). În localitățile din sud-vestul Basarabiei (mai ales Cr și U), ele își păstrează caracterul moale.

4.9. Urme ale rotacismului lui *-n-*, atestat la sfârșitul sec. al XVI-lea și la începutul celui de al XVII-lea, se mai întâlnesc, în localitățile M, N, To, Tr, C, numai în forma prepoziției *până: pără/păr: pără la aiastă vriemi* (M), *pără a nu mânca* (Tr) (cf. Șandru 1933, 93; 1998, 193; Lăzărescu, Neagoe 1978, 115; *Tratat*, 216).

Prezența rotacismului în Moldova a fost explicată prin importarea fenomenului „din părțile nord-ardelene-maramureșene, de unde, de altfel, știm că s-a revărsat un element românesc asupra Moldovei“ (Rosetti, ILR, 518).

S. Pușcariu (1974, 75) consideră că regiunea rotacizată cuprindea în sec. al XV-lea și al XVI-lea regiunea din nordul Mureșului, Bucovina și Moldova de nord.

4.10. Consoana v în poziție inițială, urmată de *o, u*, trece la *h*: *húlpe* (U, Gh, N, H, C, T), *hórbă* (M, N, To), *holobóc* (< *voloboc* < *boloboc*) (C).

4.11.1. Fricativa laringală *h*, dispăre atât în poziție inițială, cât și în interiorul cuvântului (intervocalic), în localitățile din sud-vestul Basarabiei: *jectár* (Gi), *jeméj* „hamei“ (U), *órá* „horă“ (Gi, Cr) *rúbe* „hrube“ (Gi): *ianîic* (U) *maláua* (U), *qârda* „hoarda“ (Cr), *paár* (și *par, pǎrel*) (U, Gi, Cr), *zár* (Gi, Cr). Fenomenul este specific graiurilor muntenești (*Tratat*, 172). Este atestat și *h* protetic în situații nejustificate etimologic: *harțáгур* „glume“ (M), *hǎrțágós* (Tr), *harmáne* (U).

4.11.2. Sub influența limbii ucrainene, se pronunță *h*, în loc de *g* în exemple ca: *briháđ* (Gh), *halóś* (Gi), *haz* (H), *hórod* „oraș“ (N, Gh, V), *hóspodară* (Gi), *hraniță* (V), *hram*, pl. *hráme* (Gh, N), *hréblá* (I), *mahazín* (N, H, To), *marharín* (N, To), *vahqáne* (V). S-au notat și forme hipercorecte cu *g* în loc de *h*: *gajdúc* (Gi).

4.12. În vorbirea unor informatori, sub influența rusă și ucraineană, apare, sporadic, pronunțarea velară a lui *l > ł*: *acólo* (I, C) *bálca* „grindă“ (N), *dimúlt* (C), *cíl* (Gh), *dęal* (H), *mulg* (Cr), *gol* (U), *zdrobiłci*, (To). Această pronunțare apare mai frecvent în rostirea copiilor: *cucóșul*, *gíduluj*, *glásul*, *lúpułui*, *mał*, *vał* (H) și a vorbitorilor din generația medie și tânără: *móbilá*, *colțúni* (T III).

4.13. Mai semnalăm forma *fănină* pentru majoritatea graiurilor cercetate (rostirea *făină* apare doar în Cr, U, I), ca în graiurile bănățene și în cele din sudul Crișanei, precum și nazalizarea lui *i* în verbul *a ieși*: *inșím*, *inșęá*, *o inșít* (M, H, Gh, N, To, Tr, C, Nf) (cf. *Dialectologie*, 127), ca în dialectul aromân (DDA s.v. *es*²) și ca în unele graiuri muntenești (TDM, II, pct. 692; III, pct. 814, 820; AFLR, pct. 713).

5. Accidente fonetice

5.1. Deși sincopa, fenomen condiționat de anumiți factori (debitul verbal, poziția accentului etc.), este răspândită atât în majoritatea graiurilor dacoromane (Ulivi 1977, 1984), cât și în dialectele românești sud-dunărene (Ulivi 1991), nu este lipsit de interes să subliniem frecvența cu care aceasta se produce în graiurile studiate. Vorbirea moldovenească se caracterizează printr-un tempo rapid, care determină, în consecință, căderea silabelor neaccentuate, sincopa și rostirea afonizată a vocalelor neaccentuate: *deșcát* „despicat“, *disúptu*, *frăⁿtám*, *un kiș^uór* „un picușor“, *năskít* „nisipit“, *pínche* „pântece“, *rîșt^uór* „rîșchitor“, *sijác* „sâsâiac, pătul“, *șóru* „piciorul“, *șitórju* „sucitorul“, *váscă* „va să zică“, *acló*, *acșór*, *acuprít* „acoperit“, *am apcát* „am apucat“, *hmej* „hamei“, *mittică*, *papș^uói*, *răbdi* „repede“, *stîșcă* „sitișcă“, *șmujág* „șomoioag“: *d^hpe* „după ce“, *p^hîn* (vezi *infra*).

5.2. Metateza poate fi exemplificată prin: *bonláv* (Tr), *colgîta* „cobilița“ (U), *falacúim* „făcăluim“ (V), *pînșite* (C, Nf), *poplînz*¹ „plăpânzi“ (Gi), *privázur*¹ (U, H), *rugumá*, *rugumătură* (Gi), *scumán* (Gh, To), *șăfii* „fășii“ (Nf) ș.a.

5.3. Au fost înregistrate și câteva cazuri de epenteză: *ă* epentetic: *zămălțuită* (U, Tr); *i* epentetic: *pilîzém* „pliveam“ (H); *u* epentetic: *curujesc* (U), *suplînă* „splina“ (Nf); *l* epentetic: *țugluiát* „țuguiat“ (T); *n* epentetic: *mjél'niță* „meliță“ (V); *r* epentetic: *strașide* „stafide“ (Gh).

Privind comparativ cele trei grupuri de graiuri de tip moldovenesc prezentate, constatăm că graiurile bucovinene se remarcă prin caracterul lor arhaic. Prezența africatelor *č, ģ* la B, C, Pr, conservarea africatei *ĝ* (< lat. *j* + *o, u*) (*ăĝutá, ĝoc*) la B, I, Pr și a labialelor intacte la Pr (unde doar accidental apar stadii de palatalizare), existența stadiilor de palatalizare *h, y*¹⁵ pentru labio-dentalele *f, v* + *i, j, ĵ* (*herbînti; yîșini*) la B, C, menținerea diftongului *ea*, în contextul unui *e* în silaba următoare (*să leăĝi*) conferă graiului din cele patru localități un aspect arhaic nu numai față de celelalte graiuri bucovinene (Turculeț 1977–1978, 97, 120) ci și față de graiurile românești din jumătatea de nord a dacoromânei în ansamblu. Cele trei localități cu *č, ĝ* păstrate (B, C, Pr) se înscriu într-o arie mai largă, arhaică, a graiurilor bucovinene de nord (cf. ALM I, l, h. 43, 68, 104, 126, 198, 215, 359), care se continuă în sudul Bucovinei, în graiul câmpulungean (Turculeț 1977–1978).

B. Graiuri de tip maramureșean

Graiul localităților AJ, BA, St, Pl aparține subdialectului maramureșean (*Tratat*, 327, 350 nota 45).

Vocalismul

1. Prin particularitățile din domeniul *vocalismului*, graiul românesc vorbit la nord de Tisa se înscrie în aria graiurilor nordice și vestice ale teritoriului dacoromân, din care face parte, de altfel, și subdialectul maramureșean. În descrierea de față ne referim doar la particularitățile vocalice mai importante notate în textele culese de noi.

1.1. Vocla *ă*, mai ales în graiul din BA, prezintă tendința de a trece la *a* atunci când se afla în poziție protonică: *paduri, samință, am săpát*.

1.2. Vocala *e*:

– În poziție accentuată (urmat de un *e* în silaba următoare) *e* > *ɛ*: *alɛje, fɛt'ɛ, lɛje, urɛ'ta*.

– După bilabiale, *e* > *ă*: *lovăsc, mărg, primăsc*.

– Conservarea lui *e* după consoanele labiale: *beșic* (Pl); *e* se menține și în formele verbului *a crăpa*: *crăpă, crepát(ă)* (BA, Pl).

– După consoanele *s, z* (*ɟ*), *ʃ*, *e* (și *i*) trece în seria vocalelor centrale: *ă* (și *i*): pl. *sări, zăce, ăș* (și *sîngur, zî, pușîn*).

¹⁵ Ivănescu 1944–1945, 173, consideră că graiurile din Moldova de nord care palatalizează labiodentalele *f, v* în stadiile *h, y* „sunt desigur și ele dintre cele mai vechi pe pământul moldovenesc“, deși, după părerea lui, toate graiurile din Bucovina sunt „venite târziu, din Ardeal“.

1.3. Vocala *î*:

- Menținerea lui *î* etimologic în: *îmblă*, *îmblăior*¹; *împlém*, *împutură*.
- Conservarea fonetismului arhaic *înimă* (AJ, Pl. St), la fel ca în textele vechi (Rosctti, ILR, 491).
- Păstrarea formelor etimologice cu *î* (fără anticiparea elementului palatal următor): *cîne*, *mîne*.

1.4. Vocala *u* se menține în *surúpă* (AJ), *sc va surupá* (BA).

2. Diftongii:

- Realizarea diftongului *-ęa* (*-ja*) sub accent în silabă finală deschisă sau terminată în consoană nepalatală ca *-ĕ*, *-ĕ̃*: *bătușĕ*, *clopotĕ*, *rĕ*, *țășĕ*.
- Reducerea diftongului *ęa* la *a* după labiale (*să trimătă*) sau după consoanele *s*, *z* (*đ*), *ț* (*săcă*, *đămă*).
- Tendința de monoftongare a diftongului *oá* la *o*: *códĕ*, *fățoje*, *glășoșă*, *viltóre*.

3. Consonantismul

3.1. Africata surdă *ĉ* își menține timbrul palatal în toate localitățile anchetate (*dúĉe*, *fáĉe*), spre deosebire de graiurile maramureșene de la sud de Tisa (cf. *Tratat*. 325–326). Numeroase sunt cazurile când s-au notat și semivocalele *e*, *i*, după *ĉ* (ceea ce demonstrează caracterul palatal al africaterii): *ĉĕápă*, *cloĉĕsc*¹⁶. Accidental, a fost notat în cele patru localități și *ĉ* > *č* (la informatori din toate generațiile): *crúĉĕ*, *ii pláčă*, *o čărút*, *să zíčă*. Tot accidental, a fost înregistrată fricativizarea lui *ĉ* la *s*: *bătušĕ*, *să fășă*; *tre_a lucrá* și *tre_a făše* (AJ); *nimišítă*, *prĕdiš*, *prĕșqare*, *zĕše* (BA).

Perechea sonoră *ĝ* se păstrează în BA (*să culeĝĕ*), alternând, însă, uneori, cu *j*, chiar în vorbirea aceluiași informator: *să culeĝĕ/am fujit* (BA VIa). În celelalte trei localități, africata *ĝ* își pierde elementul oclusiv, devenind fricativa palato-alveolară *j*, la fel ca în subdialectul crișean: *alĉje*, *baj*¹, *să trájje*¹⁷.

Așadar, în etapa actuală, în graiul din satele cercetate, la care se adaugă Slatina (ALM, pct. 3), Apșa de Mijloc (ALM, pct. 4), africata sonoră *ĝ* cunoaște, la fel ca în graiurile crișene, o evoluție divergentă față de perechea ei surdă *ĉ*, devenind *j* (*ĵ*) ca și *j* primar din elemente nelatine (*jale*, *jir*).

3.2. În AJ, St, Pl, africata sonoră *ĝ* (< lat. *j* + *o*, *u* sau lat. *d* + *e*, *i* în hiat) > *j* (ca și *ĝ* provenit din lat. *g* + *e*, *i*). În BA, variantele *ĝ* și *j* coexistă: *ĝoácă/joácă*, *ĝos/jos*, iar în AJ cea arhaică a fost notată accidental: *ne-om aĝută* (cf. ALM I, I, h. 103, 183; I, 2, h. 374, 375).

Africata *ĉ* (cu timbru palatal) și tendința de fricativizare a sonorei *ĝ* au fost înregistrate și în texte culese de noi din localitatea Săpânța (în anii 1973 și 1982).

¹⁶ ALM I, I, h. 104, 126, 138, 198; I, 2, h. 236, 353 consemnează africata surdă *ĉ* în toate cele patru localități din zonă (pct. 1–4).

¹⁷ În ALM I, 2, h. 303, 359, 360 este notată africata sonoră *ĝ* numai în pct. 3 (= BA), în celelalte trei localități fiind atestată trecerea acesteia la *j*.

3.3. Fricativele palato-alveolare *ʃ*, *j* se pronunță cu o nuanță palatală, spre deosebire de graiurile maramureșene de la sud de Tisa (cu excepția celui din Săpânța): *čenúše*, *mătúše*, *grijéšť*¹, *harbúj*¹ (cf. ALM I, 2, h. 365, 366, 373).

3.4. Palatalizarea labiodentalelor *f*, *v* se realizează în stadiile *lí* și, respectiv, *i*¹⁸ (fricativa palatală *y* se transformă în iot, prin diminuarea zgomotului de fricțiune, și dispare), la fel ca în localitățile Săpânța (*Tratat*, 327; ALRR. *Mar.*, pct. 277). *Vad* (pct. 225) și *Iapa* (pct. 226) din sudul Tisei (cf. ALM I, I, h. 26, 30, 50, 186, 223, 266, 276, 278; ALRR. *Mar.*, I, h. 116, 177, 223; II, h. 351, 360). Aceleași stadii de palatalizare au fost notate și în ALR I, I (h. 301, 304, 391 și 73, 154) în pct. 352 (AJ).

În graiul din AJ și, accidental, în cel din Pl, am notat evoluția palatalizării lui *f* de la *lí* la *s*⁽ⁱ⁾ (la generația medie) sau la *ś* (numai în cuvântul *śérbe*, în graiul tinerilor), fonetisme neatestatate pentru această arie dialectală de cercetările anterioare.

Menționăm că, spre deosebire de *v* + *i*, *j*, care se palatalizează consecvent la *i*, *f* apare în diferite variante de palatalizare (inclusiv nepalatalizat), în raport de variație liberă, uneori la același informator: *fiérbe* / *ferb*¹ / *hêrbe* / *a șérbe*: *cápu pórculuj* *să púnę-a hêrbe în șoít* // *cápu pórculuj* *il șjerb*¹ / *și înima întră-ntîj limba* / *acéle tăr'ě le ferb*¹ (AJ Va); *să híje* / *să síuă* / *să śárbă*: *să híje fără grije* / *să nu-í síuă táre gr¹ey*; *după cê śêrbe* / *puj śárină* (AJ III).

Pentru modul în care se prezintă diferitele stadii de palatalizare a lui *f* (cu raportare și la generațiile de informatori), este interesant comentariul unei tinere din AJ:

[Unii zic] *un sír đě áťă* / *și cît'ě unu zîcă un hîr* /

[Cine spune așa?]

eí no! jó nu ștîu să vă spun / *care cum...*

[Și chiar aici în sat? Da' în satele vecine cum se spune? Tot așa?]

tăt așă / *care cum* //

[Tu cum zici de obicei?]

un sir //

[Un „sir“ spui, pentru că ai zis să „siuă“]

să síuă / *da* [!] // *că túma că un vecîn aijj'ń-o spus* [k] *ń-o făcút* / *mń-o spus zîcē* „*di cê tu... să síuă? nu să híuă?*“

[Da' mama tot așa zice?]

da n-am băgát đě sámă // [!] *să síuă* / *să síuă m_páre că zîcē máma* / *așă-m páre că* /

¹⁸ Reflexul *lí* (pentru *f*) a fost înregistrat și de T. Papahagi (1925, LX) la subiecți din generația în vârstă, în câteva localități dispersate pe întreaga arie a Maramureșului de la sud de Tisa (Crăcești, Strâmtura, Săcel, Săliște), iar dispariția lui *v* în condițiile de palatalizare, la Săpânța, Rodna de Jos și Giulești, ceea ce demonstrează existența la acea dată, și în această arie, a unor variante mai vechi ale palatalizării lui *f* și *v*. Al. Rosetti (1963, 8) afirmă că „întrucât în secolul al XVI-lea, în Maramureș, e semnalată numai alterarea lui *f* (>*li*), aceasta înseamnă că ceilalți membri ai seriei nu erau alterați la acea dată“.

[Da' bătrânii zic să „hiuă“?]

da / bătrîni //

[Și cei tineri să „siuă“?]

nūtⁱăz... i_o șțiu cum să vă spun [!] //

Comparând datele anchetelor succesive, se poate observa că în anchetele pentru ALR I, I, și ALM au fost notate stadiile de palatalizare *h* și *i* pentru *f* și, respectiv, *v*, iar din textele culese de noi din cele patru localități, de la un număr mare de vorbitori reprezentativi pentru cele patru generații, reiese caracterul complex al evoluției lui *f* + *i*, *i* la *h*, la *s*⁽ⁱ⁾ și la *ș*, în funcție de categoria de vârstă. În AJ, formele noi, cu *s*⁽ⁱ⁾ și *ș* tind să se generalizeze în graiul unor vorbitori.

În condițiile în care contactul dintre aria de nord și cea de sud a Maramureșului istoric (care a constituit o veche „țară“ românească) s-a întrerupt definitiv de aproximativ 75 de ani, este greu de presupus că rostirea *s*⁽ⁱ⁾, *z*⁽ⁱ⁾ pentru *f* și *v*, care s-a stabilizat pe întreaga arie sudică, cu excepția graiului din Săpânța (*Tratat*, 327–328), s-ar fi putut extinde și la nord de Tisa. Considerăm că este vorba de același proces evolutiv, realizat la un interval de timp (aproximativ două generații) în cadrul aceleiași arii dialectale (subdialectul maramureșan, în ansamblu). Credem că această realitate fonetică reprezintă un exemplu pentru modul în care poate lua naștere o modificare fonetică, fără să fie necesar să se recurgă la explicații prin influența, fie din alte limbi, fie din arii dialectale limitrofe.

Pronunțarea dură a africatelor *č*, *ğ* (*č*, *ğ*) și palatalizarea fricativelor labiodentale *f*, *v* > *s*⁽ⁱ⁾, *z*⁽ⁱ⁾ – trăsături specifice subdialectului maramureșan din sudul Tisei – au fost atribuite influenței ucrainene de I. Pătruț (1958, 69) și de Șt. Giosu (1963, 97). Considerăm că influența străină trebuie respinsă și ne raliem părerii că fenomenul se explică prin evoluția internă a graiului (cf. Gr. Rusu 1983, 173–174; *Tratat*, 328; Turculeț 1986–1987, 268).

Un argument de natură extralingvistică împotriva ipotezei unei influențe străine este și faptul că, deși influența limbii ucrainene s-a exercitat mai intens și un timp mai îndelungat (aproximativ 500 de ani) asupra graiurilor maramureșene de nord (spre deosebire de cele de sud), în acestea se păstrează caracterul palatal al lui *č*, *ğ*, iar stadiile de palatalizare ale labio-dentalelor *f* și *v* sunt *h* și respectiv, *i*.

3.5. Oclusele bilabiale *p*, *b*, *m*, (în pozițiile *i*, *i* și *-i* afonizat) se palatalizează în stadiile *pt'*, *bd'*, (*d'*), *mn*¹⁹, la fel ca în graiurile din Crișana, sud-vestul și vestul Transilvaniei, Maramureș și Bucovina. Palatalizarea apare, în graiurile cercetate, numai în unele cuvinte, neavând caracter general: *pîtă* / *pt'îtă* (AJ), *să nu s-aprôpîe*, *znop' / lupr'* (St); *obd'ěl'ě/bîně* (Pl). Interesant este comentariul

¹⁹ ALM consemnează în puține cuvinte oclusele bilabiale palatalizate în AJ (pct. 1), față de celelalte trei puncte anchetate (pct. 2–4), unde acest fenomen este general. Astfel, din cele 12 hărți în care apar exemple pentru *p* + *i*, *i*, numai în trei cazuri s-a răspuns cu forme palatalizate: *pt'ěl'ě* (ALM I, 2, h. 238), *pt'âtră* (h. 240), *lupr'* (h. 244), iar din cele 7 hărți pentru *b* + *i*, *i* numai pe trei dintre ele apar forme palatalizate: *obd'ěl'ě* (h. 167), *bd'etu* (h. 247), *zd'ără* (h. 250).

ALR I, I (pct. 352 = AJ) nu înregistrează forme palatalizate pentru aceste două consoane (*v*, h. 55 – *picior*, h. 67 – *orb. orbi*, h. 69 – *știrb, știrbi*, h. 93 – *pișc*)

tunei informatoare din generația în vârstă privind deosebirile lingvistice dintre două localități maramureșene, foarte apropiate geografic: *acólo jésti sađ_dibróva / zícē cǎ pítǎ // noj zícēm cǎ pt'ítǎ // sǎtu-ajésta / ș-acólo-n dibróva sǎ zícē númaj pítǎ//* (Pl).

Privind comparativ situația din cele patru localități, constatăm că exemplele cele mai numeroase de palatalizare a lui *p* și *b* sunt atestate în BA, unde $p > t'$: *t'ípa* „pipa“, *t'ipérǎ*, *am t'isčát-o*, alternând cu stadiile *pt'*, *pk'*, *k'*: *pt'isóc*, *copkíl*, *ketrǎrie*. Uneori, în vorbirea aceluiași informator apar mai multe variante: *picór* / *pt'icóru* / *pt'átrǎ* (BA VIa).

În graiul din Pl, am notat $p + i, je > k'$ în câteva cuvinte: *képtǎn*, *s-o képtǎnát*, *képtúř*, *sǎ doskě*, *am tǐnkinát-o*. Și aici apar în variație liberă, la același subiect, stadii diferite de palatalizare: *piept* / *pt'íuǎ* / *pkíuǎ* / *káptǎn* (Pl VIIa).

Stadiul *mń* pentru *m* palatalizat apare în următoarele cuvinte: *mńireǎsǎ*, *mńel* (AJ), *amńázǎ*, *lumńinířǎ*, *mńere* (BA), *mńihǎ(i)*, *pǎlmń* (Pl), *mńire*, *mńirǒřsǎ* (St).

În graiul din AJ, frecvența formelor cu labiale nealterate este mai mare decât în celelalte graiuri vorbite la nord de Tisa.

3.6. Oclusivele palatale *k'*, *g'* devin oclusive prepalatale, notate *t'ík'*, *d'íg'*, particularitate care cuprinde Maramureșul, Crișana și jumătatea vestică a Transilvaniei: *ʰot'*, *rǎřt'itʰór'í* (BA), *gǐndát'ě*, *t'em* „chem“ (St); *đem*, *júndǐje* (BA).

În graiul din AJ au fost notate, spre deosebire de atestările din ALM, mai ales stadiile intermediare de evoluție: $k > k'$ și $g > g'$: *urět'ě*, *mul'e*; *đeme* (cf. ALM I, 1, h. 80; I, 2, h. 376, 379, 381–393).

3.7. Ocurența africateri *ř* în graiul studiat este sporadică, aceasta alternând, adesea, la același vorbitor, cu *z*: *říle/zí* (AJ), *scovérřǎl/zí* (Pl). Această situație a fost surprinsă și de ALM: dintre cele patru localități anchetate, numai în BA (pct. 3) au fost notate cu regularitate forme cu *ř* (cf. ALM I, 1, h. 52, 82, 209; I, 2, h. 336, 340–342).

Spre deosebire de aria sudică a subdialectului maramureșean, unde se păstrează seria completă a africaterilor: *ř*, *ř*, *č*, *ĝ*. (*č*, *ĝ*), în aria din nordul Tisei $ĝ > j$ și $ř > z$ în toate localitățile anchetate, cu excepțiile semnalate.

3.8. Oclusivele dentale *t*, *d* și dentala nazală *n*, urmate de *e*, *i* se palatalizează în stadiile *t'*, *d'*, *n'*: *t'árǎ* „rǎzboi de țesut“, *d'íntě*, *něgru* ca în aria maramureșeană de la sud de Tisa (*Tratat*, 328) și ca în graiurile din vestul și nordul Transilvaniei (*Tratat*, 364).

3.9. Menționăm, de asemenea, păstrarea lui *r* etimologic în cuvântul *fărnă*, a lui *n* etimologic în *gîscă* (AJ, BA, Pl) (cf. ALRR. *Mar.*, II, h. 393; *Tratat.* 329) și a lui *m* etimologic în (*se*) *rúmpe* (AJ, BA, St).

*
* *

Descrierea principalelor particularități fonetice pune în evidență unitatea graiurilor românești vorbite în Bucovina de nord, în regiunea Transnistreană, în sud-vestul Basarabiei și în regiunea Transcarpatică din Ucraina și Republica Moldova, în general, cu dialectul dacoromân și, în special, cu subdialectul moldovenesc și cel maramureșean.

La fel ca în dialectul dacoromân vorbit în România, remarcăm, în ambele tipuri de graiuri, coexistența unor arhaisme cu particularități inovatoare, precum și coexistența în proporții variabile, la diferiți vorbitori, a unor particularități întâlnite în două sau mai multe arii învecinate.

Fonetismele comune celor două tipuri de graiuri cercetate, ca de exemplu fonetismele arhaice *ǫ* (< lat. *d* urmat de *iot*) și *ǧ* (< lat. *j + o, u* sau lat. *d + e, i* în hiat) caracterizează, de altfel, subdialectele moldovenesc și maramureșean în ansamblu și se întâlnesc și în alte arii ale dacoromânci.

Aria de răspândire a lui *ǫ* cuprinde Banatul, Moldova (în special partea de nord și de est), Maramureșul, precum și puncte izolate din sud-vestul Transilvaniei și nord-vestul Olteniei.

ǧ arhaic este înregistrat în Moldova și în Maramureș, în variație liberă cu *j*, dar și în unele arii din Crișana și din sud-vestul Transilvaniei.

Influența rusă sau ucraineană este minoră în fonetica acestor graiuri. Apare sporadic, la anumite categorii de vorbitori (în special copii) pronunțarea velară a lui *l > ʎ*, în majoritatea localităților, cu excepția celor din Regiunea Transcarpatică. De asemenea, sub influența limbii ucrainene, se rostește *h* în loc de *g* (*brihăǫ, haz*) mai ales în cuvinte relativ recent intrate în vocabularul graiurilor care aparțin subdialectului moldovenesc.

III. MORFOSINTAXA

În descrierea sincronică a trăsăturilor morfosintactice ale graiurilor cercetate, vom încerca să îmbinăm criteriul geografic cu cel diacronic. Faptele de limbă cu o singură atestare vor fi incluse numai dacă sunt susținute prin alte atestări (din româna veche sau din graiuri).

I. Substantivul

1.1. Declinarea. Semnalăm rămășițe ale declinării moștenite din latină pentru subst. *mîn*** „mână“ (< lat. *manus*) (H VIIc, N VII, Nf V)***, cu pl. art. *mînule* (M VIa, Tr VII, St V)²⁰, dar și cu pl. analogic *mînuri*. ocurent în Martânoșa (VII, VIa), în Bucovina (T VIII, VI) și, mai ales, în aria maramureșeană (BA VIIIb, St VIIb, Pl VIIa, b)²¹. Cu forme specifice decl. a II-a sunt atestate masc. *mir* „mire“ (Tr V), genit. *mirului* (Gi VIIa, v, Cr VII, N VII, B VIII, T III), sg. refăcut după pl. *mir*²² și autohtonul *strug* „strugure“ (C VI) reprezentând o variantă existentă încă din româna comună, regăsită cu acest sens la Dimitrie Cantemir și păstrată azi, regional, cu semnificația „tulpină târătoare“ (v. DLR s.v.; Brâncuș 1983, 116–117). Din decl. a III-a fac parte masc. *balaure* (C VIII), *gândate* „șarpe“ (BA VIIIb, VIa, St VIIa), *morcoze* „morcov“ (Nf V), *primare* (Gi VIIa, Pr VIIa), *trântore* (T VIII)²³; în aceeași decl. se încadrează forma etimologică *brățare* (la ie) (< lat. *brachiale*) (Gh V) precum și alte fem.: *lature* (To v, St VIII, v), *hore* (Gh VII, AJ VIIb, BA VIIIb), *năpaste* (Nf Ia), *peștere* (St v), *scorbure* (T VIII)²⁴, *spume* (art. *spumea*) (St VIII). Unele subst. au trecut de la decl. a III-a la decl. I: *fasolă*, pl. *fasoli* (Pr VIIa), cu var. *fasulă* (M VII), *finingină* „funingine“ (Gh VII), *hulpă* „vulpe“ (AJ II), *jirebă* (pl. *jirebdê*) (BA VIIa), *margină* (Cr v, N v, I III, II), *sîmbură* (Gh v).

Variațiile în ceea ce privește apartenența la o declinare sau alta sunt o caracteristică a limbii române, în general; ele au început să se manifeste încă din limba română veche (Densusianu, ILR, II, 92–93) și se mențin ca tendință mai ales la nivelul graiurilor²⁵.

Mai reținem păstrarea formei arhaice (etimologice) a fem. *cățauă* (AJ VIIa), *neauă* (BA VIa)²⁶, *steauă* (Nf IIa) și, prin analogie, încadrarea în aceeași categorie a turcismului *basma* > *basmauă* (C VII).

** Întrucât în capitolele care urmează nu avem în vedere aspectul fonetic, formele au fost literarizate, menținând pe *î* și *â*, care în graiurile studiate reprezintă realități fonetice diferite, precum și anumite forme ilustrative pentru demonstrație.

*** Pentru a ilustra cât mai fidel caracterul viabil al particularităților discutate, redăm și siglele informatorilor, folosind sistemul utilizat în culegerile de texte publicate de dialectologii institutului nostru (cf. TDO, XIX).

²⁰ Pluralul arhaic *mân* cunoaște o arie destul de mare în graiurile moldovenești (ALRR, Mold., Bucov., I, h. 79). În aria transnistreană apare și la Șandru 1998.

²¹ În graiurile dacoromâne, aria pl. *mânuri* cuprinde o mare parte din teritoriul nord-vestic al României (ALR I, I, h. 49; ALRR, Maram., I, h. 129; *Tratat*, 218, 332, 372). Această inovație este atestată încă din a doua jumătate a sec. al XVII-lea (Gheție et alii 1997, 323).

²² Forma *mir* a mai fost atestată sporadic în Valea Jiului, Hațeg și Maramureș (Byck, Graur 1933, 44).

²³ Pentru *balaure* și *primare*, cf. Șandru 1933, 94, iar pentru *trântore*, cf. Șandru 1998, 194.

²⁴ Brâncuș 1983, 146–147, trece cuvântul *scorbura* între elementele autohtone probabile (comp. alb. *korbul*, -a).

²⁵ E destul să se consulte, în acest sens, capitolele de morfologie din oricare dintre lucrările de dialectologie (v., de exemplu, *Tratat, Dialectologie* ș.a.)

²⁶ În ALM, I, I, h. 219, *neauă* este atestat în 11 puncte situate în diverse zone, dar nici unul în Regiunea Transcarpatică.

O discuție aparte comportă *cheie* care, cu această formă, are sensul obișnuit („obiect de metal servind la deschiderea sau închiderea unor broaște, lacăte etc.“), iar sub forma *cheiă* (art. *cheiăua*, pl. *cheiële*) este atestat cu sensul „vale strâmtă între două dealuri“ (Gi VIIIa).

Pentru pl. *sîmci* „nuiele“ (Gh v) este de presupus un sg. refăcut fie de decl. I: **sâmcă*, fie de decl. a III-a: **sâmce*.

1.2. Genul. *Slugă* se menține, în graiurile maramureșene, ca subst. masc.: *un slugă* (St VIIb, v)²⁷. În aceeași arie, prin analogie, *cătană* și *gazdă* sunt masc.: *un gazdă* (St VIII), *doi cătane*, *doi gazde* (BA VIIIb).

Ca în limba veche, *umere*, pl. *umere* (Pl VIIa) este de genul neutru²⁸; sunt atestate și masc. devenite neutre: *două-trei pumne de fânină* (Cr v), *popuri* (la casă) (T VI), *stupuri* (T VIII). Neutrele *ram* „ramă“ (T VIII), *ghirland* „ghirlandă“ (Tr v), *un mănuș* „un mănunchi de cânepă“ (V VIII) sunt create, probabil, după pl. *ramuri* „rame“ (Pr VIII, T VIII), *ghirlanturi* (Gi v), *mănușuri* (V VIII); la fel *frontier* (T VIII) reprezintă un sg. refăcut după pl. *frontiere*. Alte forme deosebite în privința genului vizează neologisme preluate ca atare din limbile rusă și ucraineană, cum ar fi neutrele *margarin* (I III, BA v), cu var. *marharin* (Gh VII, v, N VII, v, To v, BA v), *pres* „presă, greutate“ (U VIIa), *sup* „supă“ (St III) și *clas* (cu pl. specific românesc *clasuri*) (M vb, Gh VIII, N VII)²⁹.

Femininele *domă* (BA VIa), *narodă* (*narodă era multă* – Nf VI, v) și *zavodă* (T VIII) se pot explica prin apropierea de sinonimele *casă*, *lume* și, respectiv, *fabrică*, *uzină*.

1.3. Numărul. Pentru subst. *an* se păstrează pl. etimologic *ai*, care, cu excepția localităților din sudul Basarabiei, este atestat în toate satele cercetate (inclusiv la informatorii tineri). Forma este cunoscută azi în majoritatea graiurilor dacoromâne nord-vestice (Transilvania, Crișana, Maramureș) (*Tratat*, 372), precum și în aria estică a graiurilor moldovenești din stânga Prutului (*Dialectologie*, 135).

Singularul *un paș* (I I, BA VIIIb), refăcut după pl., este atestat într-o zonă întinsă din graiurile de tip nordic (*Tratat*, 372).

Bine reprezentate sunt pl. fem. în *-e*: *buruiene* (V VIII), *găure* (Nf IIb), *grape* (Nf VI), *putine* (Gh v, St VIII), *scînteie* (V VIII), *știuce* (N v), *școale* (St VIIb, III), *fiține* (Pl VIIIb), forme cu răspândire în întreaga dacoromână. În același timp, variantele inovatoare, în *-i*, au și ele o frecvență foarte mare, înregistrându-se și la neologisme: *albini* (St VIIa), *băsmăli* (Gi IIIa), *bîrni* (T VIII), *bluzi* (BA VIIa), *căpiți* (Pr VIIIb, VI, St VIIb), *căruți* (Gi VIIIb, T VIII), *căsi* (Gh v, Tr v, I VIII, VII, T VIII,

²⁷ În limba textelor vechi masc. *slugă* este semnalat la Coresi și în *Palia* de la Orăștie (Densușianu, ILR, II, 93), iar în graiurile actuale este menționat în cele maramureșene de la sud și de la nord de Tisa (*Tratat*, 333; *Dialectologie*, 133), dar și în graiurile crișene (Rusu, V, 1963, 90) și în cele din nord-vestul Banatului (*Tratat*, 255).

²⁸ În limba veche substantivul avea forma *umăr*, sg. – *umere*, pl. (*Istoria limbii*, 213).

²⁹ Așa se explică și o serie de alte exemple din *Dialectologie*, 132–134.

BA VIIIa, b, VIa, Pl VIIb)³⁰, *clăsi* (I VIII, St v), *combăini* (Nf VI), *comuni* (B VIIIa, St VIII), *corleți* (Tr Ib), *dărăbi* (St VIIIb), *dunguți* (Nf VII), *fetiți* (C VI), *hăinuți* (Tr Ib), *dărăbi* (St VIIIb), *dunguți* (Nf VII), *fetiți* (C VI), *hăinuți* (Tr Ib), *hulubiți* „un fel de mânătărci“ (T III), *iți* (M VII, Gh VII, H VIIIb), *lădiți* (T VIII), *miori* „mioare“ (St VIII), *perji* „prunc“ (Gh v), *tărîți* (Nf v) ș.a. Pluralele fem. în *-i* erau, încă din sec. al XVI-lea, mult mai extinse în zona nordică a dacoromânei (Gheție et alii 1997, 323–324).

La fel ca în toate graiurile dacoromâne actuale, s-a extins foarte mult pl. în *-uri*, atestat atât pentru neutre: *capuri* „capete“ (Tr Ia, Aj I), *mormânturi* (Gh VII), *picioruri* (AJ Va), *numuri* „nume“ (Pl VIIIb), *saturi* (M VII), *șoluri* (Gh VII, B VIIIb, VIIIb St VIIIb, v), alături de care menționăm neologismele: *depozituri* (Pr VI), *filmuri* (T III), *instrumenturi* (T VIII), cât și pentru feminine: *ășuri* „ațe“ (BA v, St v), *borturi* „borte, găuri“ (U VIII), *bucășuri* (Gi VIIIb), *cășuri* (AJ VIII, BA VIIIb, c, VIIIb, VIa, St VIII), *dărăburi* (St VIIIb), *fărburi* „vopsele“ (T VII), *nunțuri* „nunți“ (BA VIa), *scorțuri* „scoarțe de pus pe pereți“ (C Va), *vrăjuri* (St v), *salături* (T III), cu var. *salaturi* (Gh v), și *sălături* (C Va).

În aria maramureșeană, neutrele în *-ăy*, *-ey* au pl. în *-auă*, *-eyăy*: *ciucalauă* (St VIIIb, Pl VIIa), *valauă* (BA VIIIb), *lipideayă* (BA VII, St v), la fel ca în Maramureșul de la sud de Tisa³¹.

Pronunțarea dură a consoanelor explică formele de pl. în *-ă*, precum *covoară* (I III), *meră*, *peră* (C VI, Nf IIIb), *mosoară* (M VII), atestate încă din româna veche (Densusianu, ILR, II, 105), ca și omonimia dintre sg. și pl. pentru *casă* (B VI, St VIIa), *iță* (B VIIa), *marhă* (AJ VI, St VIII, v), *țîță* (St VIIIb) ș.a., ocurante mai ales în nordul Bucovinei și în Maramureș.

Alternanța fonetică *a/ă* (specifică atât limbii standard, cât și variantei vorbite, cu dezvoltare deosebită la nivel dialectal) este întâlnită în toate graiurile studiate; alături de amintitele *căsi*, *clăsi* etc., menționăm: *brazdă* – *brăzde* (T VI), *cameră* – *cămere* (Nf VI), *capră* – *căpre* (Gh VIII, v, To v, Nf VI, v, V VIII), *sapă* – *săpe* (V VIII) ș.a.

1.4. Cazurile

1.4.1. Cazurile oblice sunt rediate, uneori, prin forme sintetice, dar în majoritatea situațiilor prin forme analitice. Pentru forme sintetice de genitiv semnalăm: în *capu mesii* (Tr v), *capu satului* (Cr v), *maică-sa iezilor* (Tr Ia), *fundu tindii* (AJ VIII), *ușa șurii* (St v) și chiar *la capătu maiului* „la sfârșitul lunii mai“ (St VIII). Variantele analitice (preferate datorită concreteții sporite în raport cu formele sintetice), constituind o trăsătură a limbii române, manifestată în toate

³⁰ Despre extinderea pluralului în *-i* și aria formelor de acest tip s-a discutat mult în literatura de specialitate (v. Todoran 1972).

³¹ Răspândirea geografică a celor două variante de plural specifice acestei categorii de substantive este discutată de Todoran 1972.

graiurile dacoromâne³², se realizează, în ordinea frecvenței, prin prepozițiile:

– **la**: *la mămica nu-i așa glasu* (H 1), [a murit] *un cal la un om* (Gi VIIa), [colacul a fi de pus pe] *mîna la popa* (Tr VII), *garaj la mașină* (BA V), *a ta ori a mea ori la altă femeie* (St VIIIb), [uncea] *ușorii la poiată* (St V);

– **de**: *coada de undiță* (Gi VIIIa), *urcche dc sapă* (V VIII), *gura de sobă* (U VIIIb), [la un] *capăt de lemn* (BA VIIIc), [la] *miez de noapte* (Pl VIIIb);

– **de la**: *fîține de la ușă*; *streașina de la casă* (Pl VIIIb), *coropca de la ușă* (B VIIIb);

– **a**: *mijlocu a masă* (B Va);

– **de-a**: [seamănă cu] *bolfa de-a iepure* „figura, înfățișarea iepurelui“ (St VIIc).

1.4.2. Dativul se realizează mai ales prin forme analitice, construite cu prepozițiile:

– **la**: *spunea la tot omu* (N VII), *nu știu cum îi zice la acela profesor* (Tr VIII), *le spui la copiii mei* (B VIIIc), *ce-ai făcut la iezii mea?* (B Ib), *făcea cămeși la oameni. la femei, făcea la fete lipideauă* (St VIIIb), *le dau de cină la mireasă și la mire* (AJ VIIIb);

– **către**, atestă cu precădere în graiurile maramureșene, este prezentă după verbele „dicendi“ (ca în toate graiurile dacoromâne de tip nordic): *o zis cătră moșu* (AJ VIII), *am zis cătră femeie* (Pl VIIa), *o zis cătră boreasă* (AJ II).

1.4.3. În ceea ce privește realizarea vocativului, particularitățile specifice graiurilor maramureșene (Faiciuc 1973, 65–66: *Tratat*, 333) se întâlnesc cu aceeași frecvență și în localitățile de la nord de Tisa. Ne referim la:

– deplasarea accentului pe ultima silabă: *hăi moșú*, *moșú*, *ină pînă la noi* (AJ VIIIb, St V);

– vocative precedate de interjecția *hăi* sau, în cazul femininelor, de pronumele în vocativ *tu*³³: *hăi moșú* (AJ VIIIb, St V), *du-te, hăi Ileană*; *tu Ană, nu vezi nimică?* (AJ VIIIb);

– forme scurte, reduse prin apocopă (fără deplasarea accentului): *măi Ghio* (St VIIIb, V), *ină, nepoa, la mine; ce să facem, Ilea* (Pl VIIIb), *no, Păuli, vino la nuntă* (AJ VIIIb).

2. Articolul

2.1. Articolul hotărât

2.1.1. O caracteristică a graiurilor moldovenești din ariile transnistreană și

³² Pentru o discuție detaliată asupra fenomenului, cf. Graur, *Tendințe*, 296–298.

³³ Se pare că această formă de adresare, întâlnită și în Transilvania, este moștenită din latina populară (Bujor 1968, 118).

bucovineană o constituie păstrarea articolului hotărât masculin **-l**, la fel ca în limba veche. Articolul **-l** apare la toate categoriile de vârstă: *în timpul acela* (Gi VIIa, v), *deavorul* (Cr VII), *bărbatul* (Tr v), *muzeul acesta* (Tr I), *cușitul* (H vb), *lupul* (H II, Tr Ia, B Ib), *satul Baital* (To VIII), *am mers a lotul nostru* (Pr VIIa), *în mijlocul drumului* (Pr II)³⁴.

2.1.1.1. În graiurile maramureșene se manifestă preferința pentru forma nearticulată a numelor proprii feminine (mai ales în acuzativ): *la / din Slatină* (BA VIIa, St VIII, III), *la Tisă* (BA II), *ne-am ținut de Cehie; înainte* [a fost] *Austrie-Ungarie* (St VIII), *locu-acela se cheamă Obîrșă* (St VIII), *Mărie. Ană, Ileană, Paulină* etc. Particularitatea este specifică tuturor graiurilor dacoromâne nord-vestice (v. ALRM, II s.n., III, h. 1250, 1267, 1281–1286, 1289–1292, 1301–1303, 1309) și reprezintă o trăsătură a limbii române vechi (Densusianu, ILR, II, 243).

2.1.2. Pentru genitiv-dativul articolului hotărât masculin se întâlnesc mai multe variante:

– foarte frecventă este forma scurtă **-lu**, atestată în toate graiurile cercetate: *frate de-a socrulu* (Cr VII), *a neamulu* (Gh v), *fata moșulu* (Cr I), *pomîntul statulu* (Gh VIII), *a colhozulu* (V VIII), *ca para foculu* (To v), *porunca Domnulu* (B VIIIa), *dă-i, Doamne, dușmanulu bucuria pomulu* (B VIIb), *pe timpu războiulu* (I VIII), *dă-i, Doamne, țaranulu mintea cei de pe urmă* (Pr VIIIa), *i-am spus băietanulu* (Pr III), *malu Prutulu* (C VIIIa), *Maica Domnulu* (C VII), *picioru muntelu* (BA VIIIb). Particularitatea este prezentă și într-o arie compactă și destul de extinsă a graiurilor moldovenești din dreapta Prutului (ALRR – *Mold., Bucov., I*, h. XVIII), dar ea se manifestă cu frecvență deosebită, la toate categoriile de vorbitori, în Bucovina³⁵;

– în graiurile basarabene și în cele bucovinene, articolul hotărât **-lui** uneori s-a redus în întregime, marca genitiv-dativului rezumându-se la vocala de legătură **-u** pentru subst. de decl. a II-a, iar raportul sintactic fiind evidențiat doar de context: *sărbătoarea satu nostru* (Cr v), *Tăierea Capulu Sfîntu Ion* (C VII), *în malu Prutu* (C VIII), *munca câmpu* (B VI), *capătu lemnu* (Nf VI), *în timpu cositu* (Pr VIIIa); un exemplu asemănător apare în textele publicate de D. Șandru: *la zarea dealu* (Șandru 1933, 105). La numele proprii compuse particularitatea este atestată și în celelalte graiuri cercetate: *Crucea Badea Cucu* (Gh v), *Tănase al Radu* (Gi VIIIb), *Adam al Pavăl* (Pr VIIIc), *Niculai al Dionis* (Nf VI);

³⁴ În *Dialectologie*, 128, sunt semnalate formele cu **-l** doar la numele proprii și numai pentru unele zone insulare, iar în *Tratat*, 219–220, fenomenul este considerat specific Bucovinei și Republicii Moldova, fără a se delimita mai precis aria de răspândire.

³⁵ În *Tratat*, 220, aria acestei forme este redusă la nordul subdialectului moldovean, iar în *Dialectologie*, 128, sunt menționate, de asemenea, numai zone din nordul Republicii Moldova și din Bucovina: Șandru 1998, la p. 194, o atestă și în Transnistria.

– în aria sudică a graiurilor avute în vedere procedeul cel mai frecvent este cel cu forma articolului hotărât **lu** așezat în fața substantivului purtând marca articulării **-u**. El este atestat atât pentru numele proprii (masculine și feminine), cât și pentru cele comune: *tatu lu Colea*, *Nicu a lu Colea a lu Galuho* (To v), *ajutau lu ciobanu* (U VIIa), *a pregătit lu ficioru o casă* (U VIIIb), *în juru lu satu nostru* (Cr v), *a lu Tătaru* (N VIII), *liță Sanda lu Catea a lu Cucu* (B VIIIa), *baba lu curatoru* (St VIIIb), *mama lu Nuțu* (Pl VIIa). Prin utilizarea intensă a articolului proclitic pentru redarea genitiv-dativului singular al masculinelor s-a ajuns ca acesta să preia funcția de morfem al genitiv-dativului și, în consecință, să se extindă la pluralul masculinelor și la feminine: *i-a zis lu fata didului* (H I). Mai rar, *lu* precedă un substantiv nearticulat: *a lu cumnat fată* (C VIII), *i-a dat lu iezîșori* (H II).

În toate localitățile anchetate, alături de formele menționate, apare și articolul enclitic **-lui**: *în juru satului* (Cr v), *Ajunu Crăciunului* (B III), *Ivan a Mitrului* (Pl VIIIb) ș.a. Lipsa deprinderii în ceea ce privește utilizarea articolului enclitic sau necunoașterea suficientă sunt trădate de exemplele în care vorbitorii folosesc, în mod redundant, două procedee: *gura lu boierulu* (To v), *ta-su lu tati* (Cr VII), *sora lu directorului* (Cr v).

2.2. Articolul nehotărât. În graiurile maramureșene apar formele arhaice ale articolului nehotărât **unu, una**: *unu păcurar* (St VIIIb), *unu lemn* (AJ VIII)³⁶.

2.3. Articolul posesiv-genitival se prezintă sub forma invariabilă **a**, ca în majoritatea graiurilor dacoromâne, cu excepția celor muntenești. Spre deosebire de româna standard (la fel ca la articolul hotărât), adesea prin folosirea articolului posesiv-genitival între un substantiv articulat și un determinant de asemenea marcat din punctul de vedere al cazului se realizează o dublă articulare: *părinții a ei* (M VIa), *nașu a părinților* (Cr VII), *femeile a nașii* (Gi v), *băiatu a meu* (Gi VIIIa), *coada a rîndunicii, coropca a geamului* (B VIIIb), *ulicioarele a lor* (T VI), *tata a ei* (AJ VIIIb), *neamurile a căsî* (Pl VIIIb)³⁷. Uneori, însă, articolul posesiv preia funcția articolului hotărât al determinantului: *neamurile a lu Tataru sau a Brînză* (N VIII), *se punea numele a nașii, a copiii nașului* (Cr VII).

2.4. Articolul adjectival (demonstrativ) este folosit, în general, cu variante formale apropiate sau chiar identice cu ale adjectivului demonstrativ de depărtare cu valoare adjectivală: *băiatu acela mare / băiatu acela mic* (B Ib), *plămîia cea neagră* (T III), *groapa cei cu foc* (To II), *brînză cei de oi* (Pr VIIIa) față de *partea cei* (M Va), *acela om* (B VIIa).

³⁶ Trăsătura constituie un arhaism care, încă din textele sec. al XVI-lea, apare destul de rar (Densusianu, ILR, II, 77–78). Ea este notată, pentru aceeași zonă, în *Dialectologie*, 130.

³⁷ Formele cu dublă articulare sunt atestate în limba veche: *tăt nărodul a lui Adam* (Codicele Teodorescu), *săborul a lor* (Tetraevanghelul lui Coresi), *numele a lor* (Palia de la Orăștie) (Densusianu, ILR, II, 334) și sunt comentate în *Dialectologie*, 132, cu atestări exclusiv din nordul Moldovei și al Bucovinei.

2.4.1. În satele din sudul Basarabiei (U. Cr, Gi) este atestat, la toți informatorii, articolul invariabil **alde** (format din articolul adjectival **al** + prep. **de**), care precede numele proprii de persoană sau termeni de înrudire. Particularitatea demonstrează apartenența acestor graiuri la subdialectul muntean (cf. atestările din *Tratat*, 176).

3. Pronumele

3.1. Pronumele personal. Problemele ridicate de pronumele personal privesc atât aspecte formale, cât și anumite sensuri sau utilizări specifice.

3.1.1. În toate graiurile cercetate se remarcă folosirea pronumelor personale de pers. 1 și a 2-a, sg. și pl., cu rol de subiect, de regulă antepus predicatului, în situații în care, în româna standard și la nivel dialectal, desinența verbului predicativ face de prisos exprimarea subiectului prin pronumele respectiv: *deviesot ruble io am plătit* (M VIa), *așa noi zicem* (U VIIa), *acolo unde eu trăiesc* (N VIII), *vineri noi asta lucru nu făcăm* (Cr VII), *cînd io m-am măritat* (Tr V), *unde noi locuim* (B III), *aici unde noi trăim* (C VIII), *am avut io lucru acela a-l face* (St VIIIb). Particularitatea este rezultatul influenței limbilor rusă și ucraineană din care lipsește categoria subiectului inclus și în care subiectul are topică fixă (înaintea predicatului).

3.1.2. Raporturile specifice genitivului sunt redată prin forme sintetice. Caracteristică graiurilor moldovenești este varianta *a lăia*, *a iia*, *a lora*, cu un **-a** deictic: *fimeia lăia* (Nf Ib), *casa lora / a lora casă* (Nf VII), întâlnită de noi doar în nordul Bucovinei³⁸.

3.1.3. Variantele în **-a** pentru dativ sunt mult mai frecvente și se întâlnesc în toate graiurile cercetate: *mia* (M Va, U VIII, VH VII, Gi VIIIa, C Va, I VII, III), *ția* (Cr VII, U VIII, VH VII): *îți place ția de băiatu asta?* (Cr VII), *lăia* (Nf VII), *iia* (To II'), *lora* (Nf v; v. Ia). Îl. ALM, I, 2, h. 256, *mia* este atestat în 171 de localități situate în toate zonele din rețeaua atlasului, inclusiv în cele 4 puncte din Regiunea Transcarpatică. Pentru graiurile maramureșene și moldovenești de pe teritoriul României, dispunem de material ilustrativ inegal, singurele atestări avându-le din ALR II, s.n., VI, h. 1846 (pct. 605) și din ALRR. *Munt.*, *Dobr.*, chest. 1966, unde forma respectivă este notată în 16 puncte din nord-estul Munteniei și jumătatea nordică a Dobrogei (pct. 721–723, 725, 729, 733, 737, 872–876, 878–880, 889)³⁹.

Tendința spre folosirea dialecticului **-a** și la pronumele personale este veche, formele *mia*, *ția* fiind notate încă din sec. al XVI-lea (Rosetti, ILR, 541). În

³⁸ În lucrările de dialectologie se afirmă că fenomenul este cunoscut, sporadic, în toate graiurile moldovenești de la est de Prut, din Bucovina, și în cele din Maramureș (*Tratat*. 220. *Dialectologie*, 147).

³⁹ În *Istoria limbii*, 257, se afirmă că „*ția* s-a păstrat până azi numai în Banat, în timp ce forma *mia*, atât în sec. al XVI-lea, cât și azi, este întâlnită în Moldova”.

privața explicațiilor date acestui -a. cea mai convingătoare este cca oferită de Alf Lombard, care îl consideră identic cu elementul obișnuit pentru multe alte forme pronominale (*acela. unuia. multora*) (Lombard 1972. 194).

3.1.3.1. Formele atone silabice de dativ apar și în contexte în care norma limbii literare acceptă doar varianta nesilabică sau pe cea cu *i*- de sprijin: *mie mi fac* (U VIIa), *ți crășăști firele cum ți vine* (To v), *cum ți place* (N v), *ți da pîni* (Nf vi), *trebuia să mi dreagă mîna* (Nf IIa). Particularitatea apare în graiurile din stînga Nistrului și, sporadic, în Bucovina și sudul Basarabiei⁴⁰. Totodată, în graiurile transnistrene s-au notat formele (etimologice) arhaice de pl. *nă, vă* pentru *ni, vi*: *vă l-am dat* (N v), *nă si pari* (VH VII), despre care se spune că în textele românești de după 1600 erau în regres, iar după 1640 nu mai apar deloc (Gheție et alii 1997, 126).

3.1.3.2. În graiurile maramureșene este atestat dativul posesiv: *neni-ț* (Pl VIIIb), *badi-ț* (St VIIIb), cu substantivul nearticulat, inovație apărută pe teren românesc și atestată în unele texte din sec. al XVI-lea (*Istoria limbii*, 251).

3.1.4. La acuzativ corespondentele formelor atone silabice de la dativ sunt, pentru masculinul singular variantele *li, lă, la*: *nu lă rupe* „nu-l rupe”; *să lă duci la moară* [porumbul] (V VIII), *untu nu li iubesc, da lă iubesc în borș; la tai* (H vb), și *lă facă farîme* (Nf vi), *nu lă știi* (Nf v), *li prind* (Nf IIIb), *să li prindă* (To v), *lă lovește* (B VIIIb), *il tîrîia-la* (C VIII). Întrucât aceste forme apar în zone în care postpunerea pronumelor atone este frecventă, considerăm că ele reprezintă variante ale vechiului *-lu* (cf. Densusianu, ILR, II, 263: *luo-lu* „îl luă”) ⁴¹, cu transformarea lui *-u* în *-ă* (*-î, -a*) ca și în alte cazuri atestate la nivelul graiurilor moldovenești⁴². Ulterior forma postpusă s-a extins și asupra situațiilor cu pronumele aton antepus. Aceste variante au frecvența cea mai ridicată în satele transnistrene, dar sunt atestate și în nordul Bucovinei⁴³.

3.1.4.1. Pentru forma atonă de masc. pl *i*- semnalăm varianta **li**: *să li cătăm* [pe băieți] (T I), *am mărs la dînș și li-am cununat* (Nf VII)⁴⁴.

3.2. Cu excepția graiurilor maramureșene, în toate localitățile este curentă

⁴⁰ În *Dialectologie*, 147–148, nu este delimitată zona de ocurență a acestei particularități.

⁴¹ În limba română *i*-protetic la pronumele personale atone începe să apară, ca inovație, în a doua jumătate a sec. al XVI-lea (Gheție et alii 1997, 126), ceea ce ne face să credem că formele *li* (*lă, la*) existau în acea perioadă și, având deja un element de sprijin, nu a mai fost nevoie de altul.

⁴² Trecerea lui *-u* (ca element de sprijin) la *-î* (*-ă, -a*) a avut loc în zone, cum este Moldova, în care nu există consoanele finale labializate (Petrovici 1952, 145). Tot aici, adesea, *i* > *ă* (*il* > *ăil*), iar *ă* protonic > *a* (*bărbat* > *barbat*).

⁴³ Fenomenul este atestat în *Dialectologie*, 151, dar numai sub forma *li* și doar pentru nordul Republicii Moldova.

⁴⁴ Dacă interpretarea dată în *Dialectologie*, 151, precum că acest *li* ar reprezenta femininul plural *le*, înseamnă că avem de a face cu o lipsă de acord cauzată de nestăpânirea suficientă a sistemului limbii române. De altfel, asemenea „greșeli” se întâlnesc: *două băieți* (M VIa), *băiatul asta* (Cr VII) ș.a.

folosirea pronumelui **dînsul, dînsa...** cu valoare de pronume personal de pers. a 3-a, fără nici o nuanță de politețe: [La vaci] *erau doi înși care le mulgeau pã ele și noi le hrăneam pã dînsele* (Cr VIII). Această valoare este specifică tuturor graiurilor moldovenești (*Tratat.* 220–221; *Dialectologic.* 150). Cu aceeași valoare, dar cu o frecvență mai redusă se întâlnește varianta arhaică, nearticulată *dîns, dînși*, care, precedată de prepozițiile *întru, dintru, printru*, apare sub forma *îns, însi: într-îns, dintr-îns, printr-îns*.

3.3. În toate graiurile cercetate, **singur, singură...** este folosit cu valoarea de pronume personal de întărire: *asta singur la mine o fost* (Cr VII), *iaca eu singură vă spun cum am trăit* (Pr Vb), *zmeură zîceți voi singure* (AJ Vb). Această valoare este proprie tuturor graiurilor dacoromâne, având, de fapt, caracter popular (v. ALR II, s.n., VI, h. 1663). Încă din limba veche este semnalată apropierea semantică până la confundare între *însumi...* și *singur...* (Densusianu, ILR, II, 118), trăsătură atribuită, în textele vechi, calcului după vsl. *samŭ* având sensurile „însumi” și „singur”. Ceea ce atrage atenția în graiurile moldovenești și maramureșene este, pe de o parte, frecvența adjectivului *singur* cu sensul „însumi” și, pe de altă parte, folosirea lui atât înainte, cât și după determinat. În concluzie, credem că observația referitoare la influența slavă în limba textelor vechi este doar parțial valabilă: particularitatea era proprie limbii române, în general⁴⁵, ea s-a păstrat până azi, iar în graiurile aflate în contact mai strâns cu limbile slave ea s-a consolidat.

3.4. Pronumele posesiv prezintă trăsături formale, precum și particularități de distribuție.

3.4.1. În zona maramureșeană, alături de formele comune de pl. *nostru, noastră...*, *vostru, voastră...*, se întâlnesc variantele *nost, noastă...*, *vost, voastă...*: *a nost sat / satu a nost* (BA VIIIb).

3.4.2. În aria lui *mia, ția* (v. *supra*), dar cu o extindere mult mai redusă, apare **-a** deictic și la pronumele posesive: *ieziilor mea* (B Ib), *la fumeia mea* (Nf VI), *a mea părinți* (Nf VIII)⁴⁶.

3.4.3. Ca în vorbirea populară, în general, sunt notate forme cu dublă determinare posesivă: *ta-su lu tati* (Cr VII), *tat-su lui* (N VI).

3.5. Pronumele și adjectivul demonstrativ apar sub forme variate de la sat la sat, de la vorbitor la vorbitor și chiar în graiul aceluiași informator.

3.5.1. Pronumele demonstrativ de apropiere are următoarele variante: *ăsta, asta, ăștia, astea* (Cr, Gh, VH, To, B, Nf, Pr, Pl, AJ, St); *aist(a), aiast(a) aiești(a), aieste(a)* (M, U, Gh, To, VH, N, V, Tr, B, C, T, Nf, Pr, I, AJ, BA, St, Pl);

⁴⁵ Subliniem că valoarea menționată a lui *singur* este atestată și în Palia de la Orăștie, care nu este tradusă din slavă.

⁴⁶ În ALM, I, 2, h. 463, formele *a mea, a taia*, cu var. *a mei, a tai* (cu **-i** plenison), sunt atestate în pct. 19, 24, 32, 33, 39, 42, 46, 47 din nordul Bucovinei.

iest(a) (ista), iasta (iastă), iști(a), ieste(a) (Gi, U, M, VH, Gh, N, To, V, Tr, B, T, Nf, Pr, I, AJ, St). Uneori, în același sat sau chiar la același informator apar mai multe variante; de ex.: *asta* (Gh VII, To V, VH VII, B VIIa, b, tb, Aj Va) / *aiasta* (Gh V, To V, VH VII, B VIIb) / *iasta* (Gh VII, To V, III, AJ Va).

3.5.2. Pentru demonstrativele de depărtare se întâlnesc variantele: *ăla* (Gh); *ala* (Cr); *acel(a) (aceala), acee(a), acei(a), acele(a)* (Cr, VH, Gh, To, Tr, B, C, Nf, Pr, BA, AJ, St, Pl); *cela (ceala), ceea, cei(a), cele (cel')* (Cr, U, M, To, N, V, Tr, B, C, T, Nf, Pr, I, St, BA); *ahaia* (AJ); *ieia* (N)⁴⁷. Și în cazul acestora apar mai multe variante în aceeași localitate și chiar la același informator; de ex.: *aceea* (To V, St VIII, VIIb, v) / *ceea* (To V, St VIIb, v).

Urmărind repartiția pe zone a demonstrativelor, ne-am dat seama, pe de o parte, că aiile conturate pe teritoriul României se continuă, în linii generale, în graiurile cercetate de noi (cf. *Tratat*, 334, 374 și h. 117, 156, 157). Pe de altă parte, se constată că sistemul *aiesta (aista) / acela*, considerat de Magdalena Vulpe ca o caracteristică specifică numai ariei maramureșene (*Tratat*, 337 și h. 117), funcționează și în Maramureșul de la nord de Tisa (AJ VIII, BA v, II, St VIIa, b, v, Pl VIIa), dar și în alte două arii, respectiv în nordul Bucovinei (B VIIa, b, VIIb, Nf VII) și în zona transnistreană (To v, VH VII, M VII).

3.5.3. Compusele cele mai frecvente sunt: *aistalant, istalalt, celălant, aialantă, aceilanți*.

3.5.3.1. În aria maramureșeană și, sporadic, în cea bucovineană se folosesc cu valoarea compuselor demonstrative simple, rolul lexical fiind preluat de topică: *ceea zi „cealaltă zi“* (Pr VIIa), *acela om „celălalt om“* (Pl VIIa), *(a)ia sară „cealaltă seară“* (Pr III), *în cee lature „în altă, cealaltă parte“* (St v), (v. *infra*, sub *Topică*).

3.5.4. Raporturile cazuale sunt exprimate, ca și la substantiv, atât sintetic: *i-a dat o palmă celuiia* (Tr Ia), cât și analitic: *așa-i zice lu ăsta* (U VIIa), *nu știu cum îi zice la acela* (B III).

3.6. Pronumele relativ. Forma compusă **cel ce** este adesea folosită cu valoarea lui *care*: *obiceiu cel ce era atunci* (B VIIb), *lăptișoru cela ce-l suge* (Pr VIIa), *oile cele ce se-mbolnăvesc* (Cr VIII), la fel ca în limba veche (Densusianu, ILR, II, 249).

Totodată, remarcăm frecvența ridicată, în graiurile maramureșene și în cele bucovinene, a atributelor introduse prin **ce**, având drept element regent pronume (mai ales demonstrative) și substantive (nume de ființe și de lucruri): *doară nu-de-acei ce-i animal* (T v), *acel ce rămâne* (Pr VIIIa), *tortu ceala ce este-n magazin* (Pr VIIa), *aceea ce calcă, ce pășește* [găina], *aceea-i labă* (St III), *pentru lucru aiesta ce m-ai adus; bătlău acela ce bați laptele* (St VIII), *i-am spus omului ce vinea* (T VIII), *sora ce v-am spus are doi copilași* (Pr Vb); [cheagul] *se pune într-o lingură*

⁴⁷ Nu am inclus între formele enumerate variantele întâlnite doar în vorbirea copiilor: *acesta, aceea...* (Gi II, Tr Ia, b) care, în mod sigur, sunt rezultatul influenței școlii.

ce mănânci cu ea (St VIII), o plătit la acee femeie ce o făcut [pânza] (St VIIIb). Trăsătura este considerată dialectală, specifică ariilor conservatoare (Maramureș, Crișana, Banat) (Vulpe 1980, 130–133).

3.7. Pronumele și adjectivul nehotărât. Pentru acest tip de pronume (și adjectiv) remarcăm, pe de o altă parte, existența unor variante formale specifice și, pe de altă parte, valori deosebite de cele din limba standard.

3.7.1. În privința formelor, menționăm pronumele:

– **cineși** (H v) și **careși** „fiecare“ (Gi v, IIIb, N VII, v, Gh VII, H VIIIc, v, B VIII, NF VII, v, IIb, T VII, VI, I VIII, ST VIII). Forma *careși*, compusă din *care* + *și* (< lat. *sibi*), apare uneori și în varianta neaglutinată: *care și cum avea putere* (B VIIIb), *face care și cum dorește* (Gi v). Această formă este atestată în toate zonele cercetate de noi. Contextele de tipul *careși cum*, *careși cu ce vrea* explică, credem, forma din textele vechi *cinescu*, *cineșcu* (Densusianu, ILR, II, 124), atestată și sub varianta *cine cu*, considerată de Densusianu o greșală. De fapt este vorba de un *cineși cu... cineșcu*, la fel ca în *careși cum...* (cf. Rosetti, ILR, 280);

– **cevai** „ceva“ (N VII, VI, v, V VIII), cu var. *ceavai* (VH VII, N VII), **cinevai** „cineva“ (U VI), **cîțivai**, *cîtevai* (Gh VII, v, N VIII, VII, v, I III), **oarecevai** „ceva“ (BA VIIIb). Formele au fost semnalate și în alte lucrări (*Tratat*, 222; *Dialectologie*, 154); în ceea ce privește originea lor, explicația dată de Paul Lăzărescu în *Tratat* nu este plauzibilă⁴⁸. Considerăm că **-vai** reprezintă forma de pers. a 2-a a lui *vrea* (*vreai* > *vrai* > *var*) folosită în locul celei de pers. a 3-a **-va** (*volet* > **voare* > *vare* > *va*), înlocuire motivată prin faptul că pers. a 2-a verbală este adesea preferată pentru exprimarea ideii de nedeterminare (Marin 1992, 141). De altfel, forma *vai* „vrei“ este atestată în graiurile cercetate (v. *infra*).

3.7.2. În privința valorilor, notăm, pentru graiurile maramureșene, folosirea lui oarece (în var. *orice* cu *i* plenison) cu valoare adjectivală: *un orice om*; *o avut orice drăguță* (AJ VI), având sensul „unul (o) oarecare“, întâlnit în toate graiurile nordice; **tot**, *toată*, în anumite contexte, are sensul „fiecare“ (N VIII, VII, VI, v, Gh v, Gi VIIa, Nf IIIa); *o dat la tăt omu* (Nf IIIa), *în tăt zîua ne ducem* (St VIIa), sens specific întregii arii nordice a dacoromânei, cu atestări sporadice și în aria sudică.

3.7.3. Pronumele nehotărât cu valoare adjectivală alt, *altă...* este utilizat, în toate satele cercetate, cu precădere, articulat: *altu om* (M VII, T VIII), *alta biserică* (BA VIIIa), *alții băieți* (Nf VI), *alții oameni* (St v), *altele sate* (M VIa, C Va, B VIIIb), *altele părți* (Pr VIIIb, III). Exemplele citate evidențiază neutralizarea opoziției *adjectiv* ~ *pronume* (Vulpe 1987, 307), particularitate atestată în toate graiurile

⁴⁸ Este vorba de „același -i din *niscai* (<*nescio qualem*) extins și la alte pronume sau chiar creat din elemente constitutive într-o perioadă veche a limbii române și păstrat astăzi în arii laterale“ (*Tratat*, 222).

dacoromâne, cu frecvență mai mare în cele de tip nordic și numai sporadic în cele moldovenești din dreapta Prutului (ALR II. s.n., VI, h. 1749, 1751–1753, 1756, 1757).

3.7.3.1. Tot despre neutralizarea opoziției pronume ~ adjectiv este vorba în exemple de tipul: *se leagă un de altul* (To II), *vine un după altul* (T V) sau în *dădea unu altui* (C VII).

3.7.3.2. Raporturile cazuale se realizează, și la acest pronume, sintetic: *dădea unu altui* (C VII) sau analitic: *grăia unu la altu* (V VIII), *îi dău lu cineva* (U VIIa).

3.7.3.3. Pronumele (nehotărâte) negative sunt atestate sub forme arhaice: **nime** (Gh VIII, VII, v, N V, B VIIIa, VIIb, v, Nf VII, v, T VIII, Vb, AJ VIII, VIIb, Va, II, BA VIIb, VIa, v, St VIIb, v, Pl VIII, VIIa, b) și *nimⁱ* (Nf VII), *nimerea* (Gi V), cu gen.-dat. *nimurui* (St VIIa, v), *nimăruia* (Nf VIII); **nemic** (St VIIb, v), cu var. *nemică* (St VIIa), cunoscute și azi în cele mai multe dintre graiurile dacoromâne.

4. Adjectivul

În afară de unele omofonii, datorate particularităților fonetice: *haină groasă* – *haine groasă* (v. *supra*, la *Fonetică*), semnalăm aici doar variantele de masculin terminate în **-ă**: *el e din Satu Nouă* (Gi VIIIa), *costium nouă* (Cr V), *eu singură lă fac* (N VI), *mai mândră ca Ion aista nime nu-i* (Pl VIIb). Considerăm acest **-ă** (**-â**) un element de sprijin extins de la alte clase morfologice (v. *supra*, la *Pronume* și *infra*, la *Verb*).

Pentru observațiile referitoare la gradele de comparație, v. *infra*, sub *Adverb*.

5. Numeralul

5.1. Numeralul cardinal unul, *una* este folosit și cu valoare adjectivală: *am avut încă una fată* (Gi VII), *nu erau la unu fel* (St VIII), *dintr-una dărabă* (St VIIb), *mama pă una fată a dat-o* (AJ VIIb), *o dată am văzut [șarpe]*, *una dată* (AJ III), formă arhaică menționată în *Dialectologie*, 143, doar pentru zona maramureșeană.

5.2. Numeralul ordinal are, la fel ca în limba veche, forme identice pentru masc. și fem.: *a-ntîilea prașilă* (C VI), *a doilea zi* (N VI, v, Cr I, Gh VII, Tr VII, H VIII, VIIa, b, c, C Va, B VIIIa, T VII, II, AJ VIIa, b), *a doilea*, *a treilea joi* (Cr VII), *a patrulea fată* (Gi VIIa), *io-s cincilea fată* (I III), *a șaselea lună* (Tr VIII). Formele acordate după gen sunt cu totul sporadice: *a doua zi* (Cr I), *a treia oară* (Gh VII). O variantă rezultată din contaminare este *a douălea zi* (Tr VIII). Fenomenul

cunoaște o arie largă de răspândire (ALR II, s.n., VI, h. 1785, 1787, 1792), având însă o frecvență mai mare în graiurile nordice (*Tratat*, 374)⁴⁹.

5.3. Numeralul adverbial a doua (a treia) oară se prezintă sub următoarele variante:

– **a doilea oară** (Gi VIIa, v, U VIIa, Gh VII, B VIIIa, VIIb, C VI, I VIII, AJ VIIb); *eu a treilea oară nu mai vreau să fiu judecată* (Gi VIIa);

– **(de-)a doilea** „în al doilea rând, pentru a doua oară”: *s-a însurat de-a doilea* (Gi VIIIb), formă care, de asemenea, are o circulație largă în limba română vorbită, mai ales la nivel dialectal (cf. *Tratat*, 374);

– forma aglutinată **(de-)a दौरa**: *opăream de-a दौरa* (To v), folosită și cu valoare ordinală: *mamă (tată) de-a दौरa* (M VII, Gh v) și chiar adjectivală: *copii adăurați* „copii din a doua căsătorie” (Gh v), forme atestate încă din sec. al XVI-lea și al XVII-lea⁵⁰.

6. Verbul

6.1. Conjugări. O serie de verbe apar cu forme atât de conj. a III-a, cât și de conj. a II-a: *făcim* (B III), *púnem* (Cr v, Gi VIIa, B III), *scoátim*, *strîngem* (N VII, B III) ș.a., dar mai des: *(ne) ducém* (To v), *(să) făcém* (VH, H, B, C la toți informatorii, Gh v, T v, Pr Va, III, I v), *fierbém* (Pr VIIa, I v, B III), *întindéți* (N VII), *întorcém* (T VI), *prindém* (Gh v), *puném* (Gh v, B III, T v, Pr VIIa, Va, I v), *rădém* (B III), *rupém* (Nf VII), *scotém* (T VI, Pr VIIa), *scurgém* (Pr VIIa), *ținém* (Nf v).

Din conj. a IV-a face parte *adăogim* (B III), impf. *adăugeam* (N v), part. *adăugiți* (T v)⁵¹; pe de altă parte, sunt de conj. I *a prelunga* „a prelungi” (Gi VIIIa) și *urđază* „urzește” (Gh VII).

6.2. Una dintre caracteristicile variantei dialectale, în raport cu româna standard, este distribuția diferită a sufixelor morfologice (cf. *Orza* 1979)

6.2.1. Verbe de conj. I fără **-ez**: *lucră, să lucre*, formă caracteristică tuturor graiurilor nordice (*Tratat*, 335, 374), este prezentă în Regiunea Transcarpatică, în toată Bucovina de nord și, sporadic, în Transnistria (To v, T VIII, v, II, AJ VIII, St VIII, VIIb, v, III, Pl VIIa, b); *să se îngloade, întină* „întinează” (T VI); au fost notate și forme cu **-ez**: *colindează* (B VIIIb), *gustez* „gust” (BA VIIIb) și neologismul *invitează* (Cr VII, Nf v).

⁴⁹ În *Dialectologie*, 144, este semnalat numai pentru aria maramureșcană.

⁵⁰ Pentru discuția amănunțită asupra acestor forme, aria de răspândire și bibliografia problemei, v. Neagoe, Vulpe 1994; menționăm, însă, că varianta adjectivală nu este semnalată pentru zonele care ne interesează aici.

⁵¹ Considerăm că în acest caz a avut loc trecerea de la conjugarea a III-a, *adauge* (singura întâlnită în limba veche: Densusianu, ILR, II, 126), la conjugarea a IV-a, formă atestată azi și în alte graiuri.

6.2.2. Verbe de conj. a IV-a fără **-esc**: *împódube* „împodobeste“ (Gh v), *se împărță* (BA VIb), (*se*) *năpoaste* și (*se*) *năpoastă* „(se) aruncă, (se) năpustește“ (BA VIIIb, VIIb, VIa, b, Pl VIIa, b, St VIII, VIIb, c, v), *pați* „pățești“ (Tr Ia, Nf v), *să potóli* (Gh VII), *pripoáne* „priponește“ (T VI), *tocm* „tocmesc, aranjez“ (V VIII), *se socoáte* (Pr VIIIa), *să se prcvéle* „să se prăvălească“ (Pr VIIIb). Apar, totodată, și forme cu **-esc**: *curățăsc* (T VI), *se despărțăsc* (St v), *ascuțăsc* (BA VIIIc), *mințăsc* (St VIII).

În aria maramureșeană, este curentă apocopa ultimei silabe: *se gîndé* „se gândește“ (BA VIa), *grăié* „grăiește“ (St v), *se-nvirté* „se învârtește“ (BA VIa), *povesté* „povestește“ (St VIIa, b), *trăié* „trăiește“ (St VIIb, v, III), *să trăiá* (Pl VIIb), *să trăbuiá* (Pl VIIa).

6.3. Transzitivitate. Diateze. Spre deosebire de româna standard, unele verbe au regim de tranzitive, particularitate întâlnită, sporadic, în toate graiurile dacoromâne: *dăruia mireasa* „îi făcea dar miresei“ (Gi VIIa, Nf VII), *îi rîdea* „râdea de ei“ (Gi VIIa, T v), *mă rîd pă mine* (H vb).

La fel ca în limba veche (Densusianu, ILR, II, 128–130) și ca în alte graiuri românești, unele verbe sunt folosite la diateza reflexivă: *se înfloreá* „înflorea“ (Tr Ib), *se petrec* „petrec“ (I v), *m-am rîs* (Nf VII), *se pică* „cade, pică, se întâmplă“ (BA VIa, b), *s-a răcit* „a răcit (cu referire la persoane)“ (N VII). O categorie aparte o reprezintă *se învață* „învață, studiază“ (Gh v, M VII, N VI, v, C VI, Va, Nf VI, IIIb), *te muncești* (To VIII, v), *a se strădui* „a se strădui“ (în toate graiurile, cu excepția celor maramureșene), care pot fi rezultatul influenței rusești și ucrainene, limbi în care verbele respective au formă reflexivă (cf. rus. *učitišja*, *mučitišja*, *staratišja*).

Pe de altă parte, anumite verbe au forma activă, spre deosebire de româna standard: *logodea* „se logodea“ (Tr v), *am prietenit* „m-am împrietenit“ (Pr III, St III), *veseleau* „se veseleau“ (Cr VII), *am chinuit* „m-am chinuit“ (Nf v), variante atestate și în alte graiuri dacoromâne.

6.4. Verbe neregulate. Pentru verbul **a fi** formele obișnuite sunt cele caracteristice tuturor graiurilor de tip nordic: *îs* (1 sg., 3 pl.), *îi*, *i* (3 sg.). Varianta standard apare doar la unii vorbitori din sudul Basarabiei (Gi, U, Cr).

În nordul Bucovinei este atestată varianta arhaică de indicativ prezent: (eu, ei) *sîmt* (C vb, I v).

În Maramureș am întâlnit supinul analogic *de fiut*: *șerică de fiut mireasă* (Pl VIIa), *mielu ásta nu-i de fiut, ca să fie, de ținut* (St VIII), analogie creată după tipul *de știut*⁵².

Verbul **a da** are, la indicativ prezent, pentru pers. 1 sg. și 3 pl. *dău*, pentru 2 sg. *dăi*, iar pentru 2 pl. *dăți* (Cr VIII, U VIIa, M VII, N VII, v, Gh VIII, v, V VIII, To VIII, v, H VIIIb, Va, b, C VII, Pr VIIIb), variante analogice după verbe ca *scăp*, *crăp* etc. (v. *infra*; cf. *Tratat*, 224). Aria acestor forme se întinde de-a lungul Nistrului

⁵² Analogia aceasta a mai fost semnalată în trei localități din Transilvania (din zonele Munții Apuseni, Năsăud, Cluj) (Todoran 1956, 126–127).

(ALM, I, 2. h. 479, 483), dar în textele noastre ele sunt atestate și în nordul Bucovinei.

Verbele **a da**, **a lua**, **a sta**, cărora li se adaugă **a bea**, la conjunctiv prez. pers. a 3-a sg. și pl. au formele *să deie*, cu var. *să dăie*, *să ieie*, *să steie*, cu var. *să stăie*, *să beie*, particulariate atestată în toate localitățile și la toate categoriile de vorbitori. Această inovație⁵³ a determinat încadrarea formelor în discuție în categoria verbelor iotacizate (cf. *să saie*; v. *infra*).

Pentru verbul **a avea**, la pers. a 3-a pl., în graiurile bucovinene este consemnată forma *ar: ei ar două surori* (Pr VIIIb). [la nuntă aduc] *care ce poate. care ce ar* (C Vb)⁵⁴, variantă cu frecvență mult mai mare în calitate de auxiliar (v. *infra*).

6.5. Forme de conjugare specifice. Verbele **a lăsa**, **a răbda**, **a scălda**, **a scăpa** ș.a. se conjugă, prin analogie cu cele accentuate pe terminație, ca *spăl*, *crăp*: *lăs* (V VII, Nf v, IIb), *lăși* (Gh v) și *leși* (Cr VIII, v, Tr v), *să leșe* (Cr VIII); *căț* „cauți“ (Gh VII, To v), *scăp*, *să scape* (Gh v), *să scăpi* (I VIII), *să răbzi* (PI VIIIb), *să scălde* (N v), forme specifice graiurilor nordice (ALR II, s.n., VII, h. 1855, 1857, 1859, 1868, 1871).

Unele verbe de conj. a III-a se conjugă la pers. a 3-a sg. indicativ și conjunctiv prez., prin analogie, la fel ca cele de conj. I: *iasă* (B VII, T Ib), cu var. *iesă* (V VIII), *sîmță* „simte“ (T VIII), *împlă* „umple“ (B III, Nf v, IIIa), *șerbă* „fierbe“ (Nf v), *se ascuță* (Pr I), *înfimbă* „înfinge“ (Nf IIIa)⁵⁵, *să coboară* (PI VIII), *să cură* (St VIII), *să se deoată* „să se deoache“ (St v)⁵⁶, *să n-o omoară* (AJ VIIa). După cum se observă, fenomenul apare în nordul Bucovinei și în Maramureș, el fiind, de altfel, o trăsătură a graiurilor nordice (*Tratat*, 375).

Verbul **a merge** se conjugă la indicativ prez. și impf. și la conjunctiv prez. la fel ca *a cure*: (tu) *meri* (T II, BA VIIb), (el) *mere* (V VIII, T VIII, C Va, I III, BA VIIa, b, St VIIb, v), (*să*) *merem* (T v, BA VIIa, II), (*să*) *mereși* (BA VIIa, b), (eu, noi) *meream* (T VII, II, Pr VIIb, III, II, St v, PI VIIb), (tu) *mereai* (Aj VIIb), (el) *merea* (St VIIb, v). Formele apar mai ales în graiurile bucovinene și maramureșene, dar sporadic se întâlnesc și în cele transnistrene, ele fiind specifice ariei nordice a dacoromânei (ALR II, s.n., VII, h. 1934).

6.6. Verbele de conj. a II-a, a III-a și a IV-a în n, r, l, c, b prezintă forme

⁵³ Particularitatea reprezintă o inovație în limba română, apărută, probabil, după sec al XVI-lea. Pentru o prezentare detaliată asupra acestor forme, v. Frâncu 1971.

⁵⁴ Pentru explicarea acestei forme și zonele de ocurență, v. Sădeanu 1959; Marin 1987.

⁵⁵ Am inclus acest exemplu atât pentru că verbul este înregistrat în localitate și sub forma *să infimbe* (Nf IIb), cât și pentru modul în care într-un cuvânt se îmbină mai multe fenomene fonetice: *înfîge* > *înfinge* (prin propagare, Pușcariu, LR, II, 138) > *înfînze* (cf. *suge* > *suze*) > *înfînge* (prin hipercorectitudine; cf. *hîgine* < *bîgine*) > *înfimbe* (prin hipercorectitudine; cf. *hîgine* < *bine*). Chiar dacă exemplul este atestat în textele noastre doar la copii, credem că el reflectă o realitate lingvistică, cu atât mai mult cu cât informatorii copii din Nesfoia s-au dovedit a fi buni păstrători ai graiului local.

⁵⁶ Și în acest caz avem de a face cu o formă hipercorectă: *ke* > *t* > *te*.

iotacizate. Este vorba de verbe moștenite ca atare din latină (continuând verbe cu un *iot* provenit din *-eo*, *-io*) sau trecute la aceste conjugări ca urmare a unor transformări fonetice specifice graiurilor studiate. Aceste graiuri se caracterizează prin prezența masivă a iotacizării. Sunt curențe, pentru pers. 1 sg. a indicativului prez., forme cu *auđ*, *poč*, *puĭ*, *viu*, *mîi*, *cei*, *sai*, *scutuĭ* etc.: (*nu*) *tiu* (*tiinte*) (VH, To, H, la toți informatorii, Gh v, V VIII, Gi VIIIa, VIIa, U VIIIb, N VII, M VIb, B III, Pr VIIa). Aria acestor forme acoperă zona transnistreană, sudul Basarabiei, precum și alte zone din dreapta Nistrului sau din diverse regiuni situate în Ucraina și în Rusia (ALM, II, 2, h. 345, 469). Spre deosebire de datele din ALM, cercetările noastre atestă tipul *tiĭ*, *mîi*⁵⁷, *puĭ* și în satele din nordul Bucovinei (T, B, Pr) și din Regiunea Transcarpatică (St, BA, Pl). Ca și în alte zone ale dacoromânei, dezavantajul omonimiei cu pers. a 2-a sg. a fost evitat prin mijloace specifice⁵⁸.

6.6.1. În graiurile cercetate, omonimia a fost înlăturată prin crearea unor forme analogice cu verbe precum *știu*, *day*, *iaŭ*, *stay*. În acest fel, în ariile maramureșeană, bucovineană și, mai ales, în cea transnistreană s-a ajuns la variantele: *puŭ* (VH VII, Gh VIII, v, H VIIa, b, vb, N VII, v, To VIII, v, C vb, BA v), *spuŭ* (VH VII, Gh v, H vb, N VII, vi, v, To v), *taŭ*⁵⁹ (M va, VH VII, H vb, N VII, vi, v, B III, C vb, BA v), *saŭ* „sar“ (N v), *ceŭ* „cer“ (M VII), (*mă*) *suŭ* (M VII), *mîu* (St VIIa)⁶⁰. Pe teritoriul României, asemenea forme sunt înregistrate în nordul Crișanei, în Oaș, în Maramureș (ALR II, s.n., VII, h. 1876, 1878; *Tratat*. 336), în sudul Olteniei (NALR. *Olt.*, V, h. 928) și în sud-vestul Munteniei (TDMI, pct. 767, 772). Ele au mai fost semnalate pentru unele graiuri românești din Ungaria și din Bulgaria (Marin 1995, 25). Ceea ce individualizează graiurile avute de noi în vedere este amploarea fenomenului, care s-a extins la majoritatea verbelor de conj. a II-a, a III-a și a IV-a cu tema în **n, r, l**.

6.6.2. La verbele de conj. a III-a și a IV-a apar forme ca acelea de mai sus și pentru pers. a 3-a pl.: (*ei*) *puŭ* (N VII, vi, M VII, Gh VIII, v, H VIIa, b, To VIII, BA v), (*ei se*) *taŭ* (N VII, vi, v, M VII, va, AJ va), (*ei se*) *suŭ* (N VI), atestate în toate zonele menționate anterior (cf. ALM, II, 2, h. 470)⁶¹ și explicabile prin trăsătura specifică verbelor aparținând celor două conjugări, conform căreia pers. 1 sg. este omonimă cu pers. a 3-a pl. (cf. *eu spun / ei spun*, *eu sar / ei sar*). De altfel, așa se explică și forma de pers. a 3-a pl. *ei viu* (N VIII, VII, M VII, V VIII, H VIIa, b, c, Va, b).

⁵⁷ Verbul *a mâna*, de conjugarea I, are forme iotacizate prin analogie cu *a (ră)mâne(a)* (GLR, I, 225).

⁵⁸ În cea mai mare parte a dacoromânei și în româna standard omonimia a fost înlăturată prin „refacerea“ consoanei din radical (Saramandu 1992, 84).

⁵⁹ Datorită trecerii lui *ja* la *je*, în graiurile cercetate *a tăia* se comportă ca un verb de conjugarea a III-a.

⁶⁰ Explicarea formelor de acest tip prin analogie a fost susținută de Pușcariu, LR, I, 351. I. Pătruț reia părerea lui Sextil Pușcariu, adăugând că la apariția acestor analogii ar fi contribuit și influența limbilor ucraineană, maghiară și, respectiv, bulgară (Pătruț 1959, 44).

⁶¹ Surprinde faptul că în *Tratat*. 223, menționându-se aceste forme pentru pers. a 3-a pl., nu sunt amintite și cele de pers. 1 sg.

6.6.3. La conjunctiv prez. pers. 1 sg., alături de formele iotacizate *să viu, să Țiu / să Țîi, să spui*, întâlnite în aceleași zone ca și cele de indicativ prez., sunt atestate, cu o frecvență foarte mare, forme analogice de tipul *să/și „să“ spuū* (VH VII, H vb, Gh VIII, v, N VI, v, Pl VIIa, St VIIb, v), *să/și (mă) puū* (M VII, N VII, Nf VII), *să suū* (M VII), *să taū* (BA VIIIb, VII, VIa), *să rămu* (BA VIa), variante notate și în sate românești din regiunile Nikolaev din Ucraina și Omsk din Federația Rusă (ALM, I, 2, h. 486).

6.6.4. Pentru pers. a 3-a sg. și pl., pe lângă variantele obișnuite *să puie, să spuie, să Țiic, să viie, să saie* etc., prezente în satele din sudul Basarabiei (Gi VIIIa, v, Cr VII), dar și în cele din Transnistria (M VII, Gh v) și din nordul Bucovinei (Nf IIb, I IIb, T VIII, II)⁶², sunt atestate, în arii diferite, două serii de forme.

6.6.4.1. Într-o arie extinsă geografic, s-a produs analogia cu forma de conjunctiv *să aibă*. Astfel, alături de *să fibă* (cu variantele fonetice specifice) (Cr VIII, VH VII, M VII, Va, b, Gh VII, v, H VIIa, b, c, Va, b, I, To VIII, v, N VII, V VIII, Tr v, Nf IIIb, C VII, VI, vb, II), *să Țibă* (N VII, v, I VII), mult discutate în dialectologia românească⁶³, am înregistrat variantele de conjunctiv *să vibă* (N VI, v, H I, V VIII), *să Țibă / să Țibă* (N v, To VIII), *să spuibă* (VH VII, H VIIc), *să icibă* (To II, V VIII, VII), *să puibă* (H VIIc), *să deibă* (Gh v, H VIIb), *să mîibă* (M VII), *să rămîibă* (N v), *să scutuibă* (H VIIc)⁶⁴. Particularitatea are o mare frecvență în nord-estul Republicii Moldova (*Dialectologie*, 163), în nordul Bucovinei și în toate localitățile din aria transnistreană.

Aceste forme de conjunctiv reprezintă, în graiurile menționate, o particularitate locală, apărută înainte de sec. al XVII-lea (Cazacu 1948; Marin 1995), independent de fenomenul similar din dialectele românești sud-dunărene (Cazacu 1948). Ele sunt rezultatul unor analogii succesive, produse numai la verbe cu un *iot* în temă, element palatal care este fie etimologic: *să Țiie, să Țiije*, fie rezultat din iotacizare: *să Țiie, să spuie, să puie*, fie analogic: *să deie, să jeie, să steie, să beie* (v. *supra*). Aceste considerente ne-au determinat să discutăm particularitatea în cadrul iotacizării verbelor (Marin 1995)

6.6.4.2. În zona maramureșeană a acționat analogia cu verbe precum (eu, ei) *văd – să vadă, duc – să ducă, fac – să facă, citeșc – să citească*. În acest fel, pornindu-se de la variantele *spuū, puū*, s-a ajuns la formele de conjunctiv *să Țauă* (AJ II), *să taūă* (BA VIIIc), *să (se) mouă* (AJ III), *să staūă* (AJ II, Pl VIIb), *să auă* (BA VIIIb, St VIII), cu var. *să avă*⁶⁵ (AJ VIII, St v), *să mîuă* (St VIIb), *să Țiūă*

⁶² Remarcăm că în Bucovina formele apar mai ales la copii.

⁶³ Vezi, în special, Cazacu 1984; cf. Marin 1995.

⁶⁴ O analogie asemănătoare după *aibă* > *aivă* s-a produs în *să hivă* „să fie“ (Cr VIII).

⁶⁵ Forma *să auă* nu putea să apară decât într-o zonă în care iotacizarea și analogiile au o vitalitate deosebită; aceasta reprezintă rezultatul trecerii de la varianta etimologică *aibă* (< lat. *habeat*) printr-o variantă analogică *să aie* (N VII), neatestată în lucrări de specialitate, dar întâlnită pe teren (Marin 1995, 26). În legătură cu var. *avă*, în care *u* > *w* > *v*, v. *supra* la *Fonetica*.

(BA VIa, St VIIb), *să spuă* (BA VIIIb, St VIIb), *să rămîuă* (BA VIIIb, VIa), *să puă* (AJ VIII, v), *să fiuă* (BA VIIIb, VIa, b, AJ III, St v), *să (se) suă* (Pl VIIa), *să iuă* „să vină“ (BA VIa, AJ III, St v, Pl VIIb), *să se împrăștiuă* „să se împrăștie“ (St v).

6.7. Modurile personale

6.7.1. Indicativul. Presentul indicativ conservă la pers. 1 pl. omonimia cu imperfectul; aria acestui arhaism morfologic cuprinde graiurile din sudul Basarabiei, întreaga zonă din stânga Nistrului și graiurile bucovinene: *dam* (N v, To VIII), *ne împăcam* (Gi v), *ne îmbrăcam* (To v), *luam, puneam, turnam* (N VII), *spălam* (M vb, H vb), *mâncam* (To v) și, prin analogie, *grăiam* (Nf VIII), *trăiam* (Nf IIb) ș.a. (cf. ALM, II, 2, h. 476, 478, 480, 484, 492).

Un alt arhaism morfologic, specific graiurilor de tip nordic, este forma *ști* pentru pers. a 3-a sg., consemnată de noi în graiurile bucovinene și în cele maramureșene (Nf VII, v, I VII, AJ VIII, BA VIIIb, VIa, St VIII, VIIb, v, Pl VIII, VIIa, b).

În aria transnistreană și în cea bucovineană, pentru o serie de verbe de conj. I, pers. a 3-a pl. este omonimă cu 1 sg.: *ei se pup* (M VII, T v, N VII, v), *ei cînt* (C va), *ei se lăs, ei îngrop, toți strîg* (Nf IIb), *ei joc* (N VII, C va), *ei săp* (Nf VI); inovația a apărut prin analogie cu verbele de la celelalte conjugări (*eu/ei văd, merg, aud*).

La imperfect se conservă, de asemenea, unele forme arhaice:

– pers. 1 sg. fără morfemul **-m**: *io spunea, io plătea* (Pl VIIIb), arhaism întâlnit numai în satul Plăiuț din Regiunea Transcarpatică;

– verbele de conj. a IV-a, nefiind încă atrase de cele de conj. a II-a și a III-a, păstrează *-i (-î)* din temă: *munșîjé* (M VII), *gătîjéu* (Tr v), *scoborîjé* (T VIII), forme întâlnite mai ales în zona transnistreană și atestate și în textele din sec. al XVI-lea (Densusianu, ILR, II, 138). Mai mult, forme asemănătoare, cu elementul din temă păstrat, au fost notate și pentru conj. a II-a (și a III-a): *cosié* „cosea (cu acul)“, *fașîjé, rupîjé, îfînéé* (M VII). Acestea ar putea fi interpretate fie ca rămășițe arhaice, care în sec. al XVI-lea nu mai sunt atestate în texte, fie ca o extindere a particularității de la conj. a IV-a spre conj. a II-a (și a III-a) (deci în sens invers față de limba standard), ceea ce s-ar explica prin vitalitatea fenomenului (la conj. a IV-a) în aceste graiuri;

– în toate satele cercetate se utilizează la pers. a 3-a pl. atât formele fără desinența **-u**: *iera, strînzé, ducé, petrecé* (AJ VIII), *grăjé, se grămădé* (N VIII) ș.a., cât și cu această desinență: *chemau, mereau, cîntau* etc.

Datorită trecerii diftongului **ea** la **e**, în aria cu verbele de conj. a III-a menținute sau trecute la conj. a II-a (v. *supra*), formele de pers. 1 și a 2-a pl. de imperfect devin omopime cu cele de prezent: *făcém, ducém*, omonimie care lipsește doar din satele maramureșene, unde **ea** > **e**.

În satul Plăiuț, remarcabil în ceea ce privește caracterul arhaic, la toți informatorii forma de pers. a 3-a sg. este omonimă cu cea de pers. a 2-a sg.: *cînd erai frig; ștrimfii erai mai lungi; trăsură se numeai; se făceai uzor* (VIIa), [una se îmbolnăvea] *altă vacă nu aveai nimic* (VIII); particularitatea a fost semnalată de

Tache Papahagi în Apșa de Jos⁶⁶, localitate din care ne-a fost comunicată de un informator ocazional și pentru perioada actuală.

În nordul teritoriului dacoromân perfectul simplu este un timp utilizat sporadic sau pe arii restrânse și mai ales cu valoarea arhaică, moștenită din latină (Marin 1989b). În zonele cercetate de noi, am întâlnit forme de perfect simplu numai în aria maramureșeană și doar cu valoarea de acțiune încheiată într-un trecut nedeterminat: *Victor fu numele* [lui] (AJ VIII); *al doilea* [fată] *fusă aiasta; nu mă omorî atunci, zisă moșu meu* (AJ VIIa), *el șezu p-on scaon* (PI VIII) sau în construirea unei variante de mai mult ca perfect analitic: *cînd m-am dus la el, fu mărs în raion* (PI VIIb).

Pentru perfectul compus, în sudul Basarabiei auxiliarul de pers. a 3-a sg. are varianta **a** (care, uneori, se folosește și pentru pers. a 3-a pl.). În celelalte zone, varianta obișnuită este **o**. În vorbirea copiilor și a informatorilor influențați mai puternic de româna literară, cum sunt cei din Boian, *o* alternează cu *a*, la pers. a 3-a sg., și cu *au*, la pers. a 3-a pl. În graiurile bucovinene și în cele maramureșene, pentru pers. a 3-a sg. este atestat auxiliarul arhaic **au** în variație liberă cu *a*: *el au plecat* (Tr VIII), *tata au murit* (I V), *el au fost însurat* (AJ VIIb), *au zîs doctoru* (PI VIIb). Sporadic, în ariile perfectului compus cu auxiliarul *o*, forma acestuia apare în var. *qa* (V VII, Gh V, B VI, Nf V, St VIII): *s-qa dus* (St VIII), *qa tras* [carul] (Nf V), variantă reprezentând, probabil, un stadiu intermediar între forma arhaică *au* și actualul *o*.

Câteva particularități ale perfectului compus sunt caracteristice numai ariei maramureșene:

- conservarea topicii din limba veche cu auxiliarul postpus: *fost-o să-l faci* (St VIII), *nu știu fost-o or n-o fost* (St VIIc), *îmblat-o un fecior la ea* (AJ VIIa);
- utilizarea formelor de perfect compus cu valoare de acțiune în curs de desfășurare în trecut, valoare specifică, în general, imperfectului: *fost-o să-l faci* [podul], *da nu s-o mai făcut* (St VIII), *dint-acele* [culori] *n-ai putut face mîndru; cînd ai făcut acela* [obiceiu] *apăi zîcea că nu să bagă* [gîndacul în casă]; *de n-ai mărs* [la descântat] *o perit vaca* (St VIIb), *ai luat roata de la șpori, s-o fo zare, ș-ai tors* (PI VIIa), *ui ce-am putu păși* (AJ VIIa), *eu am putu rămâne acolo* [dar n-am rămas] (BA VIIIb). Cele mai multe exemple în care perfectul compus are valoare de imperfect cuprind, pe lângă ideea de acțiune în desfășurare, și valoarea modală de acțiune potențială, valoare evidentă mai ales în cazurile utilizării verbului *a putea*. Această valoare a perfectului compus este specifică graiurilor dacoromâne nordice, cu excepția celor moldovenești (Marin 1984)⁶⁷.

⁶⁶ Arhaismele morfologice atestate de Papahagi 1925 pentru Apșa de Jos sunt prezente și astăzi, în marea lor majoritate, în satele maramureșene de la nord de Tisa, așa încât surprinde afirmația din Neagoe 1997, 53, referitoare la dispariția lor.

⁶⁷ Un exemplu interesant, din păcate cu o singură atestare din Nesfoia, este: *și nu ni sculat el, o avut a ne fura calu* „să nu ne fi sculat el, ne-ar fi furat calul” (Nf VI), în care fie interpretăm pe *o avut* ca un perfect compus cu valoare de imperfect potențial (= condițional), fie considerăm construcția *o avut a fura* ca o formă (neatestată pâna acum) de condițional perfect.

Mai mult ca perfectul este, ca în toate graiurile dacoromâne, un timp mai puțin folosit, valorile lui fiind preluate de perfectul compus (Marin 1989a, 55; cf. *Dialectologie*, 161).

În graiurile cercetate se întâlnesc atât forme sintetice, ca în limba română standard și ca în graiurile dacoromâne sudice, cât și forme analitice, ca în graiurile nordice.

Pentru formele sintetice, remarcăm atestarea variantei cu **-ră** la pers. a 3-a sg. în graiurile din sudul Basarabiei: *mama muriseră* (Cr v), *el plecaseră* (Gi VIIa), element specific graiurilor muntenești (Neagoe 1975; Marin 1995, 52-55).

Mai mult ca perfectul analitic este format din perfectul compus al verbului *a fi* + participiul (acordat sau nu) al verbului conjugat. Atestările cele mai numeroase sunt din graiurile bucovinene și maramureșene, dar sporadic se întâlnesc în zona transnistreană și în cea basarabeană: [lupul] *o fost rupt douăsprezece oi: încă nu s-o fost răsculăcit* (Gh v), *încă n-au fost intrați toți* (Gi VIIa); *parcă o fost făcut moarte de om; ne-am fost înțeles* (I VII), *au fost pregătit tot [când am venit]* (B VIIIb), *el o fost fugit dincolo* (B VIb), *când au sosit o fost trecută armată* (B VIIb), *cînd am ajuns de-amu o fost ișită*; [când s-a întors fata] *el s-o fost însurat, tata i-o fost cumpărat lui casă* (C VII), *când mă uit la el o fost intrat* (Nf VI), *ea o fost rămas singură* (Pr VIIIb), *cînd o vinit baba el s-o fo născut* (BA VIa), *cînd am ajuns el au fost însurat* (AJ VIIb).

Mai rar am notat mai mult ca perfectul unor verbe de mișcare format din imperfectul sau perfectul simplu al verbului *a fi* + participiul acordat al verbului conjugat: *ea era dusă la lucru [când a venit hoțul]* (Gi VIIIb), *cînd m-am dus la el, fu măs în raion* (Pl VIIIb)⁶⁸.

Viitorul I, singurul folosit la nivelul graiurilor, se prezintă, în zonele cercetate, sub trei variante formale:

- auxiliarul **a voi**, sub var. *oi, îi (ei), o (a), om, îți, or* + infinitivul (VH VII, Gh VIII, H VIIa, b, c, vb, I, N VII, To VIII, v, III, II, Tr VIII, B VIIa, b, T v, Nf IIa, Pr VIIa, AJ VIII, VIIIb, I, BA VIIIb, VIIIb, St VIIIb, v, Pl VIIIb) este forma cu circulație și frecvență mare în ariile transnistreană, bucovineană și maramureșeană. Pentru pers. a 3-a sg., varianta **a** este predominantă.

- auxiliarul **a avea** + conjunctivul este varianta cu mai multe atestări în sudul Basarabiei, dar apare și în celelalte zone (Gi VIII, VIIa, Cr VII, v, III, VH VII, H I, Tr Ia, b, B VIIIb); pentru pers. a 3-a sg. și pl. concurează varianta **a** (Gi v, Cr VII, v, II) cu **ar** (U VIIIb, Cr VIII, C v, B VIIIa, Pr vb). În Boian se întâlnesc și formele din româna literară; *de-a vrea Domnul, ne-a ajuta, vom scăpa* (B VIIIb).

Încercând o împărțire a exemplurilor după valoarea sigură/posibilă, am constatat că ambele serii de forme exprimă în aceeași măsură acțiuni considerate sigure sau posibile. Câteva exemple pot fi ilustrative:

⁶⁸ Referitor la formele, valorile și ariile de răspândire ale mai mult ca perfectului analitic, v. Marin 1987.

– acțiuni sigure: *dacă nu s-a usca, nu s-a țâsc* (M VII), *amu și oi aduce* (N VII), *ca a mere și ț-a aduce atîtea* (AJ II), *a ini altu ș-a căta-o* (St V); *mai vo două luni ș-ar s-o dischidă* (C Va), *n-am să dovedesc* (H I), *așa am să fac* (VH VII);

– acțiuni posibile: *de-a vrea Domnul, ne-a ajuta* (B VIIIb), *pă mine mi-ț întreba ce n-oi ști* (AJ VIIIb), *s-a duce ș-apăi ț-a părea rău* (Pl VIIIb), *cum a pica norocu* (Gi V); *cine ar să mă vadă ar să mai crească* (U VIIIb), *dac-ar să fie ceva, ce-ar să fie nu știu* (Cr VIII), *ceva . ceva a să fie* (Cr V), *spune că ar să vadă* (C Va)⁶⁹.

Remarcăm totuși că în unele contexte, mai ales descriptive, viitorul cu *a voi* + infinitivul are sensul unui prezent continuu, nedeterminat în timp, deci o valoare de acțiune sigură: *dac-îi vre două litri și pui, ei puni două cane* (H Vb), [la mămăligă] *pui apă și-i lăsa-o să fiarbă* (Gh V), *punem făină, frământăm și-om lăsa-o să crească* (Nf V), *cum îț mere-n sat este-un pod ș-acolo stă baba* (St VIIIb)⁷⁰.

– **a avea** + infinitivul reprezintă un arhaism atestat în aria bucovineană și în cea maramureșcană: *și la anu are a se da* (Nf VI), *n-are a se poluci* „nu se va întâmpla”; *n-aveți a mîntui repede cu mine* (Nf V), *unde avem a durmi; are a mere în armată; avem a face sfințenie* (C VII), *n-are a ini acasă* (Pl VIIIb).

6.7.2. Conjunctivul. Pe lângă morfemul obișnuit al conjunctivului, **să**, în marea majoritate a localităților cercetate, cu excepția celor din Maramureș și a celor din sudul Basarabiei⁷¹, se utilizează **și**: *mîța din casă toje și nu șibă și radio și nu cînte* (M VII), *și nu rîdă și nu scăpe apa din gură* (GH V), *treb și te muncești* (To VIII), *treb și lucređă* (H VIIc), *și nu șarbă tare* (Nf V). Particularitatea, specifică și unei arii compacte din Bihor și Sălaj, a fost mult discutată în dialectologia românească⁷².

În toate graiurile avute în vedere am întâlnit o formă de conjunctiv perfect fără auxiliarul *a fi*: *și știut* (N VI, V), *el nu ar fi fugit și fost numai noi* (To V), *și vinit și zis* (T V), *și nu ni sculat* (Nf VI), *și nu mă suită; și nu urlată* (Nf V), *n-ai ce să le făcut* (Pl VIIa). Dacă pentru aria lui *și* „să”, care se suprapune cu cea a lui *și* „fi”, explicația poate fi găsită în contragerea celor două elemente rostite identic: *și și vinit* > *și (é?) vinit*, rămân totuși inexplicabile exemplele din Maramureș, unde morfemul conjunctivului este *să*, iar *fi* se palatalizează în stadiul *hi*⁷³.

În satul Plăiuț apare o variantă de conjunctiv perfect cu auxiliarul conjugat: *să fie fostă moda, le-mbumba* [hainele], la fel ca în româna veche (Densusianu, ILR,

⁶⁹ Observația din *Dialectologie*, 162, conform căreia forma *am* + conjunctivul ar exprima acțiuni mai sigure, nu ni se pare întenciată. Din textele culese de noi, peste 70% încep cu *v-oi spune*, ca răspuns la întrebarea formulată de anchetator: *vrei să ne spui...?*

⁷⁰ Valoarea de actualitate este probată și de alternanța, în aceste contexte, cu forma de prezent.

⁷¹ Surprinde faptul că în *Dialectologie*, 162–163, nu este menționată aria transnistreană, unde particularitatea are o frecvență deosebit de ridicată.

⁷² Pentru întreaga arie a fenomenului și pentru amplele discuții asupra explicațiilor propuse în ceea ce privește originea lui și „să”, v. Todoran 1966.

⁷³ Contrageri de acest tip sunt numeroase mai ales la conjunctiv: *să să ducă* > *să să ducă* > *să ducă* (Cf. *Dialectologie*, 153).

II, 143). Acest arhaism morfologic mai este atestat în nord-vestul Olteniei, pe Valea Cernei (în Banat), în vestul Crișanei și în Munții Apuseni (Marin 1991, 59).

6.7.3. Condițional-optativul. Pentru prezent, în arii izolate din nordul Bucovinei, la pers. a 3-a sg. se întâlnește construcția **are** + infinitivul precedat sau nu de prepoziția *a*: *ce ari fi, da bine nu e* (C VII), *are a fi zece ani amu* „ar fi...” (C VII), formă atestată în limba română veche (Densusianu, ILR, II, 146).

Pentru condiționalul perfect, în satul Plăiuț am întâlnit forma **vreaș** a auxiliarului: *parcă mai vreaș fi șezut acolo* (Pl VIIIb), care constituie un alt arhaism morfologic (Densusianu, ILR, II, 148), considerat, în literatura de specialitate, specific Văii Almăjului (*Tratat*, 264), dar atestat și în jumătatea nord-vestică a Olteniei (Marin 1991, 59).

În Apșa de Jos și Strâmtura, pentru condițional perfect este atestată varianta constituită din perfectul compus al verbului *a vrea* + infinitivul verbului conjugat: *cusam dac-am vru purta cămeși* (AJ VIIa), *ai vru face dac-ai avu cu ce* (St V). Acest arhaism morfologic (Densusianu, ILR, II, 148) se mai păstrează astăzi, cu totul sporadic, în graiurile crișene (*Tratat*, 310).

Ca și pentru conjunctiv perfect, în unele sate (din zona *și < fi*) am notat forma contrasă: *aș fi > aș: cît aș vrut aș cumpărat* (To VIII), care poate fi explicată, de asemenea, din punct de vedere fonetic: *aș și > aș*⁷⁴.

Ca particularitate sintactică a folosirii condiționalului, reținem construcția negativă a propozițiilor concesive introduse prin pronume și adverbe relative: *brînza e bună de orice n-ar fi* (Gi V), *la orice [pasăre] n-ai pune, fără pereche se pun* [ouăle la clocit] (Cr V), *șșibă nația șeia cum n-ar și, nu, sufletu-i tot așala* (To V), *casele pe timpuri să făceau cele mai multe rotunde. Erau mai bune, pentru ce? că de cutremur sau de vînt, cît de puternic n-ar fi fost, vîntu fugea de pe casa aia ca de pe ou, vîntu nu intra, și era casa legată bine, că cutremuru, cît de cutremur, cît de mare n-ar fi fost. ea... rămînea-n picioare* (B VIIIb), *și orișicum n-ar fi fost, tot norma o-mplineai* (Pr VIIa), *nu să farmă foița [de clătîtă] cît de subțire n-ar fi, ea nu să farmă* (Pr Vh), *romînu e romîn unde n-ar fi, pe un s-o dus, banu-l găsăște* (St VIII). Aceste construcții negative reprezintă un calc după limbile (graiurile) slave, traducând expresii de tipul: *kak (čto, gde) bî ne bîl* „cum (ce, unde) n-ar fi, oricum (orice, oriunde) ar fi”. Subliniem că particularitatea aparține nu numai graiurilor, ci și vorbirii intelectualilor români influențați de limba rusă⁷⁵ și ar putea fi considerată ca o inovație (împrumut) adoptată din motive de expresivitate (Coșeriu 1997, 77).

6.7.4. Prezumtivul. Ideea de acțiune nesigură, posibilă poate fi redată prin diverse mijloace lexicale sau prin forme modale și/sau temporale. Unele dintre ele

⁷⁴ Contrageri de acest tip sunt numeroase mai ales la conjunctiv: *să să ducă > să să_ducă > să ducă* (cf. *Dialectologie*, 153).

⁷⁵ Probabil că, din cauza pătrunderii acestei trăsături în varianta limbii române vorbite în Moldova inclusiv de intelectuali, ea nu este amintită în manualele de dialectologie de la Chișinău.

au fost expuse în prezentarea valorilor anumitor timpuri ale indicativului (v. *supra*). Acțiuni potențiale exprimă și modurile conjunctiv și condițional (cf. GLR. I. 271). Așa se explică faptul că prezumtivul cu formele sale specifice este mai puțin utilizat.

În graiurile cercetate, pentru prezumtiv prezent se folosesc variantele:

– **oi, îi, o (a), om, îți, o(r) fi** + gerunziul (care în aria sud-basarabeană se prezintă sub forma în -ă) (v. *infra*): *la ce i-o fi trebuindă* (Gi VIIIb), *nu știu cum s-o fi făcîndă* (Gi v), *nu știu cum îi fi spunîndă tu* (U VIIa), *ce-o fi avîndă* (Cr v); *nu știu cum s-a fi spunînd* (Nf v);

– **aș, ai, ar, am, ați, ar fi** + gerunziul (în sudul Basarabiei, sub forma în -ă): *parcă ar fi spunînd* (Nf VI), *zicca că ar fi avîndă* (Cr v).

Cu valoare de prezumtiv perfect apar mai frecvent formele de condițional-optativ perfect: *nu pot să zîc în ce lună ar fi fost* (B VIIIa) și, mai ales, de așa-zis viitor anterior: *la ce i-o fi trebuit* (Pr VIII).

6.7.5. Imperativul. Verbele *a aduce* și *a veni*, în toate localitățile au, pentru pers. a 2-a sg., formele *adă* și *vină*, acesta din urmă cu var. *vin* (fon. *yîn* și *in*) în Maramureș: *in a pești* „vino să peștești“ (AJ VIIIb); formele sunt caracteristice graiurilor dacoromâne nordice.

6.8. Modurile nepersonale

6.8.1. Infinitivul. Sfera întrebuițării infinitivului este mult mai cuprinzătoare, atât în raport cu alte graiuri dacoromâne, cât și, îndeosebi, cu româna standard, acoperind majoritatea valorilor conjunctivului. Totodată, remarcăm frecvența foarte mare a infinitivului la toate categoriile de vorbitori.

Verbele mai des folosite ca regente ale infinitivului sunt:

– incoativele: *a începe* și echivalentele acestuia *a prinde* și *a da: începeam a bate, ș-a melița, ș-a răgila, ș-a peria, ș-a toarce* (M VII), *începi a-nvîrți* (U VIIIb), *începe a se ridica* (H VIIa), *începe a da roadă* (To VIII), *începeam a boci* (B Ib), *a-nceput a cînta* (Pr I), *am început a țasă* (AJ VIIIb), *prinde a scădea* (T v), *ne-o prins a controla* (I VII), *prind a făta* (Pl VIII), *se prindeau a năcri* (B III), *dă a fierbe* (AJ vb);

– verbul *a ști*: *știu a descânta* (N VII), *nu știu a toarce* (H vb), *știu a grăi* (AJ VIIIb);

– *a pune*: *punem a mulge oaia* (Pr VIIIb), *punem a fierbe* (BA v, St VIIc, v), *puncem a budi* (BA v);

– *a vrea*: *toată zîua nu vreu a mînca* (C VII), *baba nu i-o vrut a da* (AJ II), *nu mă vrea a năpusti* (Pl VIIIb)⁷⁶;

⁷⁶ În ALR II, folosirea infinitivului după *a vrea* este atestată doar în 5 puncte situate în Maramureș (Vulpe 1963, 128).

– *a trebui*: *trebi a le turna-le apă* (C VI), *trebi a lăsa-o* (C Vb), *trebi-a scoate* (C I), *dac-ar trebui a da, a plăti, cine ști cîți bani a tre[bui] a plăti plugu; ș-o trebuit ș-a lucra* (PI VIIa), *tră a merge* (BA VIIIb), *trebuia a rumpe* (St VIIb)⁷⁷;

– *a putea*: *poți a îmbla* (BA VIa), *nu poți a năpusti* (AJ VIIb), *putem a face* (St III), *n-o putut a inși* (Gh V)⁷⁸;

– după verbe de mișcare: *îmbla a colinda* (Gh V), *îmblam de-a colinda* (Tr VIII), *o vinit a să-ncălzi* (AJ VIIa), *m-am dus a lucra* (BA VIIa), *se duc a culca* (BA VIa), *mă duc a o mulge* (St VIIb), *m-a dus mama a-i duce traista* (St V), *se duce a strânge fasole* (PI VIIIb)⁷⁹.

În privința formelor de infinitiv selectate, pe lângă varianta cu **a**, având cele mai multe atestări, în graiurile bucovinene și în cele maramureșene sunt numeroase și construcțiile fără **a**, chiar și după verbe pentru care limba standard și alte graiuri nu folosesc această variantă:

– *a vrea*: *nu m-o vu lăsa mama; mai mult nu m-am vu duce* (St VIIb), *o vu mere* „a vrut să meargă“ (St V), *nu vreu primi batăr ce fecior* (Aj III), *s-o vru băga în casă* (AJ VIIa), *cu nu vreu merge* (Aj VIIb), *le vrei face* „vrei să le faci“ (AJ Va), *nu mi-o vru spune* (PI VIIa).

Mai notăm câteva situații în care româna standard nu admite folosirea infinitivului fără **a**: *le pun usca* (AJ III), *mă începe întreba* (B VIIIa), *iubește bea* (PI VIIIb).

În categoria variantelor neadmise de normă se încadrează și construcțiile infinitivale cu **a**, având valoare de subiect sau de complement: *n-are cînd a ini acasă* (PI VIIIb), *n-au cum ț-a face* (C I) (cf. Avram 1986, 164).

O altă problemă legată de utilizarea infinitivului este prezența sau absența prepozițiilor (*de, spre, pentru*). Astfel sunt infinitivul cu funcție de atribut fără *de*: *o fost moda a mere* (St V) sau cel cu funcție de complement de scop fără *spre, pentru*: *punem a fierbe; punem a zoli* (AJ Va, BA V), *o fi mas a da de mîncare* (PI VIIIb), considerate arhaice din punctul de vedere al limbii standard (GLR, I, 225, 226).

După cum se poate vedea din atestări, cele mai multe elemente arhaice aparțin graiurilor maramureșene, care continuă aria de la sud de Tisa.

6.8.2. Participiul. În aria transnistreană și în cea bucovineană sunt ocurente formele sincopate de participiu: *văst* (M VII, VIb, Gh VIII, VII, V, II, To V, V VIII, Tr V), *șăst* „șezut“ (M VII, GH VII, V, V VIII), *vînt* (Gi VIIIb, NI V), *găst* (Pr VIIIb)⁸⁰.

⁷⁷ În ALR, după *a trebui* infinitivul este notat, de asemenea, doar în Maramureș (Vulpe 1963, 128).

⁷⁸ Româna standard nu admite forma cu prepoziția *a* după verbul *a putea* (GLR, I, 266), dar ea este atestată în româna veche, fiind considerată astăzi un arhaism.

⁷⁹ După verbele de mișcare infinitivul se utilizează doar în graiurile din Munții Apuseni și Maramureș (Vulpe 1963, 139).

⁸⁰ Particularitatea, datorată deplasării accentului pe prima silabă (Pușcariu 1927, 1362), este considerată specifică exclusiv centrului Transilvaniei (*Tratat*, 358 și h. 132). Ea a fost, însă, semnalată și în graiurile basarabene (Șandru 1933, 102, 103).

În graiurile din sudul Basarabiei și, sporadic, în celelalte participii din compunerea unor forme verbale analitice are forma în **-ă**: *o fi visată, o fi avută* (Cr v), *o fi pusă, să fi luată* (Gi v), *o fi fostă* (Gi VIIIa, v, II), *s-or fi dusă* (Gi VIIa), *i-ar fi spusă* (U VIIb), *le-am vândută* (H VIIb), *și nu urlată* (Nf v); *el îi vinită aicea* (Pl VIII). Particularitatea apare în limba română veche (Densusianu, ILR, II, 143), iar azi se întâlnește în arii extinse ale dacoromânei (Marin 1991, 63), precum și în dialectele românești sud-dunărene (Caragiu-Marioșeanu 1968, 106 ș.u.).

Sporadic au fost înregistrate forme de participiu analogic, dintre care unele sunt atestate încă din limba veche: (*la, de*) *zmult* „smuls“ (Nf VII, T VI) (*Istoria limbii*, 335), *le-ai mult* [oile] „muls“ (Pl VIII) (v. și *supra*, (*de*) *fiut*).

6.8.3. Gerunziul. În compunerea formelor de prezumtiv gerunziul se termină în **-ă** numai în satele din sudul Basarabiei făcând parte din aria graiurilor muntenești, cărora le este specifică această trăsătură (Marin 1991, 63 și h. 6): *i-o fi trebuindă* (Gi VIIIb), *ar fi avîndă* (Cr v), *îi fi spunîndă* (U VIIa).

6.8.4. Supinul. În sudul Basarabiei, în Transnistria și, pe alocuri, în nordul Bucovinei este folosit, cu o frecvență mai mare decât în alte zone, supinul cu *de* în construcții cu verbe care exprimă modalitatea sau cu așa-numitele auxiliare de aspect⁸¹: *se poate de pus* (U v), *trebuie de luat*; *mojna de fiert* (V VIII), *trebuia de încîrnit sania* (Nf IIa), *trebuie de mers* (Nf Ia), *trebuie de ochit* (T Ia), *s-o mîntuit de făcut focu* (Cr VIII), *o stat de plouat* (To II), *nu dovedeau de strîns de pe deal* (Tr VII)⁸².

7. Adverbul

Pentru părțile de vorbire neflexibile, avem în vedere, în general, diferențele față de limba standard și față de alte graiuri în privința inventarului și a distribuției (cf. Pană 1978, 514–515; Ciompec 1985).

7.1. În ceea ce privește inventarul, relevăm următoarele aspecte:

– conservarea unor adverbe și locuțiuni arhaice sau a unor forme învechite:

adeca „adică“ (BA VIIb, St VIII, VIIc), **ales** „mai ales“ (B VIIIa, v, Tr VII, BA VIIb), **de osebi** (fon. *de osăg*) „separat“: *nunta-i de osăg, mirele acasă, mireasa acasă* (N v)⁸³; **nicări** „nicăieri“ (Pl VIIb), cu var. *necăria* (AJ VIII), *nicăiurea* (Gh VII, M VII, VH VII, V VIII), *nicăurea* (N VII); **niscînt** (Nf IIIa), cu var. *nișcît* (C v), „câtva, un pic“, semnalate în limba română veche (Densusianu, ILR, II, 161, 162, 167; Ciompec 1985, 46, 47, 53). Neatestat în lucrările de specialitate sunt

⁸¹ În româna standard, supinul cu *de* este utilizat mai ales după *a fi* și *a avea*.

⁸² Zona transnistreană și cea basarabeiană de sud nu sunt menționate în *Dialectologie*, 164.

⁸³ Pe lângă locuțiunea *de osăg* „separat“, în Nestoita este atestat și toponimul *Osăgibile*, denumind un teren situat la extremitatea teritoriului comunal; forma substantivizată, în var. *săgăbă*, a fost notată și de D. Șandru, din aceeași arie transnistreană, cu sensul „locul din jurul casei“; ogradă“ (Șandru 1998, în *Glosar* s.v.).

variantele **nante** „înainte“ (local) (To VIII), **mante** „mai înainte“ (temporal) (St VIII) și **ante**, cu var. *anti*, petrificat în forma **șante** (*șanti*) cu sensul „și apoi, pe urmă, după aceea, de atunci înainte“. Pe acesta din urmă l-am întâlnit exclusiv în satele transnistrene (Gh VIII, VII, V VIII, VII, To V, N VIII, VII, VI, V, H VIIIa, VIIa b, c, d, IIa, b, Ia): [Cânepa] *o bătem la bățătoare. șanti o dam la ragilă. șanti o dam la perie. ș-ap-o torcem* (To V). O singură dată a fost notat în forma *și ante* (Gh V)⁸⁴.

Considerăm că *ante* din acest compus este o variantă a vechiului *ainte* (< lat. *abante*) și reprezintă încă unul dintre elementele arhaice ale ariei transnistrene. Ca forme învechite, amintim **nici** (2 sil.) (BA VIIb, St VIIIb) și **nice** (Nf v) (cf. Densusianu, ILR, II, 173; Ciompec 1985, 53), precum și formele **cumiși** „cum“: *cumîș careș cum vra și-l taie* [porcul] (Nf v); **încăși** „încă“ (Nf Ib, IIa): *fata era încăși mai frumoasă* (Ib)⁸⁵;

– utilizarea ca adverbe a altor părți de vorbire, prin schimbarea categoriei gramaticale: **altu/altă** „altă dată, în alte împrejurări“, întâlnit cu acest sens numai în propoziții negative: *altu nici n-am vorbit cu el* (BA VIIa), *nu l-am mai văzut altu* (St V): Această valoare este specifică ariei transilvănene și celei maramureșene (*Tratat. 377*); **fără** „numai, decât, doar“ (BA VIIIa, b, VIIb, Pl VIIa); uneori este folosit pleonastic alături de sinonimul *numa*; *fără numa unu o fost* (Pl VIIa). Cu acest sens, considerat arhaic (cf. Densusianu, ILR, II, 169; Ciompec, 1985, 51), *fără* apare în toate graiurile de tip nordic, cu excepția celor moldovenești; **dragă** utilizat în această formă în construcția *a-i fi drag*: *mi-a fost dragă să învăț* (Pr VIIIb), *mi-i dragă să merg* (Pr Vb), *mi-i dragă de ei* (Nf v), *un[de] îi-i dragă acolo puneți fîntînă* (To VIII);

– unele adverbe apar cu sensuri necunoscute în limba comună: **deodată** „mai întâi“ (Gi VIIIb, VIIa, N VI, To VIII); **mai mult**, în propoziții negative, are sensul „niciodată, altă dată“, specific ariei maramureșene: *mai mult nu l-am văzut* (Pl VIIa), *i pă veci acela, mai mult n-ai de lucru cu el* (Ba VIa), *mai mult nu pun mîna pe ea* (St VIII), *mai mult nu m-am vu duce* (St VIIb); **încă**, accentuat în propoziție, „de asemenea“ (M VII, St VIII); *ea încă o vinit* (M VII); **tot** „de asemenea“ are o frecvență deosebită, fiind atestat în toate localitățile cercetate: *în aceea tot punem brînză* (Gh v), *el tot o făcut școală; la dînsele [= albine] tot nu lucru dimineața* (T VIII), *mama mea tot povestea* (B VIIb), *la noi tot era casă de lemn* (AJ VIII). Utilizarea cu acest sens și, de regulă, antepus verbului și purtând accentul propoziției este, fără îndoială, rezultatul influenței corespondentului din limbile rusă și ucraineană *tože* (pătruns în graiurile studiate de noi), de care este concurat adeseori și mai ales în aria transnistreană (M VII, Gh VII, v, II, C v):

⁸⁴ În textele dialectale publicate la Chișinău este redat, de asemenea, întotdeauna sub forma *șante* (*șanti*), fără a i se acorda o atenție deosebită, fiind inclus în glosar.

⁸⁵ Formele *cumuși*, *încăși* apar și în limba veche (Ciompec 1985, 122–123).

eu toje n-am văzut (M VII), *toje o zîs așa* (Gh II); **cum** „precum, ca“, traducând întocmai rus. *kak: nu era cum acuma* (Cr V, B VIIIa, III), *cum ș-atuncea ș-așa ș-amu* (M VII), *la noi lucrăm cum aici* (I VII), *făceau cum și la noi* (Nf VII); **de/cu atîta** „de aceea, pentru aceea“, locuțiune adverbială atestată în ariile transnistreană, bucovineană și maramureșeană (M VIa, N VII, VI, To V, Nf V, AJ VIIIb, St VIIIb, V): *am văst o dată, nu știu, porc or scroafă [...] și de-atîta știu minte că el era sur și lînos tare* (To V), [prăjitura] *să rumenea, să făcea tiutiunie așa, de-atîta-i zîce babă neagră* (Nf V), *de-atîta să ducea el așa înainte gol, să nu s-apropie nici o fimeie* (St VIIIb), *cu-atîta am vinit încoa, că m-ați chemat* (AJ VIIIb);

– prezența unor variante precum **anumea** (B VIIIb, VIIa, b, VIb, V, Pr VIIa, Va), cu un -a deictic; **cumvai** „cumva“ (M VII), **undevai** „undeva“ (V VIII), cu var. *uneavai* (Gh II), compuse cu -vai în loc de -va (v. *supra*) sunt caracteristice pentru aria transnistreană, iar compusele **oareunde** „undeva“ (St VIIIb, V, Pl VIIIb), **oarecîndva** „cîndva“ (Pl VIIIb) ș.a. caracterizează aria maramureșeană. Dintre compusele cu o frecvență deosebit de ridicată în sudul Basarabiei și în Transnistria sunt cele create dintr-un numeral ordinar + subst. **zi**, în var. *zea, za: a douăzea* (Cr VII, v, Gi VIIa) / *a douăza* (U VIII, VIIa, b, Tr VIII, v, Ia, c, Gi VIIIb, M VII, N V, Gh V), *a treizea* (Gi V) / *a treiza* (U VIII, Gh V, Tr Ic), *a patruza* (U VIII)⁸⁶;

– împrumuturi din limbile rusă și ucraineană: **ciuti** (fon. *čut'*) (< rus. *čuti*), folosit adesea repetat, cu sensul „puțintel, un pic“ (M VII, VIb, N VII, VI, V, Gh VII, V, V VIII, VII, To V, H VIIa, c, v, Nf VII, V): *băietu încă čut' știe, da fata nu știe moldovenește* (M VIb), **toje** „de asemenea“ (M VII, VIa, H VIIIa, VIIIc, d, V, Ia, Gh VII, V, II, C V)⁸⁷.

7.2. În privința relațiilor sintagmatice specifice adverbului, menționăm câteva modalități de exprimare a superlativului absolut (la adjective și adverbe) realizate cu ajutorul adverbelor: **tare** este folosit în toate localitățile cu sensul „foarte“: *tare greu se găsea* (St V), *tare mult ne place* (C Va), *tare buni is bureșii* (Pr VIIa), *n-o fo tare betaegă* (St VIIIb), *tare harnici erau* (U VIIa), *ii tare arătoasă [casa]* (N VIII). Particularitatea este caracteristică graiurilor dacoromâne de tip nordic (*Tratat*, 338, 378); locuțiunea **de tot**: *de tot bogat trăim* (N VII), cu varianta specifică graiurilor nordice *de tătului: tare o fo frumoasă, de tătului* (AJ VIII), *de tătului mult o stat* (BA VIa), sau cu reducerea la adverb în celelalte zone: *era tot mîndră aceea* (Gh V), *tăt frumos o fost* (I VIII), în ambele exemple sensul fiind „de tot, foarte“.

7.2.1. Elementul de specificitate, în graiurile studiate, este conferit și de distribuția adverbului *tare*, în sensul că acesta, utilizat pe lângă un verb, în propoziții negative exprimă ideea de atenuare a acțiunii: *nu tare vedem urși*

⁸⁶ Referitor la formarea și aria de răspândire a acestor adverbe, v. Neagoe, Vulpe 1994.

⁸⁷ Pentru alte forme și sensuri ale adverbelor, v. și *Lexicul*.

(C VIII). *nu tare îl cumpărăm* (C V). *nu tare știu eu* (C VI, Nf VIII). *nu intra tare în politică* (B VIIIa), *nu tare ohorceli* [= ne-au chinuit] *pe noi* (N V), *nu tare prind* (Pr VIIa), *nu s-o tare cîntat* (BA VIIb), *nu tare latră* (St VIIIb) (cf. *Tratat*, 338). În propoziții afirmative accentuează acțiunea: *tare dăm la mort* [de pomană] (Gh V), *tare i-o pus de mîncat* (To III), *tare la dînșii obișnuiesc* (Pr VIIa). Cu aceeași valoare și cu distribuție similară este folosit adverbul **strașnic** „grozav, foarte”: *nu strașnic ne place* (Pr VIIa).

Alte elemente specifice în privința distribuției vizează întrebuintarea adverbului **mai**, înaintea unor substantive, pronume sau numerale, cu sensul „încă”: *mai o fată avea; mama și mai o soră* (Pl VIIIb), *mai unu s-o ascuns* (AJ I), *mai o dată o vinit* (St VIII), sens pe care în româna standard îl are numai înaintea verbelor (Avram 1977).

7.2.2. Complementul comparativ este introdus prin locuțiunea **ca și**, în cazul comparației de egalitate: [oaia] *avea ugeru ca ș-o pită* (St VIII), particularitate întâlnită, în general, în graiurile transilvănene; este atestată, de asemenea, introducerea complementului comparativ prin **de**, în cazul comparației de superioritate: *era unu mai mic de tata* (N V), modalitate datând din latina vulgară, menționată și în textele vechi (Densusianu, ILR, II, 242; Ciompec, 1985, 156–157).

8. Prepoziția

8.1. În ceea ce privește inventarul, menționăm păstrarea unor prepoziții sau forme arhaice, care se întâlnesc astăzi doar în graiuri: a (< lat. *ad*) „la”: *a pus-o a masa iasta* (Gh VII), *fac și ei ca și a noi* (B VIIIa), *mijlocu a masă* (B Va), *puneam a prins* (I III), *îmblam a apă* (AJ V), *a ajuns a picioru muntelu* (BA VIIIb), *așa-i obicei a trei zile* [să-l înmormântăm] (St VIIc).

8.2. În privința distribuției, remarcăm folosirea unor prepoziții și locuțiuni în contexte (și cu sensuri) diferite de cele din limba comună: **de**: a) ca și în unele graiuri din Transilvania (*Tratat*, 379) intră în construcția *întreabă de* „întreabă (ca să afle) de la”: *întreabă de sorâ-ta, tu pe dînsa o ascuți* (Nf Ib), *o-ntrebat de părinți* (AJ VIIIb, St V); un sens apropiat are *de în*: *am auzit de lume* (St VIIIb), *aveam bucurii de copii* (Nf V); b) ca în unele graiuri muntenești (cf. *Gl. Munt.* s.v.), *de* are sensul „cu”: *ce-ai de băiat* (Gi VIIIb); **de la** „de (pe)”: *se iau oasele de la ciolan* (N V), *ciolanu să dezlipește de la oase* (M Va), *ne-am despărțit de la dînșii* (To VIII), [firul de cânepă] *se despărțește de la băț* (Nf VII); în graiurile maramureșene, același sens „de (pe)” îl are **de către**: [firul de cânepă] *se dezlipește de către pozderii* (Pl VIIa), *să să lașe de cătă ea* „să se despartă de ea” (Pl VIIIb); **despre** are sensul din limba veche, „dinspre, din (partea), de la”: *nuntașii despre partea mirelui, despre partea nașului* (Cr VII), *tu ești [nuntaș] despre mireasă, da el e despre mire* (Gi VIIa, V) (cf. Densusianu, ILR, II, 178); **drept** (construit cu

acuzativul) păstrează sensul arhaic „în dreptul, în fața”: *am ajuns drept biserică* (BA VIa) (Densusianu, ILR, II, 178); caracter arhaic au și prepoziția **întru** (în var. *într-*) și *printru* (în var. *pînt-*), *dintru* (în var. *dint-*), utilizate în graiurile maramureșene în locul lui *în* și al compuselor sale (cf. *Tratat*, 341): *înt-iel* (BA VIa, v), *înt-acela an* (Pl VIIa), *înt-ești ai* (St VIIb), *pînt-ie* „prin ea” (AJ VIIb), *dint-ie* „din ea” (BA VIIa, VIb, v, AJ VIIa, b, Va, Pl VIIa, St VIIb, v); **în** apare cu sensul lui *pe* în contexte ca: *se pup în obraz* (T v), *o dată-n zi* (N VIII, VII, VI, Nf VI); **pe** are o frecvență ridicată, explicabilă prin numărul mare de contexte (și construcții) în care apare la nivelul graiurilor, în general, al celor de tip nordic, în special (cf. *Tratat*, 341, 379): a) cu sensurile arhaice „prin”: *m-am dus pe pădure* (T v), *umblă pe sate* (BA VIIa) și „pentru”: *coșea pe oameni scumane* (Gh v) (cf. Densusianu, ILR, II, 180); b) după verbe ca *a se uita* (și sinonimele lui), *a striga*, *a se (răs)plăti* are sensul „la, către”, reprezentând, de asemenea, un sens vechi (cf. Pușcariu 1922, 579–581): *s-o zăuită⁸⁸ pe iepure* (St VIIc), *mă uit/privesc pe televizor* (Gh v, N VII, VI, v, V VII, To v), *s-o zgîit pă mine* (Pl VIIa), *am strîgat pă vite* (BA VIIIb), *o să mă răsplătesc pe el* (Tr Ia); c) după *a se îndrăgosti*, *a-i plăcea* are sensul „de”: *îmi place pe dînsu* (T v), *se îndrăgostea unu pă altu* (St VIIb); d) după *a se căsători* (și sinonimele lui) are sensul „cu”: *s-o însurat pe una* (N VI) reprezentând un calc după limba rusă; e) în complementele de loc exprimate prin substantive desemnând vehicule moderne are sensul „în”: *ne-o suit pe tren* (I VII), *o vinit pe mașină* (St v), sens atestat în graiurile nordice (*Tratat*, 341, 379); în graiurile maramureșene și în cele bucovinene, la fel ca în cea mai mare parte a graiurilor din Transilvania, Crișana și din Maramureșul de la sud de Tisa (*Tratat*, 378), **lângă** are varianta *îngă* (Pr VIIIb), cu compusele *dîngă* „de lângă” (St VIII), *pîngă* „pe lângă” (B VIII, VIIb, v, I VIIa, AJ VIII, VIIa, b, BA VIIIb, St VIII, v, Pl VIIa, b): *astea-s fleacuri pîngă atunci cum o fost* (AJ VIIb); păstrând un sens din limba veche (cf. DLR s.v.), consolidat sub influența limbilor rusă și ucraineană, **sub** înseamnă „spre, către”: *sub sară am ajuns* (Pl VIIa) și „lângă, în preajma, prin” (Gi VIIIa, Cr v, Gh VIII, N VIII, I IIa, T VI): *supt Moscova au fost lupte grele* (N VIII), *Dunărea era tocmai încoace, cam sub sat vinea* (Cr v), *a trăi! sub Dobroger într-un sat mic* (Gi VIIIa).

8.3. Particularități sintactice. În graiurile maramureșene, în special, dar și în celelalte graiuri cercetate unele prepoziții (simple și compuse) se construiesc cu substantivul în formă articulată: [Vacile] *le dăm în jireada* (Pr II), *am fost la marea* (Cr v), [haină] *fără mîneca* (Pl VIIa), *fîn pentru marhăle* (BA VIIIb), [plăcintele] *le coci pe lepedea*; [ciupercile se găsesc] *păn pădurea* (AJ III), *șîfînc de la ușa* (Pl VIIb), *îngrijitor de marhăle*; *ploaia s-o dus pe cămașa jos* (St VIII), *lupu se teme de pușca* (St v)⁸⁹.

⁸⁸ În graiurile maramureșene *a se zăuita* are sensul „a se uita cu insistență (uitând de sine)” și „a uita”.

⁸⁹ În *Tratat* este semnalată această particularitate pentru Maramureș, Bucovina (p. 341) și pentru cea mai mare parte a Transilvaniei (p. 380), mai ales cu referire la prepoziția *pentru*.

9. Conjunția

9.1. În ceea ce privește inventarul elementelor conjuncționale (conjunții simple, compuse și locuțiuni), menționăm, pe lângă formele cunoscute din limba comună, anumite variante formale, sensuri specificate și unele locuțiuni cu circulație restrânsă (inclusiv la nivelul graiurilor).

9.1.1. Dintre conjunțiile coordonatoare, semnalăm: **ma** „dar, însă“: *numa mămuca. dumnazău s-o ierte. ma și parc-o văd. o luat o bleșcuță* (B VIIIb), *n-ai, cât de frumos copil! ma să să crească mare* (PI VIIIb), considerată specifică Banatului (Teiuș 1980, 122), am întâlnit-o, în cercetările de teren, în multe localități din diverse zone ale Transilvaniei; **da** (variantă a lui *dar*, conjunția-tip pentru exprimarea raportului adversativ) apare, în zonele cercetate, în toate contextele semnalate pentru româna vorbită (populară): a) *da* „ci“, cu valoare de opoziție puternică, ocurentă în contexte în care primul termen este negativ, iar al doilea pozitiv (cf. Teiuș 1980, 115), se întâlnește în ariile basarabeană, transnistreană și bucovineană: *am fost chinuită, nu numai chinuită, da muncită* (GI VIIa), *nu acasă vineam, da în Rusia vineam* (V VIII); b) *da* „însă“, situată pe treapta a doua a opoziției adversative, are o frecvență deosebit de ridicată în Transnistria și Bucovina (Nf VII, T VIII, v, N VII): *unu-i cu sahanu, da unu cu stecla* (T v), *o mârș doi, unu cu arma, da unu fără* (T VIII); c) *da* în contexte exclamativ-interogative,

având doar valoare stilistică: *da nu era oleacă de pîne. da nu era!* (Gh V); **o** „ori, sau“, conjuncție disjunctivă specifică întregii arii nordice a dacoromânei, este atestată în unele localități din zona transnistreană (N v, M VII, H VIIc, V VIII) și în toate satele din aria maramureșeană; **că...că** „fie...fie“ se întâlnește mai ales în zonele transnistreană și bucovineană: *ne dădea că brânză, că smîntîină sau căimac* (U VIIIb), *venea că rușii, că alții* (V VIII), *avea cușmă tot așa, că de hulpe, că de iepure* (T VIII); **unde...unde** „fie...fie“ apare în aria transnistreană: *unde singur, unde institut, unde în școală am învățat* (N VI). Cele două conjunții disjunctive menționate de noi nu sunt atestate în lucrările de sintaxă.

9.1.2. Dintre conjunțiile subordonatoare, remarcăm conjunția **că** introducând o subordonată circumstanțială de relație: *ș-o cercam că-i gata o nu* (M VII), funcție ne-semnalată în lucrările de specialitate; **măcar** „cu toate că, măcar că“ introduce o subordonată concesivă: *în timpul ăsta iaca aveam și băieți, măcar eram săraci lipiți pământului* (GI VIIa); considerată în GLR, I, 326, un regionalism, dar neatestată de Vulpe 1980, *măcar* are, în realitate, multiple atestări în graiurile de tip nordic (cf. Marin 1989a, 88); **mai că** „cu toate că, deși“, introducând, de asemenea, o concesivă: *mai că era din trestia aceea, tot s-o rupt* (B VIIIb) nu a fost atestată până acum.

9.2. Referitor la folosirea elementelor conjuncționale, subliniem că în graiurile maramureșene este foarte frecvent fenomenul hipercaracterizării sintactice (Vulpe 1980, 100–103 ș.u.)⁹⁰, constând în folosirea simultană a mai multor elemente subordonatoare pentru a exprima un raport sintactic. Această particularitate apare mai ales pentru introducerea complementelor directe (după „verba dicendi“): *să nu spuă că pe unde-o mârș; ne povestea că cum o auzit* (St VIIb), *visa că cine a luat-o* (St V).

IV. TOPICA

În toate graiurile cercetate se întâlnesc particularități privind ordinea cuvintelor în propoziție și alte aspecte referitoare la topică, specifice limbii române vechi și conservate azi doar la nivel dialectal.

1. Determinativele numelui (atributele) sunt cel mai adesea antepuse.

1.1. Atributele genitivale: *a lor povesti* (M VIIb), *a părinților familie* (Gh VII), *a lui colhoz* (Gh V), *a mirului neam*; *a lui Roman băiet* (N VII), *a lor pământ* (B VIIIb), *a [fratelui] celui mare ficior* (B VIb), *a lu cumnat fată*; *a lui mormînt* (C VII), *a mami lui casă* (I VII), *a lora casă* (Nf VII), *a lui bucată* (Nf V), *a mia părinți* (Nf VIII), *a nepotului fată* (AJ VIIb).

1.2. Atribute adjectival-pronominale exprimate prin pronume posesive: *a meu moș* (Gi VIIa), *a noastre neamuri* (Gi VIIIb), *a meu băiat* (M VII), *a meu bunel* (M VII, Cr VII), *a me oaie* (Gh V), *a noștri oameni* (N VI), *a mea mamă* (H Vb), *a mea vacă* (To II), *de-a noastre vahoane* (V VIII), *a noștri părinți* (Nf VII), *a meu frate* (C VIII), *a meu bărbat* (BA V), *a mele oițe* (Pr VIIIb), *a noastră limbă* (AJ VIII) ș.a.

1.3. Atribute adjectival-pronominale exprimate prin pronume demonstrative: *aist an* (M VIa), *acei ani* (N V), *aist om* (To V), *ceea parte* (I V III), *ceca lume* (Tr V III), *acste căsuri* (AJ VIII), *ș-acelz vremuri* (A^I V Ia), *acste lucruri* (Pl VIIa). În legătură cu topica demonstrativelor se impune constatarea că adeseori este antepus pronumele cu -a deictic, ceea ce reprezintă o caracteristică a limbii române vechi (Densusianu, ILR, II, 120–121): *aceea parte* (U VI), *acela profesor* (Tr VIII), *de-asta parte* (Gh VII), *asta seară* (Cr V), *aista ficior* (VH VII), *aiasta casă* (To V), *ăsta geam* (B VIIIa), *aiesta sat* (C VIII, Pl VIIa), *p-aiesta drum* (St VIIb), *acela unu om* (BA VIIIb, Pl VIIa), particularitate remarcată și în formele declinate: *cu coconu aceluia ficior* (Pl VIIIb).

Uneori și, mai ales, în graiurile maramureșene, schimbarea topicii atrage după sine modificarea sensului demonstrativelor: *capătu cela* „capătul acela“ ~

⁹⁰ În sintaxa dialectală, această trăsătură este atestată mai ales pentru graiurile nord-vestice (Vulpe 1980, 95, 100–103, 108).

cela capăt „celălalt capăt“ (BA VIIIb, VIa), *părțile cele ~ cele părți* (N VI), *războiul acela ~ acela război* (C VII) (cf. *supra*. la *Pronume*).

2. Topica pronomelor atone prezintă, de asemenea, unele caracteristici.

2.1. Forme pronominale antepuse: *o am dus*, *o am făcut* (To V, BA V), *o am auzit* (Gi VIIa) ș.a. Am notat însă și pronume folosite după verb în contexte în care în limba standard pronumele este antepus: *am adusî-ne* „ne-am adus“ (M VIa).

2.2. Forme pronominale folosite pleonastic, atât înainte cât și după verb, se întâlnesc, cu precădere, în ariile transnistreană și maramureșeană.

2.2.1. Complemente indirecte: *le-om ajuta-le* (N V), *i-o pusî-i numele* (To VIII), *i-o zisî-i moșului* (To III), *ne-a fi-ne* (Gh VII), *i-a spusî-i* (H I), *ne-am cusutu-ne* (H VIIIb), *i-o intratu-i*; *ne-a scrie-ne* (V VIII), *i-oi ajuta-i* (C VII), *trebe a le turna-le apă* (C VI), *trebe a-i da-i mâncare* (C Vb), *ne-o săpatu-ne* (BA VIa), *Dumnezeu i-a da-i lui sănătate* (Pl VIIIb); o formă neobișnuită, cu pronumele postpus dublat, poate fi interpretată ca un element de nesiguranță în folosirea procedurii sau ca o dovadă a neperceperii caracterului redundant al acestuia: *spunea-ne ne* „ne spunea“ (St V).

2.2.2. Complemente directe: *nu l-îț ști-lă* (To VIII), *nu l-o mai lucrat-lă* (H VIIIc), *l-oi opri-lă*; *îi o plămădi-o* „o vei plămădi“ *o-astoarn-o* „răstoarn-o“; *la duñica-la* „dumică-l“; *l-ăi azvîrli-lă* (H Vb), *îl tîrîia-la* (C VIII), *le taie-le* (C I), *trebu a le curățî-le* (C VI), *o am răzîmat-o* (Pl VIIa), *o-am adus-o* (BA VIa). Din exemplele citate se poate constata că fenomenul este extrem de productiv, în sensul că aproape nu există formă verbală care să fie ocolită de el; astfel avem: indicativul prezent: *le taie-le*, imperfect: *îl tîrîia-la*, perfect compus: *o am răzîmat-o*, viitor: *l-îț ști-lă*, imperativul: *o-astoarn-o*, infinitivul: *a le curăța-le*.

2.2.3. Pronume reflexive:

– în dativ: *ș-o făcutu-ș casă* (BA VIa), *ș-o adusu-ș amînte* (BA VIIIb);

– în acuzativ: *s-a coptî-să* „se va afuma“ (N V), *s-a greșî-să cinevai* (M VII), *s-a ridica-să*, *s-or usca-să*, *mîne s-a răci-să* (H Vb), *s-or vîri-să* (Gh V), *m-am dusu-mă* (BA VIIIb, VIa), *ne-am dusu-ne*; *s-o picatâ-să* (BA VIa), *ne-am strînsu-ne* (Pl VIIa), *nu s-o-nîmplatu-să* (St VIIc). În privința folosirii dublei determinări reflexive, observăm, în primul rând, că ea apare doar în Transnistria și în Maramureș și, în al doilea rând, că în zona transnistreană apare numai pe lângă forme de viitor, iar în cea maramureșeană numai pe lângă perfectul compus. Menționăm că în limba veche sunt atestate ambele utilizări, preponderente fiind totuși cele cu perfectul compus (Densusianu, ILR, II, 248–249).

3. În graiurile maramureșene, numeralele distributive au o topică diferită în raport cu româna standard, în sensul că prepoziția dislocă adverbul *câte* și numeralul cardinal: [aducea] *cîte c-un canceu* (St V), [ne duceam] *câte c-un vagon de mere* (St. VIII), construcție pe care am notat-o și la un informator din

Transnistria: *vecea cîte c-un cal* (V VIII). GLR, I, 194, consideră că această particularitate are caracter popular.

V. FORMAREA CUVINTELOR

I. Derivarea

Inventarul sufixelor și prefixelor este comun cu cel din limba standard. Nota particulară a procesului de derivare este conferită de posibilitățile combinatorii, de sensul noilor formații și de randamentul unor afixe, neproductive la nivelul limbii literare. Ne vom opri în continuare asupra afixelor care individualizează, din aceste unghiuri de vedere, graiurile cercetate.

1.1. Derivarea cu sufixe

1.1.1. Sufixe nominale

-ar este un sufix foarte răspândit atât în vorbirea populară, în general (Tudose 1978, 72), cât și în graiurile avute în vedere de noi (*Dialectologie*, 106). El selectează teme nominale din limba comună sau din graiuri, iar derivatele obținute, la rândul lor substantive, reprezintă următoarele categorii:

a) Nume de pomi fructiferi și de plante: *merar* „măr“ (H II), *nucar* „nuc“ (Gh V, To VIII), *vișinar* „vișin“ (Gh V), *sămânțar* „plantă (cercală) rezervată pentru producerea semințelor necesare următoarei recolte“ (U VI). Derivatele din această categorie, atestate și în alte graiuri din aria sudică a dacoromânei⁹¹, reprezintă „nume de agent din clasa inanimat, nepersonal“ (Tudose 1978, 328), în cadrul căreia sufixele s-au transferat cu valoarea respectivă din categoria animat, persoană care produce obiectul exprimat de cuvântul-bază (cf. *brânzar*, *cășar* „cioban care prepară brânză, caș la stână“, v. *Gl. Munt.* s.v.), în categoria inanimat, desemnând pomul, planta care produce obiectul exprimat de cuvântul-bază: *merar* < *măr* + *-ar*, *nucar* < *nucă* + *-ar*, *vișinar* < *vișină* + *-ar*, *sămânțar* < *sămânță* + *-ar*. Că raportarea se face la numele fructului, al seminței (Hristea 1968, 66–83) și nu al pomului, al plantei, cum se susține uneori în bibliografia de specialitate (Tudose 1978, 328) este dovedit de faptul că în aceleași zone (Basarabia, Transnistria) termenii derivați devin sinonimi cu sintagme precum *pom de mere* (H V), *copac de piersici* (Gi V) și nu cu *măr*, *piersic*, respectiv, *nuc*, *vișin*.

b) Nume de obiecte, instrumente a căror funcționalitate este determinată de cuvântul-bază: *curmezișer* (*curmeziș* + *-ar*⁹²) „par pus în curmezișul carului

⁹¹ Cf. *căisar* (ALRR Munt. și Dobr., III, h. 357, pct. 781, 805, 807, 808, 829), *cireșar* (*ibidem*, h. 362, pct. 800, 805), *vișinar* (NALR. Olt., III, plș. 81 MN, pct. 975, 978, 979; ALRR. Munt. și Dobr., h. 364, pct. 791, 800, 805, 808, 829, 834, Gl. Olt., pct. 979).

⁹² Avem în vedere forma substantivală a adverbului *curmeziș* (v. DEX s.v.), în cazul căreia, prin acomodare, apare sufixul *-er*.

încărcat cu fân“ (Pr VI); *gurar* (<*gură* + *-ar*) „capac din tablă cu care se astupă gura cuptorului la coptul pâinii“ (Nf V, VI); *păretar* (<*părete* + *-ar*) „scoarță îngustă de lână, pusă pe părete în dreptul patului“ (T V, Tr V); *piroșcar* (<*piroșcă* „colțunaș“ + *-ar*) „strecurătoare în care se scurg piroștile după fiert“ (Cr VIII); *străcurar* (<*străcură* „strecurătoare“ + *-ar*) „vas de strecurat“ (AJ Va).

c) Nume de ființe, plante în cazul cărora termenul-bază devine însușire (întrînsecă) a derivatului: *frunzari* (<*frunză* + *-ar*) „crengi cu frunze care se pun la porți în ziua de Sfântul Gheorghe“ (Gh VII, V); *furnicar* (<*furnică* + *-ar*) „furnică“: *acasă mi-aduce [viermii de mătase] așe într-o coropcă, miștiței ca furnicării* (C Va). Ambii termeni (radicalul *furnică* și derivatul *furnicar*) denumesc aceeași insectă „fourmi“. Dar termenul nou a rezultat prin „desprindere“ din numele colectiv *furnicar* „totalitate de furnici dintr-un mușuroi“ (v. DEX s.v.). Din acest motiv el conține o însușire suplimentară în raport cu primitivul, întrucât evocă colectivitatea cu același nume; *giumînări*, varianta din graiul maramureșean pentru *gemănări* (<*geamăn* + *-ar*), se numesc oile care față miei gemeni: *am avut o sută douăzeci de guminări¹ câte cu doi [miei]. Toamna când se tomnează oile bine, atunci prind oi de guminări¹ când is oile bune, când is batăr de care, atunci abia prinde unu* (Pl VIII). Din punct de vedere semantic, derivatul constituie un nume de agent („oaia care față miei gemeni“), modificat ulterior în însușire; *văduvar* (<*văduvă* + *-ar*) „bărbat care, rămas văduv, se recăsătorește cu o văduvă“: *ea mere după un văduvar cu două cocoane* (Pl VIIIb). Interpretarea derivatului ca „sinonim cu baza“ (Tudose 1978, 278) nu pare convingătoare. Dacă avem în vedere termeni ca *băbar* (<*babă* + *-ar*) „bărbat disponibil pentru o nouă căsătorie, întrucât și-a părăsit soția“ (v. *Lexic. reg., Gl. Munt. s.v.*), atunci identificăm atât radicalul (*văduvă*), cât și conversiunea derivatului într-o însușire care individualizează: „bărbat (văduv) recăsătorit cu o văduvă“.

d) Câteva derivate rămân în afara categoriilor discutate. În cazul acestora, noua formație se caracterizează printr-o restrângere a sensului față de forma-bază: *hornari* (<*horn* + *-ar*) denumește, la casele țărănești, „partea coșului din afara încăperii, care trece prin pod și iese pe acoperiș“: [Strigoiul] *vine pe hornar¹ și hodorogește* (M VII), în timp ce *horn* semnifică, în aceeași localitate, „construcția de deasupra vetrei, pe unde iese fumul spre coș, prevăzută cu polițe“: *făcea muc [opaițului] mama și pune acolo poponeșu pe horn și torceam* (M VII). Alteori este vorba, pur și simplu, despre un fals derivat: *mujdar de ai* (AJ VI, B VIIIb, V), cu var. *mujder de ai* (St VIIa); *must de ai*, prin transformări fonetice succesive și aglutinare (*musdai, mușdai*), devine *mujdai*. Atașarea determinantului se explică prin neînțelegerea termenului sudat. Noua formulă (pleonastică) *mujdai de ai* se dovedește greoaie (prin repetarea elementului comun) și impune modificarea fonetică: *mujdar de ai*; explicația ar putea fi pusă și pe seama „jocului“ sufixelor

-ar/-ai (cf. *vătrar/vătrai* din limba comună, *buhar/buhai* – To V – din graiurile cercetate).

-ică se atașează substantivelor, adjectivelor, ca în limba comună, dar, spre deosebire de aceasta, și adverbilor. Noile formații se mențin în limitele categoriei morfologice a termenului-bază. Sufixul conferă derivatelor sale aceleași valori ca în limba comună, specificul derivării constând în selectarea temelor.

a) Diminutivele rezultă prin derivarea termenilor dialectali: *bortică* (<*bortă* „gaură” + *-ică*) (Gh v); *castrucică* (<*castrule* „cratiță” + *-ică*) (Nf v, Ia); *ghizlomică* (<*ghizlomea* „plăcintă” + *-ică*) (Cr. v) sau comuni cu limba standard: *bălăică* (<*bălaie* + *-ică*) (N v); *copilică* (<*copilă* + *-ică*) (Nf v); *frânghică* (<*frânghie* + *-ică*>) (Cr v). Se impune să subliniem că pentru ultimele cazuri limba comună cunoaște alte derivate, în sensul că aceleași teme au fost selectate de afixe diferite: *bălăioară*, *copiliță*, *frânghiuță* (Rusu 1969, 266).

Derivatele hipocoristice provin cel mai frecvent de la nume de rudenie masculine sau feminine specifice graiurilor: *deverică* (<*diavor* „cavaler de onoare” + *-ică*) (Gi VIIa, v); *lelică* (<*lele* „termen de adresare pentru o cumnată vârstnică” + *-ică*) (Gi v); *nănășică* (<*nănașă* + *-ică*) (M VII); *tetică* (<*tete* „tată” + *-ică*) (Gi VIIIb).

Definitorie în cazul acestui sufix este selectarea unor teme adverbiale, fapt semnalat deja pentru sufixul *-uc* (*Tratat*, 345): *aicica* (<*aici* + *-ică*>) (AJ VIIIb, Va, II, I, BA VIIa, b, St VIIb, v); *atuncica* (<*atunci* + *-ică*) (BA VIIa, Pl VIII); *olecuțică* (<*olecuță* + *-ică*) (T VII). În cazul primelor două exemple, sufixul *-ică* se transformă în *-ica* prin analogie cu adverbele al căror radical se termină în *-a*: *aicea*, *cândva*, *seara*, *unde* etc.; *olecuțică* nu se modifică, susținut probabil de forme ca o *țără*, o *țârică*.

Adverbele derivate au o valoare intensivă (Pușcariu 1937, 312) prin comparație cu termenul simplu: *aicica* față de *aici*. Forma sufixată dobândește un accent de intensitate prin care atitudinea vorbitorului încetează să fie neutră.

c) Productivitatea sufixului poate fi apreciată și după faptul că selectează ca temă chiar împrumuturi recente: (din limba rusă): *bancică* (<*bancă* „borcan” + *-ică*) (N v); *salică* (<*sală* „slănină” + *-ică*) (M VII). În același sens putem invoca și crearea de termeni proprii care suplinesc elementele neologice: *ochiurică* (<*ochiuri* + *-ică*) „pânză rară; tifon” (H VIIa).

-ic⁹³ selectează teme nominale din grai și formează substantive, fie diminutive: *mezinic* (<*mezin* + *-ic*) „deget mic de la mână” (BA VI) cu var. *ziminic* (Pl VIIIb), fie hipocoristice: *deveric* (<*diavor* „cavaler de onoare” + *-ic*), cu var. *vederic* (Gi VIIa).

⁹³ Este un sufix cu frecvență redusă; Tudose 1978, 211, a inventariat 9 derivate, dintre care 5 în sudul Transilvaniei și 4 în centrul Moldovei. Adăugăm câteva atestări în plus pentru graiurile sudice: *habic* „mezel de porc; tobă”, *bănic* „bănuț la ou”, *bătic* „bunic”, *gineric* „mire”, *haitic*, *sătic*; toate acestea sunt diminutive de la *babă* („mezel”). *ban*, *băt*, *ginere*, *haită*, *sat* (v. Gl. Munt. s.v.).

-iță atașat unor substantive, mai rar adjective, din grai sau din limba comună, formează tot substantive. Derivatele sunt următoarele categorii de nume:

a) Diminutive: *bortiță* (<*bortă* + *-iță*) (T VII), *ceauniță* (<*ceaun(ă)* + *-iță*) (Gh V), *ciripiță* (<*cirep* „țigla“ + *-iță*) (BA VIIIb), *cofiță* (<*coftă* „bluză“ + *-iță*) (Gh VII), *sumniță* (<*sumnă* „fustă“ + *-iță*) (Pl VIIa). Ca și în cazul sufixului *-ică*, radicalilor comuni cu limba standard le corespund formații cu alte elemente derivate: *cruciță* (T VI, St V) / *cruciuliță*; *frânghiță* (St V) / *frânghiuță*; *singuriță* (VH VII) / *singurică*; *unturiță* (I VII) / *unturică*.

b) Nume de agent: *bucătăriță* (<*bucătar* + *-iță*) (Pr Vb), *clacanițe* (<*clacă* + *-iță*) „participante la clacă“ (To VII), *săboiță* (<*sabău* + *-iță*) „croitoreasă“ (AJ VIIa, b). Pentru astfel de derivate este evidentă și valoarea moțională, atunci când există numele de agent masculin: *bucătar*, *sabău*. Alteori, sufixul conferă formațiilor în exclusivitate valoare moțională: *coconiță* (<*cocon* „copil“ + *-iță*) (AJ VIIa, b), *căzăciță* (<*cazac* + *-iță*) (I VIII).

Unele dintre derivatele cu *-iță* prezintă caracter învechit: *cruciță*, atestat în *Lexiconul de la Buda* (v. DA s.v. *cruce*) sau *bucătăriță* (Zagaevski 1993, 213).

Se impune observația că în cazul acestor sufixe se întrevăd și alte nuanțe decurgând din valoarea fundamental-diminutivală, fapt semnalat deja: „Les diminutifs au sens propre du mot n'expriment pas seulement l'idée de «petit», mais suivant les circonstances, celles de «mince», «faible», «court», «jeune»“ (Pușcariu 1937, 305). De pildă, *bălăică* semnifică o atenuare a calității exprimate de radical, fiind vorba nu despre „o (persoană) blondă, mică“, ci despre „o persoană puțin, ușor blondă“⁹⁴. În același sens, *salică* denumește nu „o bucată mică de slănină“, ci „slănină de grosime redusă“; *cofiță*, *sumniță* reprezintă „obiecte vestimentare din materiale subțiri“, în opoziție cu termenii-bază; *ochiurică* desemnează „o pânză rară, cu ochiuri mici“, sugerând similitudinea obiectului cu baza (sub o anumită accepție); alteori, derivatul evocă radicalul, dar, față de acesta, dobândește o specializare semantică: *cruciță* „obiect de podoabă“. În anumite cazuri, derivatul exprimă atitudinea vorbitorului față de persoana (sau obiectul) despre care vorbește. Astfel, în exemplul *singuriță* valoarea diminutivală s-a estompat⁹⁵.

-oi, **-oai** formează, ca și în limba comună, augmentative de la substantive și adjective: *năntoi* (<*nant* + *-oi*) „foarte înalt“ (N V).

⁹⁴ Pușcariu explică un astfel de caz dintr-un alt unghi de vedere: „*hălăior* ce n'est pas que je veuille exprimer une nuance moins prononcée de blond... mais que les cheveux blondes lui siéent, qu'il est blond et beau en même temps“ (Pușcariu 1937, 310).

⁹⁵ O situație asemănătoare este justificată de Sextil Pușcariu: întrucât „l'idée de «petit» peut voisiner avec celle de «aimé», «sympathique», «pauvre», elle peut aussi manquer totalement, et alors le diminutif n'exprime que l'amour, la sympathie ou la compassion du sujet parlant à l'égard de la personne dont il parle“ (Pușcariu 1937, 310).

Interesante sunt formațiile în cazul cărora s-au petrecut anumite mutații semantice:

a) Sensul original augmentativ a slăbit, iar derivatul devine sinonim cu termenul-bază: *bărbătoi* (<*bărbat* + *-oi*) „bărbat, soț“ (M VII, Va, To VII);

b) Sufixul subliniază mai pregnant genul noului termen, devenind, de asemenea, sinonim cu radicalul: *văduoi* (<*văduu* + *-oi*) „văduv“ (To VII);

c) Sufixul conferă derivatelor valoare moțională: *găzdoi* (<*gazdă* „om înstărit“ + *-oi*) „gospodar“ (AJ VIII); fem. *găzdoie* are sensuri multiple: 1° „stăpâna casei; gospodina“ (BA VIIIb); 2° „femeie căsătorită“ (St VIIIb); 3° „femeie înstărită“ (BA VIIa):

d) Sufixul conferă noului termen un sens specializat: *devăroi* (<*diavor* „cavaler de onoare“ + *-oi*) „fiul cel mare al nunului, care se ocupă de buna desfășurare a nunții“ împreună cu *diavorul* (Gi VIIa); *hornoi* (<*horn* + *-oi*) „coș la casele țărănești (partea internă, până la acoperiș) pe unde iese fumul afară“: *înt-ahaca budim. că are căsucă mică și fumu iese-n pod. nu-i făcut hornoi* așa de ieșit ca la noi (AJ Va).

-os apare în derivate adjectivale, formate, ca și în limba comună, de cele mai multe ori, de la teme nominale și exprimă calitatea conținută de termenul-bază.

Specificul unora dintre aceste formații este conferit de temele selectate, o parte dintre ele aparținând lexicului dialectal: *grebenoși* (<*greabăn* + *-os*) „cocoși“ (U VIIa); *hâroasă* (<*hâră* + *-os*) [despre oaie] „bolnavă de hâră“ (St VIII); *hleioase* (<*hle* „lut“ + *-os*) [despre pământ] „lutos“ (Pr VI); *tinoase* (<*tină* „noroii“ + *-os*) „pline de tină“ (AJ VIIa).

O altă parte dintre derivate reprezintă formații de la radicali din limba comună, grupabile după cum urmează:

a) Derivate atestate în limba comună, dar apreciate în dicționare ca învechite: *căpos* (<*cap* + *-os*) „deștept, cu cap“ (N V) (v. DA s.v. *cap*), *mintioși* (2 si!) (<*mirte* + *-os*) „deștepți, cu minte (multă)“ (H VIIIb);

b) Derivatele din grai au corespondente cu alt sufix în limba standard: *jeloasă* (<*jele* + *-os*) „jalnică“ (BA VIIIb), *lenos* (<*lene* + *-os*) „leneș“ (M VII, To I), *sclipos* (<*sclipire* + *-os*) în *popirus* ~ și *hârtie sclipoasă* „celofan“ (AJ Vb);

c) Unele derivate cu radicalul din limba comună sunt atestate fie numai în graiurile studiate de noi: *glăsoasă* (<*glas* + *-os*) „cu glas puternic“ (St VIIa), fie și în alte arii: *spăimos* (<*spaimă* + *-os*) „care are spaimă; fricos“ (PI VIIa) (v. Gl. Munt. s.v.).

d) O altă categorie de derivate adjective exprimă similitudinea cu termenul radical: *fuioros* (<*fuior* + *-os*) [despre firul de câncpă] „lung, ca pentru fuior“ (St V), *lânos* (<*lână* + *-os*) [despre un câine] „cu părul mare, bogat ca lâna“ (To VII), *unturoasă* (<*untură* + *-os*) [despre brânză] „grasă ca untura“ (BA V, St VIII).

Ca un fenomen individualizant pentru graiurile cercetate considerăm crearea de adjective de la teme adjectivale, cu sufixe aparținând aceleiași categorii morfologice; altfel spus, „clasa gramaticală a sufixului coincide cu clasa gramaticală a temei selectate“ (Tudose 1978, 186). În raport cu baza, noul termen exprimă o gradare a calității în sensul intensificării sau atenuării acesteia: *albos* (<*alb* + *-os*) „alburii, albicios“ (St v), *bunos* (<*bun* + *-os*) [despre un copil] „bunicel, bunișor“ (Pl VIIb), *negros* (<*negru* + *-os*) „negricios“ (AJ II), *posomoros* (<*posomorât* + *-os*) [despre timp] „foarte închis, fără soare“ (V VII).

În aceeași categorie se înscriu adjectivele și adverbele provenind de la teme adverbiale: *luntroasă* (<*luntru* „înăuntru“ + *-os*) [despre o groapă] „foarte adâncă, înăuntru pământului“: *ne face o groapă mai luntroasă așa, să putem limpezi [rufele] la apă* (AJ v); *îndemânos* (<*la îndemână* + *-os*) „ușor, lesne“: *când prindeam pește, nu era tare îndeminós, că trebuia tare mult să aștepti* (T II).

Derivatele de acest tip subliniază calitatea mult mai intens în raport cu termenul-bază, beneficiind de aportul semantic convergent al temei și al sufixului prin care se realizează o dublă accentuare adjectivală. Procedul, de altfel propriu graiurilor⁹⁶, satisface necesitatea vorbitorului popular de a marca cât mai pregnant valoarea termenilor în comunicare.

-uc se atașează cu precădere substantivelor, dar și adjectivelor și adverbilor, fără a le schimba categoria gramaticală.

a) Formațiile acestui sufix sunt diminutive și au corespondent în limba standard derivate cu alte sufixe: *căsucă* (<*casă* + *-ucă*) „căsuță“ (AJ Va), *dințuci* (<*dinte* + *-uc*) „dințișori“ (T VII), *frunzucă* (<*frunză* + *-ucă*) „frunzuliță“ (C VII), *măsucă* (<*masă* + *-ucă*) „măsuță“ (BA VII).

b) Unele dintre aceste diminutive, specifice graiurilor, au valoare hipocoristică: *moșuc* (<*moș* + *-uc*) (St v), *sorucă* (<*soră* + *-ucă*) (St VIIIb), *tătucă* (<*tată* + *-ucă*) (St VIIIb), *zămucă* (<*zamă* + *-ucă*) (T v). Aceeași valoare este evidentă și la derivatele adjective: *mărunțuc* (<*mărunți*⁹⁷ + *-uc*) (St III), *micuc* (<*mic* + *-uc*) (AJ v) sau adverbe *încetuc* (<*încet* + *-uc*) (T VIII), cele mai numeroase fiind adverbele pronominale (cf. *Tratat*, 346): *acoluca* (<*acolo* + *-uc*) (St VIIIb, Pl VIIIb), *aiucuca* (<*aici* + *-uc*) (St v) *amuca* (<*amu* + *-uc*) (St VIIIb), *amuiuca* (<*amuiă* + *-uc*) (Pl VIIa), toate cu un *-a* deictic. Aria de răspândire a sufixului în graiurile cercetate corespunde zonei semnalate în bibliografia de specialitate (cf. Mareș 1972, 94).

-uț formează derivate de la substantive și adjective în limitele aceluiași

⁹⁶ I. Coteanu (1961, 111) consideră formațiile discutate specifice graiului crișean, iar C. Tudose (1978, 142) apreciază că „ele se întâlnesc mai ales în nordul și vestul Transilvaniei. Pe lângă acestea, adăugăm câteva atestări din aria sudică a dacoromânei: *cumintos* (de la *cuminte*) [despre un copil] „foarte cuminte“, *dibăcoasă* (de la *dibace*) „foarte dibace“, *fălnicoasă* (de la *falnic*) „foarte încrezută“, *măroasă* (de la *mare*) „foarte încrezută, mândră“.

⁹⁷ Probabil s-a produs o schimbare de sufix: *mărunțel*, *mărunțuc*.

categorii gramaticale, ca și în limba comună. Trăsătura caracteristică constă în selectarea temelor din grai sau din româna standard unde, însă, cunosc alte elemente derivate.

a) Sufixul conferă derivatelor valoare diminutivală: *bitelcușă* (<*bitelcă* „sticlă“ + *-ușă*) (To VII), *coropcușă* (<*coropcă* „cutie“ + *-ușă*) (V VIII), *coșuș* (<*coș* + *-uș*) (T III) (cf. *coșuleț*), *luminușe* (<*lumină* + *-ușă*) (B VIb) (cf. *luminieșe*), *rândușe* (<*rând* + *-uș*) (C VI) (cf. *rândușeșe*).

b) Unele dintre aceste diminutive au valoare hipocoristică: *blânduș* (<*blând* + *-uș*) (BA VII), *bluzușă* (<*bluză* + *-ușă*) (T III), *jumărușe* (<*jumară* + *-ușă*) (Nf v).

c) O categorie aparte o constituie falsele diminutive (Contraș 1967, 155). Este vorba despre acele formații care, dobândind sensuri absolut noi, mai pot fi raportate la bază doar din punct de vedere formal: *cămărușă* (de la *cameră*) „tindă“ (Gh v), *mașinușă* (de la *mașină*) „mașină de tocat carne“ (T v), *șpărgușă* (de la *șpargă*) „fital“ (Pl VIIa).

1.1.2. Sufixe verbale. Derivatele verbale întâlnite în graiurile cercetate constituie o categorie cvasiunitară din punctul de vedere al modului cum sunt formate. Cele mai numeroase s-au obținut prin atașarea la primitiv a sufixelor de infinitiv *-i*, *-ui*, mai rar *-a*, transformându-se noțiunile în acțiune prin simpla alăturare a caracteristicilor clasei verbului (Mărgărit 1989, 111; Purdela 1970, 9). Temele selectate sunt de regulă substantive din diverse registre ale limbii.

a) Termenii-bază fac parte din vocabularul tradițional dialectal sau al limbii comune: *a bombit* (<*bombă* + *-i*) „a aruncat bombe; a bombardat“ (M VIb), *se călbezesc* (<*călbează* + *-i*) [despre oi] „se îmbolnăvesc de călbează“ (St VIII); *a steclit* (<*steclă* + *-i*) „a pus steclă la fereastră“ (AJ VII); *șurubim* (<*șurub* + *-i*) „închidem borcanele de conserve cu capace metalice“ (C Va, b); *unturesc* (<*untură* + *-i*) „prăjesc în untură“ (AJ VII); *vârfim* [*vîrșim*] (<*vârf* + *-i*) „punem vârf unei cășite“ (I VIII); *vcltneam* (<*vcltcară* + *-i*) „făceam să reacă oile printr-un șașin cu soluție de creolină“ (St VIII); *să se zaharească* (<*zahar* + *-i*) „să se zaharisească“ (Gi VIIb, T VII).

Verbele în *-ui* s-ar fi putut crea de la teme neologice: *asfăltuit* (cf. *asfalt*) (Cr v); *a interesuit* (cf. *interes*) (To VII), *presuia* (cf. *presă*) (AJ v). În același timp, ele au corespondente în limba rusă: *asfaltitirovați*, *interessovați*, *pressovați*. Statutul acestor formații rămâne incert din punctul de vedere al creării lor, la limita dintre calcul de structură parțial (Hristea 1968, 139) și derivat. Ies din discuție verbele pentru care nu există decât o singură posibilitate de a le explica; *măluit*, *ou* ~ „ou încondeiat“ (N VI, v) (cf. rus. *malevați* „a picta“) reprezentând un calc de structură parțial, dar *mașinuia* (<*mașină* + *-ui*) „treiera“ (N VIII) este un derivat creat prin mijloacele proprii ale graiurilor.

Puține verbe s-au format cu sufixul **-a**: *cuba* (<*cub* + *-a*) „măsura lemnele în metri cubi“ (Pr VIII), *m-am îndărâtat* (<*îndărât* + *-a*) „m-am întors“: *Eu m-am îndărâtat înapoi și-am toit* (Pl VIIa), *rendiem* (<*rendea* „răzătoare“ + *-a*) „dăm pe răzătoare“ (U v).

b) Termenii-bază reprezintă împrumuturi recente din rusă sau ucraineană⁹⁸: *chiorcăim* (<*chiorcă* <rus. *tjorka* „răzătoare“ + *-i*) „dăm pe răzătoare“ (Gh v), *a cistovit* (<*cistov* <rus. *čistovoi* + *-i*) „a curățat“ (St v), *gospodește* (<*gospod* <rus. *gospodī* „Dumnezeu“ + *-i*) „se roagă. invocă divinitatea“ (M VII), *mozoleam* (<*mozol* <rus. *mozolī* „bătătură, bășică“ + *-i*) „faceam bătătură la deget“ (To VII), *am șcurit* (<*șcura* <rus. *škura* „piele“ + *-i*) „am jupuit“ (BA VIa).

1.2. Derivarea cu prefixe

1.2.1. Prefixe verbale

a-: derivatele cu acest prefix sunt deverbale, având teme din limba comună sau din grai. Trăsătura distinctivă o constituie prefixul însuși, considerat neproductiv pentru româna actuală: „În limba contemporană nu se creează cuvinte noi cu *a-*; prefixul a fost productiv în secolele al XVI-lea, al XVII-lea, iar în perioada următoare puterea lui de derivare a scăzut“ (Gherman-Hasan 1978, 39).

Unele dintre derivatele întâlnite sunt atestate și aparțin vocabularului regional: *se acufundează* (<*a-* + *-cufunda*) „se cufundă în adâncime“ (To VII), *afumegă* (<*-a* + *fumegă*) „scoate fum“ (Gi v), prin analogie cu *afumă*; *amijă* (<*a-* + *-miji*) „ațipește“ (Nf IIa), după modelele *adormi*, *ațiți*; *amirosea* (<*a-* + *mirosi*) „mirosea“ (C VIII, H VIIa, U VIIIa); *aridică* (<*a-* + *ridica*) (H VIIIc); *s-a ascufundat* (<*a-* + *scufunda*) (M VII).

Altele reprezintă formații noi, neatestat încă: *m-am arușinat* (<*a-* + *rușina*) „m-am rușinat“ (N v). Diferența de sens dintre forma simplă și cea prefixată poate fi sesizată dacă ne raportăm la verbe de aceeași factură („sentiendi“), de pildă *a asimți*, după DA (înv.) „a simți parcă cu o nuanță de intensificare, a simți adânc“. Prin urmare, între *a se rușina* și *a se arușina* trebuie să acceptăm o anumită treaptă graduală a acțiunii. În cazul altor verbe („declarandi“) relația între forma de bază și cea derivată devine antonimică: *a zice* „a afirma“ și *a azice* „a se dezice, a renunța“: *Am văzut că nu mi-e bine mie aiesta sărvici. m-am azis de el hăt* (AJ VIII).

Pentru restul verbelor: *arămâne* (*a-* + *rămâne*) (H Vb), *arăstoarnă* (*a-* + *răsturna*) (H Vb), *ascoate* (*a-* + *scoate*) (M VII), *asfințesc* „sfințesc, fac slujbă“ (*a-* + *sfinți*) (B v, III, Nf v), *m-am astins* (*a-* + *stinge*) (N VI), *atăiem* (*a-* + *tăia*) (H Vb), *atămâiază* (*a-* + *tămâia*) (B VIIb) deosebirile semantice dintre cele două

⁹⁸ Avem în vedere acele verbe care reprezintă creații la nivelul limbii române. De aceea am lăsat în afara discuției verbele care reprezintă (potențiale) împrumuturi ca atare din limba rusă: *crăsi* <rus. *krasiti* „a vopsi“ (Gh VII, v, C VI), *a cončit* <rus. *končiti* „a terminat“ (M VII; VIa, b), *dijuresc* <rus. *dežuriti* „fac de serviciu“ (U VI Ib), *storojea* <rus. *storožiti* „păzea“ (To VII).

forme s-au șters sau nu par evidente pentru nonvorbitorul de grai. Un lucru este sigur: numărul mare al acestor derivate demonstrează vitalitatea prelungită a prefixului, confirmată și prin selectarea temelor recente, împrumutate din limba rusă: *am astroit* (*a-* + *stroi*) (C VII). În acest caz prefixul semnifică desăvârșirea acțiunii: **Ș-am astroit**, *am făcut cas-acolo tot* (C VII).

Exemplele citate atestă prezența încă vie a unei particule derivative despre care s-a afirmat că a încetat să fie productivă, ceea ce ilustrează, încă o dată, caracterul arhaic al graiurilor studiate.

în- se întâlnește în numeroase derivate, în exclusivitate verbe, provenind de la teme aparținând unor categorii morfologice diferite:

a) Substantive: (*se*) *îmbumba* (< *bumb*) „(se) încheia haina cu bumbi“ (PI VIIb) (v. DA – Mold., Trans. – s.v. 2⁹⁹); (*se*) *încheotora* (< *cheotora*) „(se) încheia haina cu cheotora“ (St v), *a înciripat* (< *cirep. cerep*¹⁰⁰) „îgîlă“ „a ridicat o construcție“ (BA VIa) (cf. DA s.v.); *încheia* (< *clei*) „ungeau foile de plăcintă cu grăsime“ (H vb) (cf. DA s.v. *închei*); *îndrănița* (< *dranița*) „acoperea casa cu draniță“ (BA VIIIc); *se înfoacă* (< *loc*) [despre vreme, apă] „devine fierbinte, se face caldă ca focul“ (BA VIa) (cf. DA s.v.); *a înfricat* (< *frică*) „a înfricoșat“ (St v) (v. DA s.v.); *am înlemnit* (< *lemn*) „am pus lemnăria la casă“ (Gi VIIIb) (cf. DA s.v.).

b) Adjective: *împistrite* (< *pistru*) [despre ouă] „încondeiate“ (Pr v) (v. DA s.v. *împistri*); *se înclioșează* (< *cleios*) [despre aluat] „devine cleios, se ține de mână ca un clei“ (Gh v) (cf. DA s.v. *înclioșă*); *se înfluoșă* (< *flocos*) [despre câneapă] „se scămoșă, devinea flocoasă“ (H VIIc) (cf. DA s.v. *înfluoșă*).

c) Verbe: *te îmbizui* (< *bizui*) (Nf II) (v. DA s.v.); *mă îmbucuram* (< *bucura*) (C VII) (v. DA s.v.); *ai împriceput* (< *pricepe*) (AJ VIIa); *încreștea* (< *crește*) (U VIIIb); *a îndescuiat* (< *descuia*) (AJ I); *înjucam* (< *juca*) (M vb); *înnăsădeam* (< *năsădi*) „îmblăteam“ (U VIIIb); *am înterminat* (< *termina*) (U VIIIb).

d) Verbe sau substantive: întrucât în graiuri circulă (sau au circulat) ambele teme, pentru următoarele derivate este mai greu să stabilim dacă sunt deverbale sau denominale¹⁰¹: *s-a îmbetegit* (< *beteag* sau *betegi*) (PI VIIIb); *s-a încăsătorit* (< *căsător* sau *căsători*) (U VIIb) (v. DA s.v.); *dc încârmît* (< *cârmă* sau *cârmî*) (Nf IIa); *înclocotesc* (< *clocot* sau *clocoti*) (H vb); *încrestate, ouă* ~ (< *creastă* sau *cresta*) (T v) (v. DA s.v.); *îniernează* (< *iarnă* sau *ierna*) (Gi VIIIb) (v. DA s.v.); *înmascat* (< *mască* sau *masca*) (Gi VIIa); *înnumără* (< *numărsau* sau *număra*) (St VIIa); *însară* (< *sare* sau *săra*) (C vb); *întulbură* (< *tulbure* sau *tulbura*) (AJ v).

⁹⁹ Fiind un prefix vechi, semnalat pentru sec. al XVI-lea (Șuteu 1960, 48), unele dintre formațiile înregistrate de noi figurează în dicționare (ca formă, ca sens) Le prezentăm pentru a confirma existența lor ca termeni dialectali.

¹⁰⁰ Verbul *înciripa* este discutat de Flora Șuteu (1960, 50), fiind considerat un derivat a cărui temă a dispărut din limbă.

¹⁰¹ În categoria deverbalelor grupăm derivatele a căror formă de bază este un verb ca unică posibilitate de derivare (*îmbizui* < *în-* + *bizui*). Pentru formele care pot fi raportate la ambele teme (verb sau substantiv) (*îmbetegi* < *betegi* sau *beteag*), considerăm că baza nominală este punct de pornire ne mijlocit pentru forma verbală simplă (*betegi*) și mijlocit pentru forma verbală prefixată (*îmbetegi*).

Din punctul de vedere al apartenenței temelor selectate, unele dintre acestea fac parte din vocabularul dialectal, altele din cel al limbii standard. Pentru derivatele cu radicalul din fondul comun trebuie să observăm prezența unor perechi sinonimice de la alte teme din cadrul aceleiași familii lexicale. Din acest punct de vedere derivatele din graiuri reprezintă formații primare, în sensul atașării afixelor la o temă simplă, nederivată, iar cele din limba comună constituie derivate se cu ndare, întrucât selectează teme derivate: *înfrica* (< *frică*) / *înfricoșă* (< *fricos* < *frică*); *împistrit* (< *pistru*) / *împestrița* (< *pestriț* < *pistru*).

Valorile pe care prefixul *în-* le conferă termenilor nou creați sunt diverse:

a) transformare, devenire în conformitate cu radicalul (verbe eventive): *a se înclioșa*, *a se înflucoșa*, *a se înfoca*;

b) acțiune al cărui obiect este conținut de radical: *a îmbumba*, *a încheotora*, *a îndrănița*, *a înlemni*;

c) pentru o categorie largă de verbe, prefixul nu aduce modificări ale înțelesului. Crearea derivatului nu se explică printr-o motivație semnatică. Uneori verbul a apărut, probabil, prin atracție cu un corelativ (sinonim sau antonim): *a se îmbizui* după *a se încrede*; *a se îmbucura* după *a se întrista*; *a îndescuia* după *a încuia*; *a innăsădi* după *a îmblăți*; *a intermina* după *a începe* etc. Alteori verbul a rezultat dintr-un grup frazeologic: *a da în clocot* > *a înclocoti*, *a juca în...* > *a înjuca*; *a intra în iarnă* > *a inierna*; *a pune în sare* > *a însăra* (Mărgărit 1982, 112; 1994, 53).

Modul de apariție al acestor derivate excluzând criteriul semantic, explică, într-o anumită măsură, „golirea“ de sens a prefixului și reducerea lui la un simplu element protetic.

Derivatele prezentate, unele arhaice, atestate, ca sens sau ca formă, pentru sec. al XVI-lea, demonstrează caracterul învechit al graiurilor studiate: *a se încheotora* (Dimitrescu 1973, 169), *a încliea* (Densusianu, ILR, II, 226), *a încrunat* „a umplut de sânge“: *A ucis pe mă-sa*, *a încrunat-o* (BA VIa) (Densusianu, ILR, II, 225), *a se înfoca* (v. CADE, SCRIBAN s.v.) *a înfrica* (Densusianu, ILR, II, 225; Dimitrescu 1973, 171). Altele, reprezentând creații mai noi, se întâlnesc și în graiurile dacoromâne sudice: *inierna*, *înmasca*, *innaște*, *innăsădi*, *învăra* (Mărgărit 1982, 110), dovedind o trăsătură comună în compartimentul formării cuvintelor, specifică ariilor extreme ale dacoromânei.

Vitalitatea prefixului în cadrul dialectal menționat se susține și prin faptul că are capacitatea de a crea derivate de la elemente împrumutate recent din limba rusă: *am încrâșcat* (< *crâșcă* < rus. *krîška* „capac“) „am închis borcanele de conserve cu crîșca“ (AJ Vb, III), *s-a înconci* (< *conci* < rus. *končiti* „a termina“) „s-a terminat“: *S-a nconciț cînepa de tors* (M VII).

ne- este un prefix care apare cu preponderență în formații adjectivale, provenind de la teme din aceeași categorie morfologică: *neașezat* (< *așezat*

„căsătorit“ Pl VIII; cf. DA s.v. *așeza*) „necăsătorit“; *neplăcute* (< *plăcut*) „care nu plac“ (Pl VIIa).

Valoarea fundamentală a prefixului este negația, exprimând contrariul termenului-bază: *știut* „știutor“ / *neștiut* „neștiutor“ (BA VIa).

Uneori derivatele cu *ne-* devin echivalente ale unor adjective simple, cu sens negativ: *nebune* (< *bun*) [despre ciuperci] „otrăvitoare“ (AJ III), *nebuni* „care nu sunt buni; răi“ (Tr III).

Majoritatea formațiilor sunt atestate, unele chiar pentru limba veche: *nebuni*, *neștiut* (v. DLR s.v.).

Prefixul apare și în formații noi, „derivarea cu *ne-* constituind un sistem deschis“ (Fișinescu, Popescu-Marin 1978, 167), care au ca radical un împrumut din limba rusă: *neconșită* (< *conșită*, part. vb. *conși* < rus. *končiti* „a termina“) „neterminată“ (M VII); *negramota* (< rus. *gramotnaja* „știutoare de carte“) „analfabetă“ (Pl VIIIb).

2. Componerea

Procedeul este bine reprezentat pentru categoria adverbului unde au apărut numeroși termeni noi, creați, de regulă, din grupuri frazeologice multimembre. Modalitățile de creare a cuvintelor prin compunere sunt următoarele:

a) Prin sudarea integrală a elementelor componente dintr-un grup frazeologic într-o singură unitate lexicală: *deamu* (< *de* + *amu* „acum“) „de acum (înainte)“ (M VII, Va, b, Pr VII; To VII); *decuseară* (< *de* + *cu* + *seară*) „în timpul serii; seara“ (M VII); *decuzi* (< *de* + *cu* + *zi*) „în timpul zilei; ziua“ (Cr V); *de(a)miază* (< *de* + *amiază*) „la prânz, la amiază“ (Pr VII); *îndeseară* (< *în* + *de* + *seară*) „în seara asta“ (Cr V); *nicicacum* (< *nici* + *ca* + *cum*) „în nici un chip; deloc“ (Gh VII); *numaidecât* (< *numai* + *decât*) „neapărat“ (Cr V, U V); cu același sens *rumai fărădecât* (< *rumai* + *fără* + *decât*) (Tr VII) și *numaiîndecât* (< *numai* + *în* + *decât*) (Tr VI, V); *mătinică* (< *mă* + *tem* + *că*, prin acomodare) „probabil, poate“ (H V, M VII). În seria enumerată, ultimul exemplu s-a constituit pe baza unui grup organizat în jurul unui verb (*tem*). Interesul lingvistic al unei astfel de formule (*mătinică*) „constă în faptul că ne arată cum o propoziție poate deveni o simplă unealtă gramaticală (conjunție sau adverb)“ (Iordan 1950, 275). Mecanismul de producere are la bază frecvența întrebuintare, care face să se piardă conștiința existenței separate a elementelor alcătuitoare, acestea aglutinându-se într-un termen nou independent.

b) Prin sudarea parțială a elementelor componente din structurile organizate în jurul unui adverb: *dapcum* (Gh V, M Vb, Pr VIIa), de pildă, a rezultat din grupul *dar apoi cum*, prin contopirea conjuncției cu primul adverb: *dar* + *apoi*

> *d-apoi* > *d-ap* > *dap*, la care s-a aglutinat *cum*. După același model a fost creat și *dapce* (M VII, To VII) (< *dar* + *apoi* + *ce*). Ambele formații conservă valorile conferite de „suma” componentelor „clar apoi cum?“, respectiv. „dar apoi ce?“, întrucât prin compunere a fost afectată doar forma lor. *Psine* „probabil” (To V) s-a format prin contragere (cu diverse modificări) din grupul *pe semne* > *pesene* > *psene* > *psine*. Forma augmentată *psincă* (U VIIb) a apărut, poate, prin analogie cu *mătincă*. Adverbul *șanti* provine din sudarea conjuncției *și*, care apărea consecvent în construcția *și anti* > *șanti* (v. *supra*, la *Morfosintaxă*).

Interesant de semnalat, tot la acest capitol, este adjectivul (depreciativ) *ciurlugă*, în sintagma *mămăligă* ~ (To VII) „mămăligă moale, inconsistentă, cu puțin mălai”. Termenul are la bază metafora *cir lung*, după modelul *zcamă lungă*. Prin sudare și modificări fonetice succesive, *cirlung* > *ciurlung* > *ciurlug* și prin schimbarea categoriei gramaticale (substantiv devenit adjectiv) s-a ajuns la sintagma menționată.

VI. LEXICUL

Particularitățile lexicale care individualizează graiurile cercetate se situează la nivelul vocabularului periferic, fără să afecteze fondul principal lexical, comun tuturor subunităților dialectale ale dacoromânei (Pușcariu, LR, I, 233–234).

În structura acestui compartiment se disting următoarele categorii de termeni care reprezintă trăsături individualizatoare pentru grupul graiurilor studiate:

- a) cuvinte vechi proprii începutului de dezvoltare a limbii române;
- b) cuvinte specifice datorate influențelor străine din partea populațiilor cu care vorbitorii acestor graiuri au venit în contact;
- c) cuvinte cu sensuri speciale, explicabile printr-o evoluție semantică proprie, în unele cazuri, urmare firească a izolării graiurilor în cauză, vorbite în medii aloglote.

1. Prin conservarea unor fapte importante pentru istoria limbii române, ansamblul graiurilor avute în vedere prezintă un pronunțat caracter arhaic evident în:

1.1. Păstrarea unor forme vechi, de origini diferite, mai apropiate de etimon decât variantele din limba comună. În această categorie intră:

- termeni de origine latină: *dirept* < lat. *directus* (U VI), *curună* < lat. *corona* (BA VIb), *fărină* (AJ VII, va, BA V, Pl VIIb, St VIII) și *fănină* (Gh V, To VII, Tr V, V VIII, Nf Ib) < lat. *farina*, *înemă* < lat. *anima* (BA VIa), *laturi*, *în* ~ „alături” < lat. **latura* (Gh VIII, VII, T V), *măduă* „măduvă” < lat. *medulla* (AJ VIIa), *peană* „pană” < lat. *pinna* (C II), *sunăt* „sunet” < lat. *sonitus* (St VIIa), *verin* < lat. *venenus* (St VIIb);

– termeni de origine slavă: *năcz* < v. sl. *nakazŭ* (I VII, St V, Pl VIIIb), *năsale* „nășalie” < v. sl. *nosilo* (Tr VII), *obiceai* < v. sl. *običaj* (St VIIIb), *scuman* < v. sl. *sukman* (To VIII), *steclă* < v. sl. *steklo* (Gh V, I III, To V);

– termeni de origine turco-tătară: *araba* < tc. *araba* (Gi VIIa, U VIIIb), *corbaci*¹⁰² „gârbaci” < tc. *kirbaç* (BA VIIIb), *fodul* < tc. *fodul* (U VII), *torbă* „tolbă” < tăt. *torba* (Gi VIIIa).

1.2. Conservarea unor elemente proprii sec. al XVI-lea, care ulterior au dispărut din limbă: *beseadă* „vorbă” < v. sl. *beseda* (AJ VIIa, St V): *Glasu l-a împriceput că-i mîndru. frumos. da besăzile nu le-a știut că ce zic* (AJ VIIa), *a se ciudi* „a se mira” < v. sl. *čuditi* șc (BA VIIIb), *a înfrîmșa* „a împodobi, a înfrumuseța” < lat. **informosiare* (AJ VIIIb, BA VII, St VIIIb) (Densusianu, ILR, II, 313–316; Dimitrescu 1973, 139).

1.3. Menținerea unor termeni atestați pentru sec. al XVI-lea sau cu sensul din sec. al XVI-lea, care în prezent reprezintă elemente dialectale: *anină* „nisip” (N VI), *a bănu* „a se supăra” (BA VII, Pl VIIIb, St V): *Am fo tare bănuită cum s-o însurat* (Pl VIIIb), *borcasă* „femeie” (St VIIa), *carte* „scrisoare” (M VII), *a clăti* 1° „a mișca, a clinti”: *N-o putut clăti sania* (BA VIa); 2° „a legăna”: *L-o clătît [pe copil] cu leagănu. dacă n-o fost beteagă mama* (St VIIc), *cocon* „copil” (AJ VIIIb, VII, Vb, BA VIIIb, VII, VIa, b, II, St VIIa, b, V, Pl VIIa, b), *gras* (s.n.) „carne grasă; grăsime” (T V), *lemn* „copac” (C VII, AJ VIIIb, BA VIIIb, St V), *pâne* „cereale; grâu” (Cr VIII, VII, V, Gi VIIIb, VIIa, III, B VIIIa, Nf VI, C VII, Va, b, T VI, Tr VII, V, AJ Va): *Să treiera pînea* (Cr V); [Carne] *cu rișcaș, cu uriez și o sau cu pîne, pîne care-i bună, albă, o pui de-a moi* (AJ V), *prost* „simplu” (M VII, V VII, St VIIa): *O fost tare mare holod și noroadele o îmblat. da noi n-am îmblat, am fost tare prostuți, prostuți și saraci. sărăcuți* (M VII); *Vorbim o limbă proastă* (V VII), *sărac* „orfan”: *Da părintele o murit, da mama o rămas cu noi săraci* (M Vb).

2. Unele dintre cuvintele specifice graiurilor cercetate reprezintă împrumuturi de la populațiile învecinate; acestea conferă o coloratură particulară, zonală, întrucât diferă de la o arie la alta, în funcție de poziția geografică a teritoriului căruia îi corespunde un anumit grai. În majoritatea lor, împrumuturile sunt de factură populară, deoarece au pătruns ca rezultat al conviețuirii dintre populația românească cu alte etnii.

2.1. În Regiunea Transcarpatică elementele maghiare constituie grupul cel mai numeros de împrumuturi, imprimând graiurilor românești din partea locului un pronunțat caracter regional: *baie* „salină” < magh. *bánya* (BA VIIIb, VIa, St V), *ciledede* „familie” < magh. *cseléd* (AJ VIII), *corhaz* „spital” < magh. *korház* (BA VIIIb), *gubă* „haină de postav” < magh. *guba* (AJ VIII), *șoait* „mezel de porc;

¹⁰² Nu este exclus ca termenul să fi pătruns prin intermediul limbii maghiare, dată fiind poziția geografică a graiurilor respective. De altfel, DA propune această soluție („o mijlocire slavă sau maghiară”), spre deosebire de DM, DEX, care menționează etimonul turcesc, eventual bulgar (*gârbac*).

tobă“ < magh. *sajt* (AJ Va), *şohan* „niciodată“ < magh. *soha n[em]* (AJ VIII, VIIa), *şpargă* „sfoară“ < magh. *spárga* (Pl VIIa), *a şpurlui* „a economisi“ < magh. *spóral* (AJ VIII), *teglă* „ţiglă“ < magh. *teglá* (AJ VIII, VIIa, VI, Va).

2.2. Elementele ucrainene sunt răspândite cu precădere în Regiunea Transcarpatică și în Bucovina, dar apar și în celelalte zone: *covali* „fierar“ < ucr. *koval'* (Pr VIIIb), *crohmală* „scrobeală“ < ucr. *krochmal* (Nf V), *cuşmă* „căciulă“ < ucr. *kučma* (AJ VIIIb, BA VII, St v, C VII, Nf VI, IIa, T VIII, VI, v, V VIII), *hlej* „pământ lutos“ < ucr. *hlej* (Pr VI), *sicică* (2 sil.) „nutreț tocat“ < ucr. *sička* (BA VIIIa, b, T VI), *spiniță* „catrință“ < ucr. *spidnicja* (C VII), *stative* „război de țesut“ < ucr. *stativa* (Gh VII, Tr VII, B VIIa, C VII, Nf VII, T VII, St VIIIb), *stoler* „tâmplar“ < ucr. *stoljar* (Nf v), *şirincă* „basma“ (BA VII), cu var. *şarincă* (St VIII, v), *şerincă* (AJ VIIa, b, Va) < ucr. *şyrynka*.

2.3. Elementele germane au fost atestate preponderent în Bucovina, dar, cu frecvență mare, și în zona transcarpatică. Cele mai multe fac parte din domeniul vieții materiale, iar, dintre ele, un număr mai mic, și pe cale de dispariție, aparțin administrației: *farbă* „vopsea“ < germ. *Farbe* (B VIIb, C Va, I VII, AJ VI), *ferşăl* „felcer, sanitar“ < germ. *Feldscher* (Cr VII, T v), *fiacăr* „trăsură“ < germ. *Fiaker* (AJ VIII), *finanț* „jandarm“ < germ. *Finanzwachmann* (Pl VIII), *şlaier* „voal“ < germ. *Schleier* (AJ VIIIb, T v), *ştrece* „cale ferată“ < germ. *Strecke* (BA VIa), *ştrimfi* „ciorapi“ < germ. *Strumpfe* (AJ VIIa, b, BA VII, Pl VIIa).

2.4. Elementele turcești, datorită împrejurărilor istorice, au pătruns în principal în graiurile de la gurile Dunării, înaintând prin Basarabia spre centrul provinciei. Cuvintele de origine turcă reprezintă împrumuturi populare cu o circulație restrânsă. Aproape toate aparțin culturii materiale: *ceamur* „lut cu apă folosit în construcții“ < tc. *čamur* (Cr VII), *cier* „pășune“ < tc. *čajr* (Gi VIIIa), *coci* „miel“ < tc. *coč* (To VII), *dolap* „instalație pentru stropit grădina“ < tc. *dolap* (U VIIIb), *duşăg* „saltea“ < tc. *dušek* (Gi v, U VIIIb), *gaigana* „omletă“ < tc. *kaigana* (Cr VII, Gi v), *gighir* „preparat de porc, mezel“ < tc. *čeger* (U VIIa), *iahnie* (U VIIa), cu var. *ianâie* (Gi v) „mîncare de fasole, cartofi (cu sos)“ < tc. *yahni*, *iorgan* „plapumă“ < tc. *yorgan* (Gi VIIa, v, IIIa, U VIIIb), *tel* „beteală“ < tc. *tel* (Gi VIIa).

2.5. Împrumuturile rusești au pătruns ca urmare a influenței exercitate în mod consecvent și nivelator asupra tuturor graiurilor cercetate, prin intermediul școlii, presei, televiziunii, limba rusă fiind limba oficială de stat pentru teritoriile respective. Intensitatea fenomenului însă a fost variabilă: în zonele cuprinzând câteva localități (din Regiunea Transcarpatică sau din sudul Republicii Moldova) a afectat mai puțin personalitatea graiurilor, prin comparație cu Moldova dintre Prut și Nistru. Cât privește graiurile din Transnistria, trebuie să remarcăm situația lor singulară: ele au existat și au evoluat neîntrerupt în mediu slav, așa încât influența rusă a cunoscut aici cotele cele mai înalte (cf. Șandru 1998, 195). Influența rusă subsecventă ultimei conflagrații mondiale constituie cel de-al doilea

val al acestui tip de „presiune” lingvistică asupra graiurilor românești. Cel dintâi a avut loc la începutul sec. al XIX-lea, când aproape simultan, dar inegal ca durată și amploare, Principatele Române prin Regulamentul Organic, iar Basarabia ca gubernie rusească, au cunoscut aceeași stare de fapt. În epocă au pătruns, la nivelul limbii comune, termeni privind administrația, cultura, armata, care, în prezent, s-au învechit, ieșind din uz. O parte dintre rusismele de odinioară au reintrat, pe cale oficială, ca neologisme, în teritoriile de limbă română din fosta Uniune Sovietică și, drept urmare, s-au reactualizat. Cităm cu titlu de exemplu astfel de situații: *armie* „armată” < rus. *armia* (M VIb, N VIII, VI, Nf III), *ceaină* „ceainărie” < rus. *čajna* (Cr v), *comandir* „comandant, șef” < rus. *komandir* (BA VIIIc), *comandirovcă* „delegație, deplasare în interes de serviciu” < rus. *komandirovka* (Gi VIIIb, I VIII, C VIII, BA VIIIc), *cvartir* „locuință” < rus. *kvartira* (AJ III, Va, b, C VIb), *cvartal* „distanța dintre două intersecții” < rus. *kvartal* (Gi VIIa), *delă* „treabă, problemă, afacere” < rus. *delo* (Gh v, M Va), *hor* „cor” < rus. *hor* (I VIIa), *nacealnic* „șef” < rus. *načalnik* (Cr v, N VIII, T VIII, BA VIIIb, Pl VIIb), *storoș* „paznic” < rus. *storož* (Gi VIIIb, Nf VI), *tif* „tifoș” < rus. *tif* (T VII), *traftir* „birt, han” < rus. *traktir* (U VIIa)¹⁰³ ș.a.

Situația expusă s-a „reeditat” în condițiile nou create după 1944. Private de influența variantei culte, graiurile românești din zonele menționate au preluat cuvintele rusești simultan cu realitățile pe care le denumeau. Vorbitorii, neavând alți termeni pentru ele, au fost nevoiți să și le însușească: *aptecă* „farmacie” < rus. *apteka*, *chino* „cinema” < rus. *kino*, *detsadic* „grădiniță de copii” < rus. *detsadik*, *stroică* „șantier” < rus. *stroika*, *șahță* „mină (de cărbuni)” < rus. *šahta* etc. (Coșeriu 1997, 77)¹⁰⁴.

Limba rusă a mijlocit și pătrunderea unor termeni de origine franceză. O primă categorie grupează elemente care în româna comună figurează ca variante învechite (datând din secolul trecut, când au pătruns prin aceeași filieră) pentru împrumuturi neologice romanice: *clas* < rus. *klass* < fr. *classe* (Gh VII, N VII, H VI, U VIIIb): *Ne-a dat înapoi cu un clas* (U VIIIb), *costium* < rus. *kostium* < fr. *costume* (Gi v, Gh v, T III), *dejurnă* < rus. *dežurnîi* < fr. *de journée* (I VIII). O altă categorie cuprinde, de asemenea, termeni romanici, pătruși pe aceeași cale, dar care se deosebesc de cei din limba comună prin accentul preluat de la intermediarul slav: *aftóbuz* < rus. *avtóbuz* (M VII, Pr v), *fondáment* < rus. *fondáment* (N VI),

¹⁰³ Majoritatea acestor termeni figurează în DEX cu mențiunea „inv”. Pentru *comandirovcă*, *storoș*, *hor*, v. SCRIBAN (s.v.) cu aceeași indicație.

¹⁰⁴ Nu luăm în discuție masa împrumuturilor din limba rusă de tipul *butil* „damigeană”, *coniușnă* „grajd”, *jeludoc* „stomac”, *rucică* „mîner”, *scovorodcă* „tigaie”, *tiorcă* „răzătoare” etc., citate ca elemente dialectale specifice în *Dialectologie* (91, 93, 101, 107). Propunem reconsiderarea acestor împrumuturi preluând un punct de vedere deja formulat: „Deși sunt destul de frecvente în vorbire, aceste cuvinte sunt străine graiurilor populare. Ele nu sunt nici pe departe dialectisme lexicale, cum sunt numite de autori, ci, am putea zice, niște elemente lexicale poluante, apărute în graiuri sub influența limbii ruse” (Scifios 1994, 152).

incubător < rus. *inkubátor* (Nf VI), *tráctor* < rus. *tráktor* (Gh VII, V, I VII, VI, Nf VI, V, Ia). În general, modelul rusesc este evidențiat de forma împrumuturilor: *calidor* < rus. *koridor* [*karidor*] < fr. *corridor* (H V, To VII), *paliton* (2 sil.) < rus. *palito* < fr. *paletot* (To VII), *vermișei* < rus. *vermișeli* < fr. *vermicelle* (C Vb, Nf V, T III), cu etimologia populară aproape inerentă graiurilor.

Interesante ni se par și consecințele determinate de presiunea elementului rusesc asupra graiurilor, altfel spus, modificările survenite la impactul cu acesta.

Limba rusă ca limbă oficială, dublată în mediul familial de graiuri, a creat o serie de perturbări în compartimentul vocabularului. Urmare a bilingvismului, acestea sunt mai numeroase la nivel semantic.

Cele mai frecvente modificări în acest sens sunt calcurile semantice (Hristea 1968, 152), iar categoria morfologică cea mai afectată este verbul. Prezentăm câteva dintre situațiile întâlnite: *a citi* (în afara sensului de bază) înseamnă „a preda (elevilor) în calitate de profesor“ după rus. *čitati*: **Am citit himia** (N VI); **citesc fizica** (Pl*); *a iubi*, după modelul verbului rusesc *liubiti* (Mătcaș 1995), intersectează sfera semantică a verbului *a plăcea*¹⁰⁵, când domeniul de referință sunt inanimatul: *Nevasta mea strașnic iubea mierea* (T VIII); *Cine ce iubește, dacă iubește mai acru...* (Cr V); *Fiecare cum iubește* [chișca] *mai gras, mai slab, cu crupe* (Pr V); *învățător* „profesor“, după rus. *učiteli*. *El lucrează învățător de educație fizică* (Tr V); *a lucra* dobândește un sens în plus, „a funcționa“ (cu referire la mașini, agregate, instituții), după verbul rusesc *rabotati*: *Au mai găsit din odoarele bisericii, la alte biserici care au lucrat* (Cr VII); *Astăzi lucrează poșta* (U VII); *a primi* acoperă un evantai larg de sensuri ale altor verbe din româna comună, preluând accepții noi din registrul corespondentului său rusesc *polučiti*: 1° „a admite, a accepta“: *La școală nu era asta primită* [să se practice caloianul] (Gh II); 2° „a se face, a rezulta“: *Dacă se rup fire pe natră, se primește latunoaie* (Cr VII); *Nalangitele așa le pui cu lingura și se primesc rotunde* (Cr V); *O ungi cu ou, să primește pîinea frumoasă* (Tr V); 3° „a se potrivi, a reuși“: *Ș-o pus scoarță de arin neagră și scoarță de nucă, de nu s-o primit* (Pl VIIa); 4° „a împrăști uniform, a repartiza“: **Se primește brînza pe toată bucata de ghizlomică** (Cr V); 5° „a obține“: *Zeama se toarnă deasupra la carne și să primește răcitură* (U V); *Așa cu cliucica [= croșeta] făceam, pînă nu se primea tapociki* [cipici] (C Vb); *a privi* (filme) după rus. *smotriti filim* „a viziona, a vedea“: *Duminica privim filme* (Tr Ib); *a retrăi* „a suferi“, după rus. *pereziti*: **Părinții au retrăit** de spaimă (I II); *a scrie* a împrumutat sensul verbului rusesc *pisati* și înseamnă „a înregistra pe bandă magnetică“: **Am scris pe magnetofon** [cântecul] (B VIIc)¹⁰⁶; *a sta* se îmbogățește semantic, adoptând una din multiplele accepții ale verbului *stati* „a deveni,

¹⁰⁵ Sensul este atestat în limba veche, dar se estompează în secolele următoare. Datorită influenței ruse, în graiurile discutate el se consolidează.

¹⁰⁶ Exemplul ilustrează existența neologismului în grai și necesitatea acestui împrumut din limba rusă în absența variantei culte românești.

a se face”: *Cum dădea soarele îndesară* [copilul] **stăteă galben** (U VII); *Iei vo câteva peane de la găini și le aprinzi să ardă și când poroșoc [= praf] stă, când stă de-amu poroșoc, iei și mesteci cu pâine* (C II); *Ea crește, stă mare pâinea* (C Vb); *a topi*, sub presiunea termenului rusesc *topiti*, dobândește și înțelesurile: 1° „a încălzi” **Să topea apa ca de pâine** (U VIIb); 2° „a face focul”: *Soba o topim cu lemne* (M VIa); *a trăi*, după cuvântul rusesc *žiti*, înseamnă și „a locui”: *Am un fecior, cu mine trăiește* (VH VII); *Natașa în rând cu Liuba [= una lângă alta] trăiește* (To VII).

Dintre substantive enumerăm câteva care au dobândit sensuri noi: *bulion* „supă”, după rus. *bulion*: *Așa faci bulion* [din hribi] *și pui și grozav îi de bun din hribii ceia* (B III); *foame* „foamete” după rus. *holod*: *Era după foame* (C VI); *A fost mare foame* (AJ VIII); *silă* „putere” (To VIII, U VIIIb, VIII) după rus. *сила*: *Sapi în arman [= grădină] și dacă-ți pui sila și de-acum la șaizeci și doi de ani nu-i putere... îți pui sila, da pe sară, pînă adormi, te zvîrcolești* (U VIIIb). Ultimele două exemple reflectă o situație identică cu aceea din sec. al XVI-lea, când termenii invocați cunoșteau ambele sensuri. Ulterior, *foame* s-a specializat, prin restrângere de sens, creîndu-se un nou termen (*foamete*) pentru cealaltă accepție, iar sensul de bază al substantivului *silă*, după cum atestă primele scrieri în limba română, a fost abandonat prin dezvoltarea altor înțelesuri. Ne aflăm, așadar, în fața unor cazuri de „involuție” semantică stabilizată, probabil, sub influența mediului slav.

Nu este lipsit de interes să subliniem că apariția calcurilor a fost favorizată de situațiile în care cuvântul rusesc apărea netradus în accepția care urma să fie transferată cuvântului românesc: *El o liubit și beie rachiu* (M VII); *Da să țesea întîi pe stative [pânza], da să polucea rar, nu să polucea des* (C Vb); *Facem pască cu brînză, să polucește [= reușește] parcă bun* (Gh V); *Așa cu cliușca făceam pînă să polucea topociki* (C VII); *Boiala aceal deschis trece peste aceal întunecat și nu se polucește* (C VII); *O fost tare mare holod* (M VII); *Aicea am jivit bine, nu mă hărțuia nime* (U VIII).

Situația mai sus menționată a contribuit și la apariția calcurilor de structură (Hristea 1968, 158). Forme ca *mă zăuit* „mă uit (cu atenție)” (AJ VIII, V, III, BA VIa Pl VIIIb, St VIIIb), *doplinești* „adaugi, completezi” (AJ VIIIb, Va), *am dopus* „am adăugat” (AJ Va) se explică prin reproducerea modelelor rusești *zabitî* și, respectiv, *dopolnitî*, la fel ca subst. *fratele (meu) al doilea* „vărul (meu) de al doilea” (To II), după rus. *moî dvoïurodnoï brat*.

În graiurile cercetate este frecvent și calcul frazeologic (Hristea 1968, 177). Cazurile întâlnite reprezintă calcuri *parțiale*: *mi-e (a fost) obidno* „m-a jignit” (U VII), după secvența *mne obidno*; *dau zaiavlenie* „fac cerere” (T III), după *podatî zaiavlenje* sau *totale*: *îmblă ploaia „plouă”* (C VIII), după sintagma *idiot doždî*.

Apar situații însă care nu se înscriu în categoria calcurilor sau, cel mult, la prima vedere le-am putea aprecia drept *pseudo-calcuri*. Este vorba, de fapt, despre

unități frazeologice românești, în cadrul cărora termenul cheie este substituit cu termenul rusec corespunzător: *Multă pesne* [= cântec] *era cu cînepa* (M VII) amintește de proverbul *Lucrul are cântecul său* (citată de DA s.v. *cântec* din *Proverbele românilor* de Iuliu Zanne). Sintagma *a face (o) masă* (mare, mică) apare în contexte referitoare la nuntă, botez, înmormântare etc. O informatoare din Cartal, în relatarea despre ceremonialul nunții, precizează că *se face stol mare*, iar la înmormântare, *o fărîmă de stol*. Termenul substituit *delă* din secvența *ă face o ~ „a face o treabă“* (Gh V), cunoaște un traseu sinuos în istoria limbii române. Atestat pentru prima oară în limba textelor din sec. al XVI-lea sub forma *deală* „faptă, acțiune“, ca împrumut din slava veche (*delo*) (Densusianu, ILR, II, 322), în secolele următoare „se estompează“, pentru a reîntra în sec. al XIX-lea, prin Regulamentul Organic. Repus în circulație de administrația rusă, termenul se specializează semantic, însemnând „dosar“ (v. SRIBAN s.v.). Apoi, pentru a doua oară, concurat de neologisme romanice, recade în vocabularul periferic. *Astăzi*, în graiurile din Transnistria, cuvântul este curent și pare să nu fi cunoscut „avatarurile“ petrecute în cadrul limbii comune. Explicația cazului stă în punctul de sprijin oferit de influența rusă.

De altfel, cuvintele rusești au pătruns în anumite secvențe în limitele cărora continuă să fie favorizate. De pildă *mir* „pace“ < rus. *mir* din expresia-slogan *luptăm pentru pace!* (cf. *borotsja za mir*) continuă să apară în contexte similare *Îi mir în lume* (U VII), în schimb termenul romanic se menține în expresiile fixate *dă-mi pace* (U VII). Un caz asemănător îl prezintă și împrumutul *oceredi* „rând, coadă la un anumit produs“. Vorbitorii nu îl raportează la termenul lor din grai, ci îl folosesc ca atare: *îi oceredi mare* (To VII); *rând* apare în expresiile create prin uz, specifice graiurilor. *După molitvă aveai drept să umbli di rând* [= fără deosebire, în mod egal, la rând] *cu toate treburile* (Cr VII); *Găluștile le pune di rând pe ceavai* (Gh VII).

3. Ca o consecință a influențelor străine și, totodată, a poziției lor marginale și izolate față de arealul dacoromân, graiurile discutate prezintă o mare bogăție lexicală, evidentă în heteronime. Uneori, termenii provin de la același radical din fondul comun al limbii, prin derivare cu sufixe diferite: *cenușar / cenușerniță* (de la *cenușă*) „bucată de pânză în care se pune cenușa la preparatul leșiei“; *frunzișoară / frunziță / frunzucă* (de la *frunză*) „foaie de dafin“; (a) *peni* / (a) *penui* (de la *pene*) „a smulge penele unei păsări“; *micuc / miteluț / miticuț / mâțicuț* (de la *mic*); *picuți / picuri* (de la *pic*) „picături“; *petrecanie / petrecere* (de la *petrece*) „înmormântare“; *vădan / văduoi / văduar* (de la *văduu*) „văduv“. Alteori, este vorba despre regionalisme provenind din limbi diferite: *boială* (< boi + *-eală*) / *farbă* (< germ. *Farbe*) / *crască* (< rus. *kraska*) „vopsea“; *a boi* (< *boia* < tc. *boia*) / *a crăsi* / *a crăsi* (< rus. *krasiti*); *a fârbui* (< *farbă*) / *a fești* (cf. magh. *festéni*) / *a*

văpsi (< bg. *vapsani*) „a vopsi”; *pătălăgele* (< tc. *patlican*) / *porodici* (< germ. dial. *Paradecs*, magh. *paradicsom*) / *dumate* (< bg. *dumat*) „pătălăgele roșii”; *chitoroage* (< sb. *kitrig*) / *rasol* (< bg. *raszol*) / *răcitur* (< *răci* + *-tură*) / *huludeț* (< ucr. *holodec*) „piftie”; *răzălău* (< magh. *reszelo*) / *rendea* (< tc. *rende*) / *tiorcă* (rus. *tjorka*) „răzătoare”; *șparhat* (< germ. *Sparherd*, magh. *spórhej*, *sporhelyt*) „plită”; *șpor* (< magh. *spor*) / *plită* (< rus. *plita*, ucr. *plyta*) „mașină de gătit”; *anină* (< lat. *arena*) / *năsip* (< bg. *nasip*) / *pisoc* (< rus. *pesok*); *sobă* (< magh. *szoba*) / *odaie* (< tc. *oda*, bg. *odaia*) / *comnată* (< rus. *komnata*) „cameră”; *ogheal* (< rus. *odeialo*) / *iorgan* (< tc. *yorgan*) „plapumă” etc. Pe lângă acestea, se întâlnesc perechi sinonimice realizate între elemente aparținând lexicului comun, care în grai au dezvoltat sensuri noi: *pulpă* / *merinde* „uger cu lapte” (v. *infra*); *vierme* / *gândac* „șarpe”. Sunt câteva situații când membrii perechii sinonimice au pătruns fie din aceeași limbă, în etape diferite: *câlbaș* / *colbasă* (< rus., bg. *kolbasa*) „mezel de porc”, fie din limbi diferite: *coleadă* (cf. rus. *koliadovanje*) / *corindă* (< lat. *calendae* + sl. *kolenda*) „colindă”; *master* (< rus. *master*) / *maistru* (< germ. *Meister*).

4. Fizionomia particulară a graiurilor studiate se datorează și unor categorii de cuvinte care au sensuri deosebite față de limba comună. Privite diacronic, ele reprezintă straturi diferite.

4.1. Cele mai vechi sunt cuvintele care conservă sensul din sec. al XVI-lea (v. *supra*).

4.2. Categoria următoare cuprinde cuvinte cu sensuri învechite, care, datorită influenței nivelatoare a limbii literare, s-au păstrat numai în unele graiuri: *se aude* „miroase, se simte mirosul” (N v, To VIII): [Când fermentează boasca] *s-aude a spirt în tot satu* (To VIII), *întreg* [despre medicamente lichide] „(administrat) fără apă; nediluat”: *Copilului îi dau picurii* [= picăturile de tuse] *întregi* (AJ Va), (Mărgărit 1995, 139–141), *a muta vorba* „a contrazice, a replica”: [Fiul] *nu mi-a mutat vorba* veri (Pl VIII), *se numără* (< lat. *numinarc*) „se numește”: *Și făceau plăcintă-n strachină să numără* (H VIIIc), *Da dac-aveți lapte d-ista înăcrit cum chișleac, să numără lapte înăcrit* (H v), *răutate* „faptă rea; fărădelege”: *O mare răutate am făcut, că parc-am făcut moarte de om* (I VII), *se scurge* „se varsă”: *Prtu se scurge-n Dunăre* (Gi v), *strică* [despre animale sălbatic] „atacă” (Pl VIIa, U VII): *Ursu strică vitele* (Pl VIIa); *tocma* adj. invar. 1° „potrivit” (M VII, v, VIII). *Cînepa o torceam mai plinică și mai tocma* (M VII); 2° [despre un teren] „fără gropi; neted”: *Într-un prund locu unde era mai... adică mai togma, acolo ne grămădeam și mai jucam* (M Vb), *verde* [despre carne, ouă] „crud”: *Găina verde o împli* (AJ Va); *Toc în cocă un ou verde* (AJ Vb).

4.3. O altă grupă o constituie termenii cu sensuri noi, neatestatate în dicționare, ca rezultat al evoluției proprii a graiurilor. Iată câteva exemple: *ciolan*

apare în graiurile din Transnistria cu sensul inedit „carne macră”, în opoziție cu sensul său de bază. Termenul, semnalat de Șandru 1998, 187, în aceeași zonă, a fost înregistrat și în Dobrogea, cu un sens de „tranziție” (între „os” și „carne”) „animal jupuit”: *Am luat ciolanu* [lupului jupuit] *și i-am pus foc; am adunat un braț de lemne și i-am pus foc; apoi venea femeile din Turcoaia de la satu-ăla, altele cerea seu de lup, altele cerea colții de lup, altele cerea carne de lup, altele cerea beregata de lup, altele lua cenușa* (AFLR, pct. 891). În graiurile transnistrene, în mod consecvent, *ciolan* a fost întâlnit cu noua sa accepție, uneori în opoziție cu *os*: *Ș-o puu oasăle la fund, da ciolanu lă puu deasupra; Trec prin misorubcă* [= mașina de tocat] *ciolanu* (H v); *Cînd îl vezi că ciolanu sî dîzlichește de la oase, îs gata* [răciturile de fiert]; *Punem ciolanu în castrule și facem tușoncă* [= carne conservată în suc propriu] (M va); *Să iau oasele de la ciolanu* [când se pun răciturile în farfurii] (N v); *Facem catlete* [= chiftele] *din ciolanu* (Gh v); *coacem* „fierbem la foc mic, ca în cuptor”: [Saltisonul „toba de porc”] *îl punem și-l cocem bini și-l tăiem cu hrinca* (H VIIc); *deodată* 1° „mai întâi, la început” (Cr v, Gh v, II, Gi VIIIa, Nf v); *Ei o încuiet-o* [biserică] *deodată, dintîie o-ncuiet-o șanti o făcut club într-însa* (Gh v); 2° „altădată, demult”: *Deodată dădea colhozu mașini și ne duceam și strîngeam* [frunza de agud] (Cr v); 3° „imediat” (U VIIIb, VIIa); *Nu le mulg deodată, că meii-s mititei, trebe să-i hrănească, să-i crească oile încă* (VIIIb); *nărod* „persoană, ins, individ”: *Să grămădesc la nuntă patru sute de năroade, cu migieși cu noi* (M vb); *O fost tare mare holod și năroadele o îmblat, de noi nu, n-am îmblat* (M VII); *Amu să duc, amu nărodurile bine* (H VIII); *toc* „sparg ouă”; [În brânza pentru plăcintă] *pui un pic de smîntîină și niște ouă toc; Eu iubăsc să toc un ou, două în aluatu ceta* (AJ va); *Fac și ouă tocate* [= omletă] (AJ III); *merinde* a dezvoltat două sensuri secundare din sensul cunoscut: 1° „uger cu lapte (la oaie)” (BA VIIIb, vIb, St VIII, VIIb), sens decurgând din faptul că ugerul asigură hrana mielului: *Cuvântul merinde e folosit și... are două sensuri: merinde-i pulpa oii și merinde-i mîncare* (BA vIb); *Cînd ai vinit cu ele* [= oile] *de-a paște, „ăi” zice „o init că au niște merinzi bune”, zice, „amu aduc* [lapte] (BA VIIIb); 2° pl. *merinzi* denumește o „petrecere, între femei, la casa lehuzei, fiecare participantă contribuind cu merinde” (Gi v); *mujder* „usturoi”; din numele preparatului *mujdar*, cu var. *mujder* (v. supra) s-a creat, prin transfer semantic, un sinonim pentru planta ai: *Punem acolunca un grăunte de ai, de mujder, cum zicem* (St VIIIb).

5. Cât privește repartitia geografică a vocabularului, putem observa că în fiecare zonă am întâlnit anumiți termeni pe care dicționarele îi consideră specifici subdialectului/grupului de graiuri cărui aparțin aceștia:

– în Maramureș: *clei* „creier” (AJ VIII, Pl VIIIb), *coc* „pâine mică” (AJ va, St VIIIb); *cocon* „copil (băiat)” și *cocoană* „fată” (în toate satele și la toți informatorii), *coscală* „cusătură” (Pl VIIa), *fățoaic* „față de masă” (St v, Pl VIIa).

găzdălit „totalitatea treburilor dintr-o gospodărie“ (St VIII, Pl VIII), *găzdușag* „avere“ (Pl VIII), *șatră* „prisă“ (BA VIIIb, VIa):

– în Bucovina: *cotlon* „colț, ungher“ (C VI), *partea* „ursitul“ (Pr Va), *stodoală* „staul“ (Nf VI), *șișcă* „nutreț (locat)“ (B VIIIa, c. VI, T VI);

– în Bucovina, aria transnistreană și sudul Basarabiei: *ciubote* „cizme“ (B VIb, T VI, Gi VIIIa), *colțuni* „ciorapi“ (Gh V), *megieș* „vecin“ (Pr V, M VII), *poamă* „struguri“ (Pr Va), *șip* „sticlă“ (C V, Gh V).

5.1. Observăm, în același timp, că elemente din lexicul fiecărui grup de graiuri se regăsesc și în alte zone ale dacoromânei. Unii termeni din Maramureș sunt comuni cu Transilvania și Bucovina, alții din Moldova se regăsesc în Transilvania etc. Pentru ilustrare oferim exemple din localitățile din sud-estul Basarabiei, comune cu graiurile dacoromâne sudice: *acușa* (Gi VIIIb), *aproape*, *de ~ în rude* ~ ~ „apropiate“ (Gi VIIa), *ciocan* 1° „tulpină de porumb“ (Gi VIIIb, V); 2° „știulete“ (Gi VIIIb), *despinteca* „spinteca“ (Gi V); *obor* „curte“ (Cr VII, V, Gi VIIIb, VIIa), *paceă* „mâncare din carne fiartă (picioare) cu usturoi“ (Gi V, IIIa, U V) (v. Gl. Munt. s.v.). Este semnificativ faptul că unii termeni lexicalizați ca fonetisme tipice sunt, de asemenea, comuni: *ectar* „hectar“ (Gi VIIa), *oră* „horă“ (Gi VIIa, V), *paar* „pahar“ (Cr V, Gi V); *mala* „mahala“ (U VIIa) etc.

5.2. În sfârșit, semnalăm prezența a numeroase elemente lexicale considerate de dicționare ca populare: *bicisnicie* „prăpăd, calamitate“ (M VIa), *a demica* (Gh V, AJ VIII, VI, Va, BA V), cu var. *a dumica* (N VII, V), *doftor* (AJ VIIa, Pl VIIIb), *dos* „adăpost“ (Nf VI), *a mănțămi* „a mulțumi“ (M VII), (v. DEX s.v.). Chiar unele elemente apreciate ca „rare“, în aceleași dicționare, se regăsesc în perimetrul graiurilor în discuție: *a despinteca*, *lenos* „leneș“ (To I), *suferitor* „rezistent“ (I VIII), *a regula* „a aranja“ (U VIIa, N VIII), *școlare* „școlărițe“ (Gi V, Nf VII) (v. DEX s.v.).

Prezența acestor elemente în graiurile rămase în afara fruntariilor țării constituie un argument în favoarea caracterului *unitar* al limbii române, grație evoluției convergente a varietăților ci regionale.

6. Faptele de lexic discutate demonstrează, pe de o parte, că, dincolo de granițele teritoriale, unitatea limbii române continuă să existe și că, în pofida adversităților istoriei, graiurile din teritoriile desprinse evoluează conform sistemului lor, asimilând, de la caz la caz, unitățile lexicale străine, în imensa lor majoritate situate în afara vocabularului de bază. Pe de altă parte, chiar dacă elementele străine conferă acestor graiuri o fizionomie particulară, ele prezintă numeroase trăsături comune cu diferite variante teritoriale ale dacoromânei, ceea ce legitimează apartenența lor la ansamblul dialectului dacoromân.

CONCLUZII

Din descrierea prezentată în capitolele consacrate principalilor compartimente ale limbii, reiese că graiurile studiate se caracterizează prin trăsături care le conferă individualitate și care îndreptătesc cercetarea lor din multiple perspective. Aceste caracteristici pot fi grupate din unghiuri de vedere diferite.

A. Din punct de vedere diacronic, distingem:

1. Elemente arhaice, majoritatea din compartimentul morfosintaxei, dar și din cel al foneticii și al lexicului, reprezentând menținerea unor particularități din limba română veche, dintre care:

- unele nu mai sunt atestate astăzi în nici o zonă a dacoromânei sau, mai mult, încă pentru româna veche, sunt considerate vestigii pe cale de dispariție: forme pronominale atone (*nă* „ni“, *vă* „vi“), indicativul prez. 1 sg. de tipul (*eu cîntam*, imperfectul 1 sg. fără desinența *-m* (*eu cînta*), imperfectul verbelor de conj. a IV-a cu *-i* (*-î*) din temă păstrat (*el scoborîjé*); dintre elementele de limbă veche, dintr-o perioadă în care încă nu se stabilizaseră desinențele de persoană, face parte și imperfectul cu *-i* pentru pers. 1 sg. (atestat de Papahagi, 1925) și a 3-a sg. (semnalat de noi) (*eu făceai*, *el erai*); forme arhaice de adverbe: *a(i)nte* (*șante*), *de osăbi*; din domeniul formării cuvintelor, amintim derivarea cu prefixul *a-* (productivă și astăzi), iar din lexic remarcăm termenii *bescadă* „vorbă“, *a se ciudi* „a se mira“;

- alte arhaisme se mai păstrează astăzi în anumite arii dialectale ale dacoromânei, considerate conservatoare: diftongul *oa* în *două* *noauă* *đ* (< lat. *d+ĭ, ĕ*), *ĝ* (< lat. *j+o, u*), fonetismele *îmblă*, *împle*, *îmflă*, *înemă*, *păr(ă)* „până“, *surupă* ș.a.; forme arhaice de declinare (*mînu*), de gen (masc. *slugă*), articolul hotărât *-l*, pronume demonstrative cu *-a* deictic antepuse determinatului, folosirea infinitivului cu multiple valori, forme de optativ-condițional perfect; topica pronomelor atone; elemente lexicale precum *a bănu* „a se supăra“, *carte* „scrisoare“, *a clăti* „a mișca“, *a clinti*, *a clătina*», *pîne* „cereale; grâu“ ș.a.

Majoritatea dintre acestea sunt specifice subdialectelor dacoromâne de tip nordic, în general, sau unor graiuri din această arie.

2. Particularități cu caracter inovator, multe create prin analogie, deci încadrându-se în sistemul general al limbii române:

- unele datează din limba română veche, încă din sec. al XVII-lea reprezentând tendințe care se manifestă la nivelul limbii comune sau al unor grupuri de graiuri/graiuri din anumite zone ale dacoromânei: *ĉ* > *ș*, *ĝ* > *ž*, palatalizarea labialelor și a labiodentalelor; înlocuirea pl. fem. în *-e* cu *-i*,

extinderea formelor de pl. în *-uri* la substantive neutre și feminine, extinderea formelor cazuale și a formelor verbale temporale analitice, amploarea deosebită a formelor verbale iotacizate etc.: perfectul compus pers. a 3-a sg. cu auxiliarul *au* ș.a.:

– alte inovații datează dintr-o perioadă mai târzie, după a doua jumătate a sec. al XVII-lea; acestea de la început au acționat numai în anumite zone ale dacoromânci, în speță în grupul graiurilor nordice: stadii specifice de palatalizare a labialelor și a labiodentalelor, formele de conjunctiv *să beie, să deie, să ieie, să steie*: redarea ideii de trecut (apropiat, îndepărtat, nedeterminat, relativ) prin perfectul compus ș.a.:

– în sfârșit, anumite inovații întâlnite în graiurile studiate aparțin fie unor arii restrânse ale dacoromânei: $\xi > s, j > z, v + e, i$ palatalizat în stadiul *y* și apoi dispărut (*să ină* „să vină”); evitarea omonimiilor rezultate din iotacizarea verbelor prin crearea unor forme analogice de tipul (*eu, ei*) *puu, tau* (pentru indicativ prezent), morfemul conjunctivului și „să”, fie exclusiv unora dintre graiurile cercetate de noi: (*el, ei*) *să puuă, să tauă* sau *să puibă, să taibă*.

B. Din punctul de vedere al originii particularităților acestor graiuri, distingem:

1. Elemente moștenite din latină, cu evoluție specifică limbii române, în general (v. **A.1.**).

2. Elemente (inovatoare) create în interiorul limbii române, pe baza analogiilor cu formele moștenite din latină (v. **A.2.**).

3. Elemente împrumutate din limbile învecinate, de la popoarele cu care vorbitorii acestor graiuri au conviețuit de-a lungul istoriei.

Avem în vedere faptul că unele dintre graiurile studiate (cel maramureșean, cel bucovinean și cel sud-basarabeian) au preluat elemente de vocabular din germană, maghiară, turco-tătără, rusă, ucraineană, lucru explicabil prin condițiile istorice în care au trăit românii din zonele respective în ultimii 200–300 de ani, iar altele (cel transnistrean) au fost influențate aproape exclusiv de rusă și ucraineană, întrucât acestea, în aceeași perioadă, s-au dezvoltat în mediu eminent slav. În funcție de aceste două situații, de contactul mai strâns, mai slab sau inexistent cu româna literară și în funcție de intensitatea și amploarea bilingvismului (ruso-român), cele două categorii de graiuri au fost marcate:

– mai ales la nivelul vocabularului și mult mai puțin în celelalte compartimente ale limbii (primele trei grupuri);

– la nivelul vocabularului și, uneori, în preluarea unor elemente de topică sau a unor construcții sintactice specifice limbilor rusă și ucraineană: exprimarea subiectului prin pronume cu topică fixă, folosirea unor construcții negative pentru

redarea raporturilor sintactice (subordonate concesive) (mai ales în graiurile transnistrene).

C. Din punctul de vedere al repartiției dialectale, particularitățile graiurilor cercetate se pot grupa în:

1. Elemente comune cu graiurile de tip nordic, în general, prezente mai ales în Regiunea Transcarpatică, în nordul Bucovinei și în aria transnistreană.

2. Elemente comune cu graiurile de tip sudic, prezente, în special, în sud-estul Basarabiei.

3. Elemente care grupează aceste graiuri:

– cu subdialectul maramureșean: cele din Maramureșul de la nord de Tisa;

– cu subdialectul moldovean (având însă și multe particularități specifice ariei transilvănene): cele din nordul Bucovinei și cele transnistrene;

– cu est-nord-estul subdialectului muntean (având însă o serie de particularități moldovenești): graiurile din sud-estul Basarabiei.

D. Individualitatea graiurilor descrise constă în modul în care se îmbină aici, pe de o parte, arhaismele cu inovațiile și, pe de altă parte, trăsăturile specifice anumitor arii ale dacoromânei.

În ceea ce privește conservarea unor particularități arhaice, specifice secolului al XVI-lea sau poate anterioare, aceste graiuri reprezintă veritabile documente vii de limbă românească veche. Comparând din această perspectivă cele patru zone cuprinse în acest studiu, reiese că elementele arhaice lipsesc doar (parțial) din graiurile sud-est basarabene. Caracterul pronunțat arhaic al celorlalte trei zone are explicații relativ diferite pentru fiecare în parte.

1. Maramureșul de nord este o continuare firească a celui din sudul Tisei, împreună cu care a format întotdeauna, în ciuda separării administrative, o unitate lingvistică de netăgăduit. Întrucât, în cadrul dacoromânei, subdialectul maramureșean este recunoscut pentru conservatorismul său, nu ne rămâne decât să constatăm că această trăsătură cuprinde și graiurile de la nord de Tisa.

2. Nordul Bucovinei și Ținutul Herței reprezintă o zonă de interferență a graiurilor moldovenești cu cele maramureșene și nord-transilvănene. Deoarece acestea se caracterizează ele însele prin anumite trăsături arhaice, dar și prin inovații mai vechi, în graiul din această arie se întâlnesc arhaisme specifice grupului de graiuri dacoromâne de tip nordic în general.

3. În ceea ce privește graiurile transnistrene, aflate în vecinătatea celor moldovenești (din stânga și din dreapta Prutului), date fiind condițiile istorice deosebite în care au evoluat, este normal să păstreze elemente arhaice care odinioară au aparținut ariei moldovenești în general. Surprinzător este, însă, cât de multe particularități lingvistice nu fac arie comună cu Moldova. În această situație,

ne întrebăm cum se explică elementele arhaice, dintre care unele se întâlnesc numai aici, sau cele comune cu graiuri din Transilvania, Crișana, Maramureș și chiar din Banat.

Se știe că o parte a populației din satele de dincolo de Nistru își are obârșia în Moldova istorică (Basarabia, mai ales). Este cunoscut, în același timp, că oierii români din Transilvania, încă din cele mai vechi timpuri, cutreierau cu turmele lor câmpiile din Principatele Române, adesea trecând peste granițele acestora.

Documentele istorice atestă că în sec. al XV-lea, în ținuturile de peste Nistru se aflau zone locuite de păstori români ardeleni (ungureni), veniți aici încă de la sfârșitul sec. al XIII-lea (Meteș 1977, 62–65). Dintre aceștia mulți s-au stabilit în aceste locuri și au format sate românești, unele dăinuind până astăzi; alții au pornit mai departe, spre diverse ținuturi ale Rusiei, din Bugeac în Caucaz, de la Dubăsari la Doroțka, din Crimeea, trecând prin Ciobanca, spre Nikolaev și mai departe. Peste acest prim val de ardeleni s-au suprapus, cu timpul, mai ales în sec. al XVIII-lea, în perioada țarinei Ecaterina a II-a, care a încurajat colonizarea unor zone rusești cu români, alți transilvăneni, veniți dinspre Arad (Meteș 1977, 59–60). O cercetare atentă a întregii istoriografii referitoare la satele de ardeleni din Rusia, la drumurile parcurse de aceștia, presărate cu toponime românești, la faptul că „în Transnistria, în a doua categorie – în ordinea importanței numerice – vin coloniștii ardeleni”¹⁰⁷ ar putea lămuri și explica atât caracterul arhaic al satelor românești din aceste părți, cât și afinitățile lingvistice cu graiurile transilvănene. Că numărul românilor din zona transnistreană a scăzut, că ei se consideră astăzi moldoveni sunt lucruri explicabile și nu trebuie să ne mire. Totodată, nu trebuie pierdut din vedere contactul permanent al acestor ardeleni cu graiurile moldovenești și cu marea masă slavă din jur. Toate acestea și-au pus pecetea asupra graiurilor românești de aici.

E. Privite în ansamblu, cele patru grupuri de graiuri cercetate sunt totuși unitare, având drept element comun evoluția lor în limitele și pe baza unor tendințe specifice limbii române. În condițiile relativei lor separări de „matcă” limbii naționale, anumite tendințe din limba comună fie că s-au concretizat în alte direcții, fie că s-au adâncit și s-au extins.

¹⁰⁷ Pentru această problemă vezi Meteș 1977, 80 ș.u. Citatul prezentat este preluat de autor dintr-un studiu al geografului Nicolae M. Pop, referitor la perioada de început a secolului nostru.

PARLERS ROUMAINS DE L'UKRAINE ET DE LA RÉPUBLIQUE DE MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Cette étude monographique (phonétique, morphosyntaxe, topique, formation des mots, lexique) est fondée sur un corpus de textes dialectaux inédits, recueillis au cours des enquêtes de terrain récemment effectuées (1991–1995), en collaboration avec l'Institut de Linguistique de Kichinev et l'Institut de Linguistique de Kiev, en 18 localités à population roumaine de l'Ukraine (régions d'Odessa, Kirovograd, Tchernovtsy et Transcarpatique) et en 3 localités de la République de Moldavie (districts de Vulcănești, Răbnița et d'Orhey). Ces textes sont représentatifs pour les parlers du sud-ouest de la Bessarabie, pour ceux d'au-delà du Dniestr et pour ceux de la Bucovine et du Maramureș du nord de la Tisza.

L'analyse linguistique du matériel qu'ils nous fournissent met en évidence des traits qui confèrent de l'individualité aux parlers en question, rendant nécessaire une recherche à plusieurs perspectives. On peut grouper ces traits caractéristiques selon plusieurs points de vue.

A. Du point de vue diachronique, on distingue:

1. Des éléments archaïques, appartenant pour la plupart au domaine de la morphosyntaxe (mais aussi à la phonétique et au lexique), représentant des cas de conservation de particularités du vieux roumain, parmi lesquels:

- quelques-uns ne sont attestés de nos jours aucun domaine du daco-roumain ou, plus encore, l'on considère qu'ils étaient déjà en vieux roumain des vestiges en train de disparaître: des formes pronominales atones (*nă* „nous“ – cas oblique, *vă* „vous“ – cas oblique), l'indicatif présent 1 sg. du type (*eu*) *cântam*, l'imparfait 1 sg. sans la désinence -m (*eu cânta*) et autres;

- d'autres subsistent à présent dans certaines aires dialectales du daco-roumain, considérées conservatrices: la diphtongue *oa* dans *doară*, *noară* les sons *ǫ* (< lat. *d + i, ē*) et *ġ* (< lat. *j + o, u*); les phonétismes *îmblă*, *îmflă*, *imple*, *inimă*, *păr(ă)* (= *până* „jusqu'à"); des formes archaïques des déclinaison (*mînu* „main“), l'emploi de l'infinitif à plusieurs valeurs; des éléments lexicaux archaïques, etc. La plupart des traits énumérés ci-dessus sont spécifiques aux sous-dialectes daco-roumains septentrionaux, en général, ou, bien, à certains de ces parlers.

2. Des particularités qui sont des innovations créées souvent par analogie s'encadrant donc dans le système général de la langue roumaine, parmi lesquelles:

- quelques-unes remontent au vieux roumain, représentant, dès le XVIIe siècle, des tendances de la langue commune ou limitées seulement à certains groupes de parlers du daco-roumain: *ĉ > š, ġ > ž*, la palatalisation des labiales et des labiodentales; la substitution des pluriels féminins en -e par ceux en -i; l'extension des formes périphrastiques de déclinaison et de conjugaison, etc.;

- d'autres sont des innovations plus récentes, postérieures à la seconde moitié du XVIIe siècle, et qui n'étaient employées au début que dans certaines zones de la Dacoromania, notamment dans les parles du Nord: des stades spécifiques de palatalisation des labiales et des labiodentales, les formes analogiques du subjonctif présent *să beie*, *să deie*, *să ieie*, *să steie* et autres;

- d'autres, enfin, appartiennent soit à des aires restreintes du daco-roumain, soit exclusivement à certains des parlers qui ont fait l'objet de notre recherche.

B. Du point de vue de l'origine des particularités de ces parlers, on distingue:

1. Des éléments hérités du latin, à évolution spécifique pour le roumain en général (v. **A. 1.**).

2. Des éléments (innovateurs) créés à l'intérieur du roumain, par analogie avec les formes héritées du latin, ou bien résultés des tendances internes de la langue roumaine (v. **A. 2.**).

3. Des éléments lexicaux empruntés aux langues voisines, aux peuples à côté desquels les usagers de ces parlers ont vécu le long de l'histoire. On entend par là le fait que certains des parlers étudiés par nous (ceux du Maramureș, de la Bucovine et de sud de la Bessarabie) ont acquis des éléments de vocabulaire de l'allemand, du hongrois, du turco-tatare, du russe et de l'ukrainien, tandis que d'autres (à savoir le parler d'au-delà du Dniestr) ont été influencés presque exclusivement par le russe et l'ukrainien, étant donné qu'ils se sont développés pendant les deux derniers siècles dans un milieu éminemment slave. En fonction de ces deux situations, du contact plus étroit, plus faible ou inexistant avec le roumain littéraire et en fonction de l'intensité et de l'ampleur du bilinguisme (russe-roumain), les parlers de ces deux catégories ont été marqués:

– surtout au niveau du vocabulaire et moins dans autres compartiments de la langue (les trois premiers groupes);

– au niveau du vocabulaire et, parfois, par l'acquisition de certains éléments concernant l'ordre des mots ou de quelques structures syntaxiques (les parlers d'au-delà du Dniestr en premier lieu).

C. Du point de vue de la répartition dialectale, les particularités des parlers examinés peuvent être classifiées en:

1. Éléments communs avec les parlers daco-roumains du Nord, en général, présents surtout dans la Région Transcarpatique, au nord de la Bucovine et au-delà du Dniestr.

2. Éléments communs avec les parlers daco-roumains du Sud, présents surtout au sud-ouest de la Bessarabie.

3. Éléments qui groupent ces parlers:

– avec le sous-dialecte du Maramureș: ceux du Maramureș qui s'entendent au nord de la Tisza;

– avec le sous-dialecte de Moldavie (ayant cependant beaucoup de particularités spécifiques pour la Transylvanie): ceux du nord de la Bucovine et d'au-delà du Dniestr;

– avec la partie est-nord-est du sous-dialecte de Munténie (ayant cependant un nombre de particularités moldaves): ceux du sud-ouest de la Bessarabie.

D. L'individualité des parlers que nous avons décrits résulte de la manière dont ils combinent, d'une part, les archaïsmes et les innovations, et, d'autre part, les traits spécifiques aux différentes aires du daco-roumain. Par la conservation des particularités archaïques (propres au XVIe siècle ou peut-être même antérieurs à cette date), ces parlers constituent de véritables documents vivants du vieux roumain.

Institutul de Fonetică și Dialectologie

„Al. Rosetti“

București, Calea 13 Septembrie nr. 13

GRAIURI ROMÂNEȘTI ÎN MEDII ALOGLOTE. CONSIDERAȚII SOCIOLINGVISTICE

VASILE PAVEL

Neamul românesc este străjuit, de veacuri, aproape exclusiv de granițe naturale, de cursuri de ape importante, precum Dunărea, Tisa, Nistrul și de Marca Neagră. Hotarele politice actuale nu coincid, însă, cu cele etnice.

În afara granițelor celor două state românești existente astăzi – România și Republica Moldova – trăiesc, în mase compacte, românii transnistreni, bucovineni și herțeni, românii din nordul și sudul Basarabiei. Grupuri mari de români se mai găsesc pe ambele maluri ale Bugului, în sud-estul Ucrainei, în Caucaz, în Asia Centrală și în Extremul Orient al Federației Ruse.

Analiza materialelor culese în anchetele de teren efectuate recent la unele dintre grupurile de români amintite (cf. Marin, Mărgărit, Neagoe 1998) impune cunoașterea profundată a factorilor sociali, a istoriei așezărilor românești din mediile aloglote slave, precum și a parametrilor funcționali ai graiului local, întrucât în aceste zone comunitățile românești, aflându-se în situația unei minorități naționale, trec prin încercările înstrăinării de limba maternă și de neam.

Cercetarea graiurilor românești vorbite în medii aloglote implică abordarea unor aspecte sociolingvistice, deoarece între structurile sociale și cele lingvistice există un raport de interdependență.

1. Graiurile românești din stânga Prutului și, mai ales, cele vorbite pe teritoriul Ucrainei cunosc o evoluție inegală datorită condițiilor social-politice diferite în care s-au dezvoltat.

1.1. Timp de 106 ani, din 1812, când teritoriul dintre Prut și Nistru a fost anexat de Rusia, și până în 1918, când s-a realizat unirea Basarabiei cu România, și apoi 50 de ani, între 1944 și 1991, când acest spațiu a aparținut fostei Uniuni Sovietice, românii basarabeni nu au beneficiat de cunoașterea limbii române literare în mod instituționalizat, deoarece limba rusă era limba oficială.

Românii din Transnistria, făcând parte, între 1924 și 1940, din fosta RASS Moldovenească, au fost supuși influenței limbii ruse un timp mai îndelungat și într-o măsură mai accentuată.

Cu toate că politica lingvistică dusă în timpul dominației totalitarismului sovietic a avut repercusiuni grave în special asupra nivelului de cunoaștere a românei literare de către populația din Republica Moldova, unde majoritatea o reprezintă cele aproape trei milioane de români, frontiera politică dintre România și teritoriul din stânga Prutului nu a devenit și frontieră lingvistică.

1.2. Graiul vorbit continuă să reprezinte cea mai importantă „forță de coeziune” și are un rol primordial în păstrarea unității poporului român. Acum 67 de ani, într-un studiu consacrat graiului din Basarabia, din nordul Bucovinei și din Transnistria, Sever Pop afirma că forța limbii noastre se manifestă în direcția unei *unități* lingvistice remarcabile, a unei *reacțiuni* puternice împotriva limbilor înconjurătoare, a unei *conservări* a patrimoniului lingvistic, transmis pe cale orală, din generație în generație, și în direcția *asimilării* elementelor străine din teritoriul locuit de români (Pop 1941, 424–426).

Afirmațiile lui Sever Pop nu și-au pierdut actualitatea; graiurile moldovenești din stânga Prutului nu au evoluat, după 1812, în sens diferit în raport cu celelalte graiuri dacoromâne. În ciuda faptului că majoritatea vorbitorilor de limbă română sunt bilingvi (în special generația medie și tinerii), iar în vocabularul lor au pătruns o serie de elemente slave (rusești mai ales), aceștia nu și-au pierdut limba maternă. În condițiile specifice unei situații de bilingvism, funcțiile sociale ale limbii materne a românilor au fost, însă, limitate.

Chiar dacă și astăzi, în Republica Moldova, sunt impuse, prin constituție, conceptele antiștiințifice de „popor moldovenesc” și de „limbă moldovenească”, majoritatea populației de la est de Prut are convingerea că aparține națiunii române și că limba vorbită de aceasta este româna. Graiul lor, păstrat de la strămoși, reprezintă totodată expresia de netăgăduit a continuității teritoriului de limbă română (Pavel 1995, 83–90).

Cele relatate mai sus pun în lumină doar unele aspecte ale situației sociolingvistice din Basarabia, care, grație luptei pentru renașterea națională din ultimul deceniu, cunoaște o ameliorare.

2. În continuare, ne vom referi la contextul socio- și etnocultural în care evoluează graiurile românești vorbite în Ucraina și Rusia, în medii propriu-zis aloglote.

În linii generale, distingem: a) graiuri românești din arii laterale și b) graiuri românești din arii izolate. Din primul grup fac parte graiurile din zonele limitrofe româno-ucrainene. Ca și în Republica Moldova, în aceste zone funcționează, de regulă, școli cu predare în limba română. În grupul al doilea includem graiurile insulare ale unor așezări românești din sud-estul Ucrainei și din Caucaz, în care școlile naționale lipsesc cu desăvârșire.

2.1. Cele aproximativ 15 localități cu populație românească din nordul Tisei (Regiunea Transcarpatică) au făcut parte din Maramureșul istoric, veche vatră românească de pe ambele maluri ale Tisei. În trecut, Maramureșul din nordul Tisei acoperea o arie mult mai extinsă decât în zilele noastre. În acest sens, stau mărturie, pe lângă izvoarele istorice sau cele de altă natură, numele locurilor pe

unde mai târziu s-au stabilit rutenii: *Poaiana Teiului, Poinița, Ariniș, Brezeni, Făget, Mărgineni, Săliștea de Sus, Rotunda, Frasin, Domnești, Peri* și multe altele. După cum se știe, mănăstirea *Peri*, situată în apropierea comunei Apsa de Jos, a fost un puternic centru de cultură și a avut, în secolul al XV-lea, un rol de seamă în lupta bisericii ortodoxe românești pentru păstrarea autonomiei. În secolul al XVII-lea, el a reprezentat și un important centru tipografic. În prezent, orașelul *Peri*, căruia oficial i se zice *Grușevo*, este considerat localitate ucraineană.

Nordul Maramureșului cuprinde peste 40 de sate. La începutul secolului al XV-lea românii reprezentau circa 90% din populație (Popa 1970).

Populația românească de azi din nordul Tisei și-a păstrat conștiința identității naționale. În aproape toate comunele și cătunele de aici funcționează școli în care se învață și în limba maternă.

Graiurile românești de la nord de Tisa se încadrează în aria subdialectului maramureșean (*Tratat*, 320 ș.u.; Papahagi 1925). Românii de pe ambele maluri ale râului au întreținut, de-a lungul secolelor, strânse legături, ceea ce explică și unitatea la nivelul graiurilor.

În prezent, mediul specific aloglot își lasă, totuși, o anumită amprentă asupra graiului local de la nord de Tisa, care este mai puțin influențat de limba română literară, căci aceasta, în zona la care ne referim, nu-și exercită nici pe departe funcțiile socio-culturale. În ciuda presiunii permanente exercitate de limbile rusă și ucraineană asupra acestui grai, influența în vocabular este ne semnificativă.

2.2. În zona de contact intens dintre românii și ucrainenii din actuala regiune Cernăuți (nordul Bucovinei, Ținutul Herței și fostul județ Hotin din nordul Basarabiei) au avut loc schimbări esențiale, în sensul reducerii numărului de vorbitori de limbă română.

Elementul românesc din Bucovina, rezultat din mai multe *suprapuneri* de graiuri învecinate, a trebuit să reziste în fața elementului rutean venit din părțile nordice (Pop 1941, 429). Evenimentele istorice au dus la situația ca „o fracțiune” din națiunea ucraineană să trăiască în hotarele unor vechi provincii românești: Maramureș, Bucovina, Basarabia. Populația ucraineană a ajuns dincoace de Nistru, în Moldova, „pe cale de expansiune și colonizare”; ea „nu este aborigenă și în nici un caz anterioară descălecării românilor în văile Moldovei” (Nistor 1997, 74).

Destinul graiului românesc din nordul Bucovinei și din părțile Hotinului a fost și continuă să fie determinat de schimbările demografice care au survenit, îndeosebi, după 1775 și, mai pregnant, după 1812, când a fost încurajată instalarea în zonă a ucrainenilor din Galiția și Podolia.

2.2.1. Politica de colonizare susținută de cele două imperii – austro-ungar și rus – a fost însoțită de un proces de deznaționalizare (mai precis, de ucrainizare) a românilor, care a avut drept urmare restrângerea ariei geografice cu localități românești. Numai în regiunea dintre Prut și Nistru din nordul Bucovinei, în ultimele două secole, au fost rutenizate zeci de sate, în care până la 1775 trăiau români. Asimilarea masivă a devenit un proces deosebit de activ pe la mijlocul

secolului trecut, când în Bucovina s-au deschis școli publice ucrainene, frecventate și de copiii românilor bucovineni.

Urme ale românismului se mai păstrează în toponime și nume de familie: *Kiseliv* < *Chisălău*, *Verenceanka* < *Vrânceni*, *Valevo* < *Văleni*, *Roghizna* < *Rogozna*, *Vakarciuk* < *Văcar*, *Robuleac* < *Robul*, *Krețuleac* < *Crețul*, *Ursuleak* < *Ursul* ș.a.

În fostul județ Hotin (azi parte a regiunii Cernăuți) elementul românesc este prezent în satele din imediata apropiere a Văii Prutului (Nesfoia, Mămăliga, Costiceni, Tărăsăuți, Văncicăuți, Marșineți, Dinăuți, Mălinești ș.a.)

Până în 1775 partea de nord a Țării Moldovei a fost predominant românească. La acea dată, în Bucovina, românii moldoveni constituiau (după un recensământ austriac) 85%, iar în 1910 doar 34,4%. În 1989, conform recensământului sovietic, populația românească reprezenta numai 20% din numărul locuitorilor regiunii Cernăuți. Menționăm, în același timp, că dintre aceștia 9,5% utilizează ca limbă de comunicare limba altor etnii (ruse și/sau ucrainene).

După unele investigații sociolingvistice recente, teritoriul regiunii Cernăuți (în principal, partea de sud-est) unde se vorbește românește este împărțit, convențional, în trei zone:

1. *Zona „asimilării ireversibile“*, a ucrainizării, în care școala și biserica nu mai folosesc limba română, ea fiind cunoscută și utilizată în familie numai de „generațiile mai în vârstă“.

2. *Zona „asimilării tranzitive“*, în care româna este folosită în oficierea serviciului religios, dar în școli se învață în ucraineană și, mai puțin, în rusă (localitățile Valea Cosminului – 63,14% români, Corcești – 90,9%, Molodia – 67,69%, Corovia – 55,77%, Șișcăuți – 82,74%, Colincăuți – 87,65% ș.a.).

3. *Zona „bilingvismului echilibrat“* (cele mai multe localități din raioanele Herța, Storojineț, Hliboca și Noua Suliță), în care, atât în școală cât și în biserică, se folosește limba română (Popescu 1994, 24–26).

Renașterea națională, susținută activ de mai multe societăți culturale române din regiune, înseamnă, în special, lupte pentru revalorizarea limbii maternă și la cultura națională.

2.2.2. Ținutul Herței este locuit de români (circa 93%) care continuă să vorbească și să scrie românește. În școală și în biserică se folosește, cu precădere, limba română.

Din 1944 până astăzi limba românilor de aici împărtășește aceeași soartă cu a românilor basarabeni și bucovineni. Stăpânirea străină a afectat deopotrivă limba acestora, mai întâi de toate prin faptul că s-a inventat „teoria“ existenței unei așa-zise „limbi moldovenești“, apoi s-a trecut la alfabetul rus. Astfel, a fost întreruptă legătura cu Țara, cu limba și cultura națională.

Funcționarea limbii materne a fost îngrădită, de asemenea, de un bilingvism „moldo-rus“, de fapt, de un „semibilingvism“, în sensul că doar românilor li se impunea să cunoască limba rusă. În orașelul Herța are loc un intens proces de

deznaționalizare a populației autohtone prin școala rusă, iar în ultimul timp prin cea ucraineană¹.

2.3. În sudul Basarabiei, care în prezent face parte din regiunea Odesa, Ucraina, funcționează 18 școli românești (toate în localități rurale), foarte puține dacă le raportăm la numărul satelor cu populație românească. Românii de aici (12,3% din populație) trăiesc compact în 34 de localități, cele mai multe făcând parte din raioanele Reni, Ismail, Chilia și Cetatea Albă.

Graiurile românești din această zonă sunt în contact cu graiuri ucrainene, bulgărești, rusești și de alte origini.

Multe dintre particularitățile graiului din sud-vestul Basarabiei, pe linia Cahul-Reni-Chilia, fac arie comună cu graiurile muntenești. În acest grai se întâlnesc și elemente transilvănene, aduse de păstorii veniți în Dobrogea de prin părțile Sibiului, o parte dintre ei trecând Dunărea și ajungând până spre regiunile sudice ale Transnistriei sau chiar până în Crimeea (Meteș 1977, 62–65).

2.4. O situație sociolingvistică specifică o reprezintă localitățile de pe malul stâng al Nistrului, care aparțin Republicii Moldova.

În perioada 1924–1940, această regiune a fost declarată formațiune statală autonomă (RSSA Moldovenească). Aici a fost impusă, pentru prima dată, denumirea de „limbă moldovenească” odată cu publicarea, în anii '20, a unor „gramatici moldovenești”. S-a încercat, în acest fel, ridicarea la rang de limbă scrisă a graiului moldovenesc din stânga Nistrului, limba română fiind considerată „limbă burgheză” care nu poate reflecta „noua realitate socialistă”. Terminologia tradițională era înlocuită cu regionalisme, cu elemente inventate sau calchiate după modele rusești (*apăfăcător*, după *vodorod* „hidrogen”, *apăcad*, după *vodopad* „cascadă” ș.a.) Pentru exemplificare, reproducem, fără comentarii, un fragment din ziarul *Plugarul Roș*, din 27 decembrie 1927: „Amu sătenii cu toții vin în chino și privesc fel di fel di cartini. Fișticari iesă îndistulat și plin di bucurii. Nu apucî a sî mîntui un seans, cum în uși năbușăști altî ceafî di norod. Țăranii tari îs mînțăniți cîrmii Sovietice, cî o dat în sat chino” (apud Cotelnic 1996, 82).

Diriguitorii așa-zisei Republici Nistrene Moldovenești, din păcate, și astăzi încearcă să perpetueze aceleași idei tendențioase, propagate în fosta republică autonomă. În regiunea transnistreană există școli naționale, dar ele se confruntă cu erorile comise de către conducerea locală. S-a trecut din nou la alfabetul rus, elevii fiind lipsiți de literatura română și de manualele editate la Chișinău sau în Țară. Deși românii de aici constituie 40% din populație, limba lor maternă este iarăși interzisă.

¹ Menționăm că din această zonă sunt originare importante personalități ale culturii românești, cum ar fi Gheorghe Asachi, George Sion, Vasile Bogrea, Arthur Verona.

Și totuși, și în această regiune, populația rurală rămâne principalul păstrător al graiului strămoșesc. „împănat“ până astăzi cu importante particularități vechi de limbă, cum ar fi accentul păstrat în formele verbului *a uita: cu uîit. tu uîit. cl uîită* < lat. *oblito*².

Teritoriile din afara granițelor politice actuale ale celor două state românești (cu excepția unei formațiuni de pe malul stîng al Nistrului) constituie astfel zone de interpenetrație etnică și lingvistică. Totuși, în asemenea zone românii locuiesc în mase mai mult sau mai puțin compacte, menținând contactele cu vorbitorii de limbă română din regiunile învecinate din Țară sau/și din Republica Moldova. Frontierele statale n-au întrerupt continuitatea și unitatea lingvistică, chiar dacă și în aceste arii laterale graiul românesc din anumite localități, mai ales din cele cu populație eterogenă, este supus unei asimilări ireversibile.

3. Cu totul alta este situația sociolingvistică actuală a românilor din zonele aloglote, îndepărtate geografic de arealul românesc.

Dincolo de Nistru, pe ambele maluri ale Bugului din sud-estul Ucrainei, până spre bazinul carbonifer al Donbasului și spre Caucaz, în așezările românești, compacte sau răzlețe, românii mai trăiesc, la acest sfârșit de mileniu, drama înstrăinării românilor de români.

În cursul secolelor al XV-lea și al XVI-lea, numeroase grupuri de români au trecut peste Nistru și Bug, ca păstori sau agricultori, ca negustori sau ostași, ca pribegi politici sau ca robi „ridicați“ de tătari, pentru a-și găsi acolo rostul vieții. Faptul că au înființat sate și cătune în regiunile cele mai productive pentru cultivarea pământului pare să probeze că ei s-au așezat acolo înaintea tuturor celorlalte neamuri. Ei au fost cei care au aprins în aceste zone făclia culturii și civilizației (Nistor 1990, 149–158).

În urma înfrângerii de la Stănilești (1711), împreună cu Dimitrie Cantemir au luat drumul pribegiei și câteva mii de moldoveni, care s-au așezat în părțile Harcovului (mulți dintre ei s-au întors, ulterior, în Moldova). Prin acordarea de privilegii și prin promisiuni tentante, guvernul rus, mai ales pe timpul lui Petru I și al Ecaterinei a II-a, a căutat să atragă coloniști în regiunile nou cucerite. Ion Nistor arată că, în acea perioadă, agenții de emigrare mișunau în toate colțurile țării, îndemnând și momind populația cu mari promisiuni spre a emigra în Rusia. Regiunea de peste Bug cucerită de ruși forma un fel de graniță militară contra atacurilor turcești și tătărești. Bărbații apti de a purta arma erau organizați în cete sau „roate“. Apărarea acestor granițe era încredințată cetelor căzăcești de la Bug, care recrutau și români. În 1783, numărul familiilor românești a ajuns la 2 000 (cu 10 000 de suflete), formând 1 500 de gospodării, cu 15 biserici proprii. Coloniștii aduși de polcovnicul Vasile Lupu, zis Zverov, au fost întemeietorii satelor românești de dincolo de Bug. Mulți dintre urmașii acestor „descălecători“ și-au păstrat până astăzi limba și datinele strămoșești (Nistor 1990, 98–99).

² Pentru alte arhaisme atestate în aria transnistreană, v. Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: cf. Șandru 1998.

Despre așezările militare de la hotarele din sudul Rusiei, cu „husarii și pandurii volohi” relatează și cunoscutul romanist V. F. Șișmariov (1975, 29).

Vorbitori de limbă română mai pot fi întâlniți și în zilele noastre în satele de dincolo de Bug: Alexandrovka, Gruzskoe, Martânoșa, Bolșaia Serbulovka, Dikovka, Subbotî, Novogrigorievka, Șcerbani, Konstantinovka, Kanij Pancevo ș.a. Prin părțile orașului Ekaterinoslav (azi Dnepropetrovsk) au fost timpuri când limba română se bucura de anumite drepturi, când preoții slujeau în limba localnicilor, căci arhiepiscop al Ekaterinoslavului a fost Gavriil Bănulescu Bodoni (1746–1821), transilvănean de la Bistrița-Năsăud, ajuns mai târziu mitropolit al Kievului și apoi al Basarabiei.

Anton Rațiu prezintă rezultatele uneia dintre cele mai interesante cercetări sociologice, etnografice și folclorice, cuprinzând informații de o excepțională valoare privitoare la cultura, tradițiile și spiritualitatea românilor de dincolo de Bug (Rațiu 1994)³.

Atlasul lingvistic moldovenesc (ALM), elaborat de către dialectologii de la Chișinău, include în rețeaua sa 21 de localități din sud-estul Ucrainei și din Caucaz: Sârova (pct. 34), Bolșaia Serbulovka (pct. 48), Novogrigorievka (pct. 165), Alexandrovka (pct. 210) (regiunea Nicolaev), Ghidirim (pct. 98), Starzia Kul'na (pct. 99), Handrabura (pct. 101), Dolinskoe, fostă Valea Hoțului (pct. 120) (din partea transnistreană a regiunii Odesa), Dunaevka (pct. 112) (regiunea Zaporojie), Novoukrainka (pct. 229), Martânoșa (pct. 213), Gruzskoe (pct. 232), Subbotî (pct. 233), Dikovka (pct. 234) (regiunea Dnepropetrovsk), Bairac (pct. 190), Novoignatievka (pct. 225) (regiunea Donek), Troițkoe, fostă Pucari (pct. 226) (regiunea Lugansk), Moldovanskoe (pct. 227), Moldovanovka (pct. 228) (Ținutul Krasnodar, Federația Rusă) și Gantiadi (pct. 230) (din Abhazia).

Cercetările de teren efectuate cu ajutorul chestionarului în vederea alcătuirii atlaselor lingvistice sau cele folosind „conversațiile dirijate” în scopul înregistrării de texte dialectale, în special etno- și sociotexte, au arătat că vorbitorii de limbă română din enclavele risipite în sud-estul Ucrainei, în Caucaz și în alte regiuni ale uriașului spațiu slav de est se confruntă cu limbile oficiale, rusa și/sau ucraineana, ori cu alte limbi și sunt supuși, în condițiile bilingvismului, unui intens proces de deznaționalizare.

Anchetele pentru ALM s-au desfășurat în perioada 1957–1965. Cercetările în cele trei sate din Caucaz (pct. 227, 228 și 230) au fost realizate în 1960.

După 36 de ani, în august 1996, împreună cu o echipă de folcloriști de la Chișinău, am înregistrat mostre de grai românesc din Moldovanskoe și Moldovanka, precum și din localitățile Trudovoi (Solonți) și Șabanovskoe, toate cele patru localități fiind situate în nord-vestul Caucazului, Ținutul Krasnodar. La vreo 10–12 km de Șabanovskoe este situat satul Thamaha, unde, de asemenea,

³ În lucrarea sa, Anton Rațiu descrie condițiile în care și-au desfășurat cercetările în Transnistria și peste Bug, în perioada 1942–1944, colaboratorii școlii sociolingvistice conduse de D. Gusti.

trăiesc români moldoveni. Până prin 1984, prin împrejurimile comunei Moldovanskoe, căreia localnicii îi spun și Moldovanka sau Supsân (de la denumirea râului care o străbate, Ghecepsin), au mai existat cătunele (*hutore de moldoveni*): Discrim. Kolbasanu. Aluța, Crudu, Subeps. În cătunul Trudovoi, situat cam la 15 km de Moldovanskoe, trăiesc peste o sută de familii de moldoveni.

Localitățile Moldovanskoe și Trudovoi sunt așezate la poalele Munților Caucaz. la 10 km de Krâmsk (centrul raional), iar Șabanovskoe, Thamaha și Moldovanka se află în munți, spre Marea Neagră, în apropiere de orașele Tuapse și Novorosiisk de pe litoralul Mării Negre. Căile de comunicație și, în general, legăturile dintre localitățile de la poalele munților și cele de la munte, deși destul de anevoioase, nu au lipsit.

Aceste localități au fost fondate în secolul al XIX-lea (prin anii 1850–1860) de către basarabeni veniți „la pământ deșert”. Cei mai mulți au plecat din partea centrală a Basarabiei. Într-o perioadă mai veche, până în Crimeea și Caucaz au ajuns și păstori români din Transilvania (Meteș 1977, 62–65).

La îndemnul unor agenți de emigrare, în 1863, au părăsit Basarabia peste o sută de familii plecând spre Cuban, unde au întemeiat satul Moldovanskoe, astăzi cea mai mare așezare românească din Caucaz (cu vreo 500 de familii). Călătoria cu carele cu boi a durat cam trei luni de zile. Au trecut prin zona semipustie a Hersonului și Donului, ducând în carele lor copii, unelte de muncă (plugul, grapa, rășnița), puiți de pomi fructiferi, butași de viță de vie, semințe. Relieful, solul fertil, clima favorabilă din zonele unde s-au așezat le aminteau de locurile de baștină. Românii basarabeni au defrișat aici păduri, au plantat livăzi și vii, au făcut fântâni din piatră, cu ghizdele, cu cumpănă sau *cicârâc* („val la fântână”), au țesut *lăghicere* și *paretari. doroste* („țoale”) și, bineînțeles, *pînză pentru cămeși*, pe care o *zoleau și ghileau la rîpî*. Și au avut oi multe: *Tata meu o avut o sută di oi*, ne spunea Anica Bogza, în vârstă de 80 de ani, din comuna Moldovanskoe.

Acest sat are o istorie aparte. În 1943, aflându-se pe linia de foc a frontului sovieto-germano-român, armata română i-a evacuat pe frații lor din Moldovanskoe pe malul stâng al Nistrului, în satele Hârjău și Sărăței (din actualul raion Râbnita) și Căterinovca (raionul Cămenca), iar de acolo în sudul Basarabiei, prin satele părăsite de coloniștii nemți din preajma orașelor Cetatea Albă și Sărata. Despre această evacuare istorisesc Constantin A. Ionescu (1994, 5–7), care, în 1943, a cules colinde (texte și melodii) din satele de pe malul stâng al Nistrului, și Anton Rațiu (1994, 32–35). În 1945–1947 cei mai mulți români caucazieni s-au întors în satul lor din Cuban, unde, în urma războiului, mai rămăseseră doar trei case: *Noi am avut noroc că ni-o luat românii pe mîna lor*, povestește Toader Morari, în vârstă de 70 de ani, din Moldovanskoe.

Situația românilor din diasporă arată rolul preponderent al graiului matern în istoria unei comunități, în existența și rezistența ei, în păstrarea conștiinței de neam. Din multitudinea de stări de lucruri întâlnite sau reținute pe banda de magnetofon privind situația sociolingvistică actuală a românilor din Caucaz semnalăm doar câteva aspecte.

Așezările românești din Caucaz, ca și cele de la est de Bug, de dincolo de Ural până în Ținutul Primorici din Extremul Orient al fostei Uniuni Sovietice, sunt zone defavorizate. În care, în prezent, românii sunt asimilați de populația majoritară.

Graiul conașionalilor noștri din Caucaz aparține subdialectului moldovean. Acest grai, ca și cele din sud-estul Ucrainei, nu cunoaște influența limbii literare. Neologismele pătrunse în limba română în ultimele două secole lipsesc în graiul de care ne ocupăm cu desăvârșire. În schimb, sunt destul de frecvente particularitățile arhaice: **păr la bătălie în sat erau numai moldoveni; Am un frate și-i departe / Nici hîrtia nu străbate.** Au frecvență mare cuvintele: *mîcă* „bunică”, *tîrg* „oraș”, *cinghilitură* „ghicitoare”. Au fost notate și unele creații proprii: *grochincer* „gropar”, *zîcitură* „zicătoarc”.

Locurile din jurul satelor mai poartă și astăzi numele foștilor țărani proprietari: *Rîpa lui Dajid Grosu, Rîpa lu Sirghi Baci, Rîpa lu Iluță Falcă, La Fîntîna Todoroai, La Fîntîna lu Ghimpu, La Izvoru lu Cherdivară, La Iazu lu Enachi* etc. Sunt atestate, de asemenea, numeroase denumiri populare românești ale unor orașe și sate care au nume oficiale rusești: *Kătăringdar* (Ekaterinovdar, astăzi Krasnodar), *Noursii* (Novorosiisk), *Tomoșînka* (Thamaha), *Kiuleni* (Kievskoe), *Solonești* (Solonți).

Numele de familie din localitățile cercetate, în pronunțarea locală: *Morariu, Căprariu, Cocîrși, Botoșanu, Deleanu, Răileanu, Ghimpu, Turcu, Cibotariu, Cojocariu, Măligă, Todorașci, Negreanu, Măteuță, Cioară, Grădinariu, Cimpoi, Munteanu, Bîrledeanu, Ababi, Achiri*, demonstrează, indubitabil, originea lor românească. În actele de identitate, la numele respective, adeseori, sunt așezate sufixe rusești, iar numele de familie au și terminații de genul feminin, ca în limba rusă: *Orba Ana Nikiforovna*, adică *Orbu Anica a lui Nichifor*.

În localitățile la care ne referim au existat școli cu predare în „limba moldovenească” doar în perioada 1932–1937. Atunci era utilizat alfabetul latin.

Astăzi se constată un proces intens de rusificare. Numărul vorbitorilor de limbă română din satele românești caucaziene, ca și din alte enclave din fosta Uniune Sovietică, este în continuă descreștere. Copiii și cei mai mulți dintre tinerii de până la 30–35 de ani abia mai leagă câteva vorbe în graiul părinților și al bunicilor lor. Cei din generația vîrstnică povestesc cu nostalgie și cu multă durere în suflet: *Noi cu a noștri copchii, moldovenești am grăit. Amu, ii cu a lor copchii grăiesc rusăști.*

Conașionalii noștri din Caucaz nu mai au conștiința că sunt români. A avut loc o erodare a sentimentului național, accentuată mai ales din momentul aplicării unei deznașionalizări programate.

Prin aceleași încercări ale înstrăinării de neam trec astăzi multe alte comunități românești răzlețe în spațiul slav de răsărit, de la Bug până la Amur.

4. Comunitățile românești din Ucraina și Ținutul Krasnodar din Federația Rusă (Caucaz) se află în situații sociolingvistice specifice. În unele zone populația românească este majoritară. Precizăm aici că, în conformitate cu recensămîntul din 1989, repartitia teritorială a minorității românești (moldovenești) din Ucraina este următoarea:

- 185.000 în nordul Bucovinei, nordul Basarabiei și Ținutul Herța (actuala regiune Cernăuți);
- 144.000 în sudul Basarabiei (regiunea Odesa);
- 39.000 în nordul Tisei (Regiunea Transcarpatică).

În afară de aceștia, zeci de mii de români locuiesc pe ambele maluri ale Bugului, în regiunile din sud-estul Ucrainei.

Rădăcinile istorice ale așezărilor românești din arealul cercetat sunt deosebit de adânci. Din cele prezentate reiese rolul graiului matern în istoria unei comunități. Oficial, sunt legiferate prevederile referitoare la posibilitatea minorităților naționale de a avea drepturi egale cu națiunea majoritară (dreptul de a înființa așezăminte culturale naționale). În realitate, însă, aceste prevederi nu sunt respectate întocmai.

Situația graiurilor din mediile aloglote descrise se modifică simțitor. Factorii principali ai schimbărilor sunt contactul intens cu alte etnii, izolarea, educația în limba etniei dominante, care exercită o puternică presiune de deznaționalizare, căsătoriile mixte, restricțiile funcționale ale limbii materne.

Familiei și școlii le revine rolul primordial în susținerea identității etnice a comunității, iar statul ar trebui să creeze condițiile necesare pentru menținerea minorităților naționale. Oamenilor de știință, cercetătorilor din domeniul dialectologiei le revine obligația de a studia graiul străbun al acestor zone sau comunități românești și de a încuraja acțiunile consacrate cultivării limbii și demnității naționale.

PATOIS ROUMAINS DANS UN MILIEU ALLOGLOTTE. CONSIDÉRATIONS SOCIOLINGUISTIQUES

RÉSUMÉ

Dans cet article l'auteur délimite deux groupes de patois roumains qui fonctionnent dans les milieux alloglottes slaves de l'Est: 1. les patois des aires *latérales* et 2. les patois des aires *isolées*. Dans le premier groupe entrent les patois des zones limitrophes roumaines-ukrainiennes (ceux du nord de la rivière Tissa, du nord de la Bucovine, de la gauche du Dniestr et du sud de la Bessarabie). Les Roumains de ces zones habitent en masses compactes, ils ont des contacts humains et linguistiques avec leurs compatriotes de la République de Moldavie et/ou de la Roumanie; les enfants de la plupart de ces villages sont enseignés en roumain. Les patois du deuxième groupe (ceux des deux rives du Bug, des autres régions du Sud-Est de l'Ukraine et du Caucase) sont soumis à un processus intense d'assimilation. Il n'y a pas d'écoles nationales. En examinant certains aspects sociolinguistiques actuels pour les Roumains des zones limitrophes roumaines-ukrainiennes et des enclaves de l'Est, l'auteur souligne que les communautés roumaines des zones étudiées ont besoin d'aide de la part de leurs frères de la métropole pour la perpétuation de la langue maternelle, de même que pour leur existence comme minorité.

Les données présentées dans l'article ont été obtenues par des enquêtes sur place.

Aprilie 1998

Institutul de Lingvistică
Chișinău, Republica Moldova

MITELUȚ, MITICUȚ, MÂȚICUȚ

IULIA MĂRGĂRIT

În textele culese din mai multe localități din Republica Moldova și din Ucraina¹ au fost înregistrate adjectivele *mitelúț* (Tocila V), f. *mitelúță* (Utkonosovka VIIb), pl. *mitelúțe* (Martânoșa Vb), *miticúț* (Nesfoia I Ib, Ucraina), f. *miticúță* (Vărăncău VII) (Republica Moldova), *mâțicúț*, f. *mâțicúță* (Colincăuți II) (Ucraina), toate cu același sens „de proporții reduse, mic”.

Cu excepția adj. f. *mâțicúță*, reținut în *Dicționar dialectal* (Chișinău, 1985), termenii menționați nu figurează în dicționarele române. Pentru a-i identifica am încercat să-i apropiem de un virtual radical cu ajutorul surselor lexicografice.

*

În TDRG s.v. *mic* se menționează o cuprinzătoare familie: *mititel* (fam.); în Mold. și Trans. (pop.) și *mâțâțel*; *mitutel*, *mitiutel* și *mișitel* în limba veche; *micutel*, *micutea*, *micuțea* în folclor.

Dintre formele prezentate în TDRG, în CADE regăsim *mitiutel*, cu mențiunea “învechit” (atestat la D. Cantemir) s.v. *mititel*, cu etimologia **michitel* < *micutel*; *micutel*, specific Banatului și Transilvaniei, ca și *micuț*, considerați, deopotrivă, „dim. de la *mic*” și *micuțel* (prov.) dim. de la *micuț*.

Scriban, în *Dicționarul limbii românești*, precizează s.v. *mititel* „dim. de la *mic*, de unde s-a făcut *micuțel*, apoi sub influența altor cuvinte *micutel* (Hațeg), apoi *mitutel* (Coresi), azi în Teleorman”.

DLR, ca și CADE, discută în trei articole independente *micutel*.-ea, -ică (pop), dim. de la *mic*, ca adjectiv și substantiv; *micuțel*, -ea, -ică (pop.) dim. al lui *micuț*, cu exemplificări din Transilvania, dar mai ales din Bucovina (*Dă-mi sabia ascuțită / Sabia mea otrăvită / Buzduganul micuțel*, v. DLR s.v.) și *mititel*, dim. de la *mic*.

Gl. Olt. înregistrează următoarele două formații-titlu: *micutel*, f. *micuțică*, pl. *micuței* și *mitiutei*.

¹ Ne referim la înregistrările de material efectuate pentru lucrarea *Graiuri românești vorbite în Ucraina și Republica Moldova* de Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe și Vasile Pavel.

D. Udrescu, în *Glosar regional Argeș*, consideră *micuțic*, -ă adj. „micuț, micutel“, dim. de la *mic*, iar D. Bărbuț, în *Dicționar de grai oltenesc*, prezintă ca două unități distincte *micutel*, *micutei* s.m. „mic, mititel“ și *micutele* s.f. „mititele“ [sic!]

În majoritatea cazurilor, lucrările lexicografice enumerate s-au limitat la înregistrarea formelor. În absența unor comentarii lămuritoare, ne propunem să discutăm derivatele, elementele derivative, temele angrenate în procesul de derivare, ctapele corespunzătoare acestuia.

*

Ca punct de pornire considerăm termenul care permite dezmembrarea (analizarea) sa în părțile componente: *micuțel*. În structura cuvântului recunoaștem radicalul *mic* și un sufix compus *-uț + -el*. Cumulul de afixe a avut loc, probabil, treptat: mai întâi *micuț*, apoi *micuțel* < *micuț + -el*. Dubla sufixare, de altfel, constituie un fenomen specific graiurilor, reflectând „tendința limbii de a exprima o anumită valoare prin mai multe mărci în aceleași timp“ (Claudia Tudose, *Derivarea cu sufixe în româna populară*, București, 1978, p. 76). În plus, un corp fonetic amplificat acționează mai eficient asupra atenției ascultătorului (cf. Al. Graur, *Tendințe actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 264–265).

De la forma de pl. *micuței* (*Îți aducem colăcei / Nu prea mari, cam micuței*, v. DLR s.v. *micuțel*) s-a putut reconstitui un nou sg. *micutel*, conform sistemului de regularizare al limbii (v. J. Byck și Al. Graur, *De l'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain*, în BL, I, 1933, p. 25, 33). În același sens, Sextil Pușcariu, în *Dérivés par suffixes de la forme du pluriel du radical*, în *Études de linguistique roumaine*, Cluj – București, 1937, p. 300, discută unele forme deosebite de plural: *piepțini* pentru *pieptene*, situație prezentă și în aromână (cf. pl. *kapțân* sau *kețiri*, pl. de la *kătră*). Cazul *iezișori*, dim. de la *ied*, cu sg. refăcut *iedișor*, ca și noile atestări din graiurile munteneste *piepțeni* (pct. 703.705, 737, 832, 847, 864, 867), *buți*, pl. de la *bute* (pct. 703), *grății* (pct. 793, 800, 815, 837) pl. de la *gratie* (v. 5DM II, III, Gl., Munt s.u.) pot reprezenta un punct de sprijin în ceea ce privește posibilitatea reconstituirii sg. *micutel* din pl. *micutei*. Termenul nou creat (*micutel*) înregistrat în dicționare și glosare (v. *supra*), cunoaște atestări multiple în literatura scrisă și în folclor: *Bagă mâna-n buzunariu / Scoate micutel amnariu* (v. DLR s.v.). El a fost surprins de Ov. Densusianu, la începutul secolului, în Hașeg (v. *Graiul din Țara Hașegului*, 1915, p. 149): „Când îi badea necăjit / Iău îl cunosc pă pășit / Că-i pașu micutel / Cu năcazu după el“.

Derivatul cunoaște transformări fonetice succesive: prin asimilare consonantică *c – t > t – t* devine *mitutel*², apreciat ca „învechit“ în dicționare („Până și mitutelul Gialeș, un pârâu aproape indivizibil...“; „Dunărea că mi-o trecea pe-o luntriță mitutea“, v. DLR s.v. *mititel*); repetându-se fenomenul (asimilare vocalică) *i – u > i – i*, *mitutel* se remodelează în varianta actuală *mititel*.

² Vechimea și poziția termenului pot fi evaluate prin aptitudinea acestuia de a fi selectat de sufixe încă din sec. al XVI-lea. În *Palia de la Orăștie* apare substantivul *mitutenii* „copiii unei familii“ (apud Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 205).

Coexistența celor două forme (*mitutel* și *mititel*) a condus la crearea celei de a treia, rezultată din contaminarea lor: *mitiutel*. atestată chiar pentru sec. al XVI-lea (v. Ov. Densusianu ILR, II, 1961, p. 74; Al. Rosetti, ILR, 1978, p. 519): „Limba **mitiutelu** mădulariu iaste și foarte se laudă” (*Codicele Voronețean*, v. DLR s.v.). Ambele variante, *mitutel*, *mitiutel*, care au premers și, respectiv, au urmat stadiului *mititel*, sunt elemente regionale, după cum rezultă din dicționare (v. DLR s.v. *mititel*).

*

Asupra procesului *mic* → *mititel* s-au formulat puncte de vedere diferite. Discutând „derivația” din sec. al XVI-lea, Al. Rosetti (op. cit., p. 590) enumeră, printre altele, adjectivele *mitiutel*, *mitutel* și numele proprii respective *Mitiutelu* și *Mitutelul*, ca forme create cu ajutorul sufixului *-tel*, pe care îl consideră „rar” și, după cum îl prezintă, de proveniență obscură: „Sufixul e format din *-t*, provenit probabil de la participiul în *-it*, *dormit*. Din *micutel* s-a ajuns la *mitutel* prin asimilare, iar *mititel* s-ar explica din *michitel*, foneticește *mikitel*, ca rezultat al aceluiași fenomen de asimilare”.

Examinată îndeaproape, explicația lui Al. Rosetti se dovedește neconvingătoare. Mai întâi sufixul *-tel* este cvasiinexistent în limba română, chiar în cazul formei *pușintel* < *pușin* + *-el* nu este vorba despre un sufix propriu-zis *-tel*. Transformarea *pușinel* > *pușintel* s-a petrecut după modelul *mititel*, de care a fost apropiat ca formă și ca sens (v. Ov. Densusianu, op. cit., p. 74). Apoi, veriga *micutel* > *michitel*, neexplicată de autor, nu este plauzibilă, întrucât veleră *c* se remodelează în *k* în alte secvențe fonetice decât *c* + *u*. cf. *cămeși* > *chimeși* > *chimeșă*, de exemplu, v. DA s.v.).

Pentru elucidarea aceluiași termen, S. Pușcariu, în *Dacoromania*, I, 1920, p. 327, invocă alt element derivativ, *-icel*. Din **micicel* < *mic* + *-icel*, creat prin analogic cu *măricel* (*mare* + *-icel*), s-ar (fi) dezvoltat(t) **micitel* sau **miticel*, care, ulterior, „prin asimilațiune a progresat la *mititel*”. Explicația nu pare verosimilă, căci nu se susține cu dovezi: **micicel* ca formă originală pentru *mititel* nu este confirmată în vreo sursă documentară; în plus, este dificil de acceptat crearea unui termen cu o succesiune de africată „cice” [çiçe], prezentând reale dificultăți în ceea ce privește pronunția. În ciuda acestui fapt, admitând probabilitatea formației, nu putem ignora aportul eventual al adjectivului participiu *micit* (cf. DLR s.v. *mici*), sub presiunea căruia **micicel* ar fi trecut la **micitel*, pentru ca apoi, prin asimilare consonantică regresivă *ç* – *t* > *t*–*t* să se realizeze *mititel*.

Dar, în absența probelor care să justifice un proces prezumtiv, optăm pentru succesiunea *mic* > *micuț* > *micuțel* (*micuței*) > *micutel* > *mititel*.

În sprijinul ipotezei „*micuțel*”, avansate de noi, pledează și adjectivul *mâfâțel*¹, pl. *mâfâței*, cu formele de f. *mâfâțică*, pl. *mâfâțele* și cu var. *mițățel*.

¹ Termenul este atestat pentru Bucovina (localitățile Putna și Vatra Moldoviței) în *Graiuul nostru*, II, p. 26, 28. El figurează, de altfel, în CADE (provincialism) și în DLR s.v. *mititel*.

a) Derivarea este un proces firesc, de vreme ce derivatul *mititel* reprezintă un „fost“ diminutiv, care și-a pierdut calitatea respectivă prin uzura sensului, devenind sinonim cu termenul-bază: *Dară iedul cel mittél. mic. a spus că...* (Trebujeni I); *Avem doi băieți, ist care vă spun mai mare și unul mittiél* (Trebujeni V); *Noi mai mittiele făceam căluian, fetele mari făceau păparuva Colincăuți VII).*

b) Reluarea sufixului *-uț* s-a făcut, prin urmare, din necesități expresive, vorbitorii simțind nevoia să sublinieze pregnant și simultan dimensiunea ființei și atitudinea afectivă față de aceasta.

c) Reducerea termenilor (radical și derivat) se produce prin sincopă vocalică, trăsătură proprie graiurilor moldovenești, semnalată și discutată deja (v. M. Purice, V. Zagaevski, I. Ciornâi, *Curs de dialectologie română*. Chișinău, 1992, p. 72), fără o altă motivație decât adaptarea cuvintelor prin „ajustare“ la fluxul rapid al vorbirii. Frecvența fenomenului este demonstrată și prin înregistrarea altor variante:

– de la forma de feminin a aceluiași adjectiv care cunoaște deopotrivă amplificarea și scurtarea atât în temă (*mititică* > *mittică* > *mitică*: *În timpul ăla, eu eram mittedă*, Cartal VII), cât și în derivat (*mititică* + *-uță* > *mititicuță* > *mitticuță* > *miticuță*: *Sfecla o răresc, o răresc cu sapa, cu săpușoară așa mittedă* (Vărăncău VIII);

– de la forma feminină a adjectivului *mătățel*, cu schimbare de sufix *mâțâțică* + *-uță* > *mâțâțicuță* > *mâțicuță* > *mâțicúță*: *Ici băț cu crăcăniță să hibă, ș-am o crăcăniță mittedă...* (Colincăuți II). De la feminin s-a reconstituit și o formă corespunzătoare pentru masculin, *mățicuț*: *Era un castel mititel, așa matted* (Nesfoia Iib).

*

Prezența lexemelor *miteluț*, *miticuț*, *mățicuț* ca derivate ale radicalului *micuțel* atestă încă o dată *capacitatea de îmbogățire* a vocabularului prin mijloace proprii, *marea expresivitate și mobilitate a acestuia* la nivelul graiurilor. Totodată, integrarea lor în limitele aceleiași familii lexicale, aceea a adjectivului *mic*, impune definirea statutului fiecăruia în raport cu baza: cuvânt nou sau variantă. În virtutea acestui criteriu se cuvine și reconsiderarea formelor înregistrate de dicționare, cum sunt DLR, unde *micutel*, *micuțel* și *mititel* beneficiază de articole distincte sau Gl. Olt. cu o situație similară: două cuvinte-titlu: *micutel și mititel*, trecându-se cu vederea filiația lor. În consecință, propunem reorganizarea articolelor în cauză prin re poziționare: *mititel*, (*mititel*), var. *micuțel...*, *micutel*. căci din pluralul unui cuvânt se reface, de regulă, o variantă și nu o nouă unitate lexicală (cf. J. Byck și Al. Graur, *op. cit.*, p. 7).

BIBLIOGRAFIE

- AAF = „Anuarul Arhivei de Folklor”, publicat de Ion Mușlea, Cluj, 1922 și urm.
- ACILFR, XII = *Actele celui de al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, I-II, București, 1970-1971.
- AFLR = *Arhiva fonogramică a limbii române* a Institutului de Fonetice și Dialectologie „Al. Rosetti”, București.
- ALM = *Atlasul lingvistic moldovenesc*, redactat de R. Udler și V. Comarnițchi, cu participarea lui V. Melnic și V. Pavel, vol. I, 1, 2; II, 1, 2, Chișinău, 1968-1973.
- ALR I, II = *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I (ALR I), vol. I-II de Sever Pop; Partea a II-a (ALR II), vol. I și *Suplement* de Emil Petrovici, Cluj, 1938 (I/I); Sibiu, Leipzig, 1942 (I/II); Sibiu, Leipzig, 1940 (II/I); Sibiu, Leipzig, 1942 (II/Suplement).
- ALR II, s.n. = *Atlasul lingvistic român. Serie nouă*, întocmit de Institutul de Lingvistică al Filialei din Cluj a Academiei, vol. I-VII, București, 1956-1972.
- ALRM II, s.n. = *Micul Atlas lingvistic român. Serie nouă*, întocmit de Institutul de Lingvistică al Filialei din Cluj a Academiei, vol. I-IV, București, 1956-1981.
- ALRR, Mar. = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, vol. I-III, București, 1969-1973.
- ALRR, Munt., Dobr. = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, I, II, de Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, București, 1996.
- Avram 1977 = Mioara Avram, *Particularități sintactice regionale în dacoromână*, în SCL, XXVIII, 1, p. 25-35.
- Avram 1986 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București.
- Bârleanu 1976 = I. H. Bârleanu, *Consecințe lingvistice ale mișcărilor de populație românească din Transilvania în Moldova și Bucovina*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXV, p. 133-142.
- Bidian 1976 = Viorel Bidian, *Forme verbale de tipul făcém, vindém în graiurile dacoromâne*, CL, XXI, 1, p. 65-69.
- BIFR = „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, Iași, 1934 și urm.
- BL = „Bulletin linguistique” publicat de A. Rosetti, București - Paris, 1933 și urm.
- Borbély 1990 = Ana Borbély, *Cercetări asupra graiurilor românești din Ungaria (Chitighaz, Micherecni, Otlaca-Pustă)*, Budapesta.
- Borcilă 1965a = Mircea Borcilă, *Un fenomen fonetic dialectal: rostirea lui ș ca s și a lui j ca z în graiurile dacoromâne. I. Răspândirea și situația actuală a fenomenului*, în CL, X, 2, p. 269-279.
- Borcilă 1965b = Mircea Borcilă, *Un fenomen fonetic dialectal: rostirea lui ș ca s și a lui j ca z în graiurile dacoromâne. Vechimea și originea fenomenului*, în StUBB, X, 2, p. 109-119.
- Borcilă 1966 = Mircea Borcilă, *Un fenomen fonetic dialectal: ș > s și j > z. II. Locul și reflexele fenomenului în microsistemul graiului*, în CL, XI, 1, p. 71-76.
- Brâncuș 1983 = Gr. Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București.
- Bujor 1968 = I. I. Bujor, *Vocativul tu*, în CL, XIII, 1, p. 116-120.
- Burada 1893 = T. Burada, *O călătorie în satele moldovenesti din gubernia Cherson*, Iași.
- Byck, Graur 1933 = J. Byck, A. Graur, *L'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain*, în BL, I, p. 14-57.
- CADE = I. - Aurel Candrea și Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, București, 1931.

- Caragiu-Marioțeanu 1968 = Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Fonomorfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, București.
- Cazacu 1948 = B. Cazacu, *Sur les formes du subjonctif présent du type să fibă (hîbă, sibă, știbă) en daco-roumain*, în BL, XVI, p. 150–154.
- Ciompec 1985 = Georgeta Ciompec, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie și diacronie*, București.
- CL = „Cercetări de lingvistică”, Cluj, 1956 și urm.
- Contraș 1967 = Eugenia Contraș, *Sufixul -uț(ă)*, în SMFC, 4, p. 143–161.
- Conțiu 1971 = Mihai Conțiu, *Observații asupra accentuării formelor verbale în graiurile olteneste*, în FD, VII, p. 159–172.
- Coșeriu 1940a = E. Coșeriu, *Limbă și folclor din Basarabia*, în „Revista critică”, Iași, XIV, 2–3, p. 159–173.
- Coșeriu 1940b = E. Coșeriu, *Material lingvistic basarabean*, în „Arhiva”, Iași, XI.VII, 1–2, p. 93–100.
- Coseriu 1995 = Eugenio Coseriu, *Unitatea limbii române – planuri și criterii*, în *Limba română și varietățile ei locale*, București, p. 11–19.
- Coșeriu 1997 = Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice. Versiune în limba română de Nicolae Saramandu*, București.
- Coteanu 1961 = I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București.
- Cotelnic 1996 = T. Cotelnic, *Calvarul lingvistic din anii 20–30 în R.A.S.S.M.*, în „Revista de lingvistică și știință literară”, nr. 2, Chișinău.
- DA = *Dicționarul limbii române*, Tomul I, partea I: A–B, București, 1913; Tomul I, partea II: C, București, 1940; Tomul I, partea III, fasc. I: D – de, București, 1949; Tomul II, partea I: F–I, București, 1934; Tomul II, parte II, fasc. I: J – lacustru, București, 1937; fasc. II: ladă – lepăda, București, 1940; fasc. III: lepăda – lojniță, București, 1948.
- DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*. Ediția a doua augmentată, București, 1974.
- Densusianu ILR, I, II = Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*. Ediție îngrijită de J. Byck, vol. I, II, București, 1961.
- Dialectologie = Curs de dialectologie română*, de Mihail Purice, Vladimir Zagaevski, Ion Ciornăi, Chișinău, 1991.
- Dimitrescu 1973 = Florica Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București.
- DLR = *Dicționarul limbii române (DLR). Serie nouă*. Tom VI: *Introducere, Bibliografie*, fasc. 1–13: [litera M]; tom VII, partea I: litera N; tom VII, partea 2-a: litera O; tom VIII, părțile 1–4; litera P; tom IX: litera R; tom X, părțile 1–4: litera S; tom XI, partea I: litera Ș; părțile 2–3: litera T; tom XII, litera Ț, București, 1965–1994.
- DR = „Dacoromania”. Buletinul „Muzeului Limbii Române”, Cluj, 1920/1921 și urm.
- Faiuciu 1973 = Ion Faiuciu, *Vocativul termenilor de înrudire și al prenumelor în graiul maramureșean*, în CL, XVIII, 1, p. 63–74.
- FD = „Fonetice și dialectologie”, București, 1958 și urm.
- Ficșinescu, Popescu-Marin 1978 = Florica Ficșinescu, Magdalena Popescu-Marin, **A₃- (AN₁-)**, în *Formarea cuvintelor în limba română*, II, p. 39–43.
- Fochi 1976 = Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea: Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densusianu*, București.
- Frâncu 1971 = C. Frâncu, *Vechimea și răspândirea formelor să deie, să steie, să beie, să iei în graiurile dacoromâne*, în SCL, XX, 3, p. 261–276.
- Gherman, Hasan 1978 = Cristina Gherman, Finuța Hasan, **A₂- (AD-)**, în *Formarea cuvintelor în limba română*, II, p. 33–39.

- Gheție 1962 = Ion Gheție, *Pe marginea unei hărți din ALR (spûnem – spuném)*, în FD, IV, p. 243–250.
- Gheție 1968 = Ion Gheție, *Contribuții la istoria trecerii lui ea la e (leage > lege. Prezența lui ea în Muntenia la începutul secolului al XVIII-lea, în LR, XVII, 6, p. 501–506.*
- Gheție 1977 = Ion Gheție, *Noi contribuții la problema trecerii lui ea la e: leage > lege*, în SCL, XXVIII, 1, p. 79–86.
- Gheție, Mareș 1974 = Ion Gheție, Al. Mareș, *Grauirile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București.
- Gheție et alii 1997 = *Istoria limbii române. Epoca veche (1532–1780)*, de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu. Coordonator Ion Gheție, București.
- Giosu 1963 = Ștefan Giosu, *Subdialectul maramureșean*, în SCȘt (Iași), 14, 1, p. 91–110.
- Gl. Munt. = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Glosar dialectal. Muntenia*, București, 1999.
- Gl. Olt. = *Glosar dialectal. Oltenia*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu și Magdalena Vulpe, București, 1967.
- Graur, *Tendințe* = Al. Graur, *Tendințe actuale ale limbii române*, București, 1968.
- Gregorian 1938 = Mihail Gregorian, *Graiul și folklorul din Oltenia nord-vestică și Banatul răsăritean (regiunea din stânga și din dreapta Cernei)*, Craiova.
- Hristea 1968 = Theodor Hristea, *Probleme de etimologie*, București.
- Iancu 1965, 1966 = Victor Iancu, *Despre 'natura' iotacizării verbelor*, în CL, X, 2, p. 281–288; *Vechimea iotacizării verbelor românești*, în CL, XI, 2, p. 271–274.
- Ionică 1975 = Ion Ionică, *Note lingvistice*, în FD, IX, p. 197–200.
- Iordan 1950 = Iorgu Iordan, *Note sintactice*, în SCL, I, 1, p. 275–276.
- Istoria limbii = Istoria limbii române*, de Florica Dimitrescu, Viorica Pamfil, Elena Barborică, Cristina Călărașu, Maria Cvasnăi, Mihai Marta, Liliana Ruxăndoiu, Mirela Theodorescu, Elena Toma, București, 1978.
- Ivănescu 1942 = G. Ivănescu, *Colonii meglenoromâne în sudul Transilvaniei, Oltenia și Muntenia. Graiul românilor din Imperiul româno-bulgar*, în BIFR, IX, p. 161–174.
- Ivănescu 1944–1945 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în BIFR, XI–XII, p. 1–412.
- Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași.
- Lazarenco 1993–1994 = Liubov Lazarenco, *Limba română în contextul situației sociolingvistice actuale din Ucraina*, în „Buletinul Societății de Științe filologice din România pe anii 1993–1994“, 1994, p. 55–57.
- Lazarenco 1994 = Liubov Lazarenco, *Intreferența lexicală în vorbirea orală a românilor din Ucraina*, în „Revista de lingvistică și știință literară“, 1, Chișinău, p. 44–49.
- Lăzărescu 1975 = Paul Lăzărescu, *Secrete: iem... iem...*, în FD, IX, p. 202–204.
- Lăzărescu 1984 = Paul Lăzărescu, *Subdialectul moldovean*, în *Tratat*, p. 208–240.
- Lăzărescu, Neagoe 1978 = Paul Lăzărescu și Victorela Neagoe, *Contribuția ALM și a textelor dialectale moldovenești la cunoașterea stadiului actual al graiurilor românești*, în *Omagiu lui Iosif Constantin Drăgan*, 2, Roma, p. 107–123.
- Lexic reg. = *Lexic regional*, București, I, 1960, II, 1967.
- LL = „Limbă și literatură“, București, 1955 și urm.
- Lombard 1972 = Alf Lombard, *Les pronoms personnels du roumain*, în „Stockholm Studies in Modern Philology“, N.S., vol. 4.
- LR = „Limba română“, București, 1952 și urm.
- Macrea 1938 = D. Macrea, *Palatalizarea labialelor în limba română*, în DR, IX, p. 92–160.
- Mareș 1972 = Lucreția Mareș, *Repartiția geografică a sufixului -uc(ă)*, în SMFC, 6, p. 89–96.

- Marin 1984 = Maria Marin, *Valori ale perfectului compus în graiurile dacoromâne*, în *Studii de dialectologie*, Timișoara, p. 155–170.
- Marin 1985 = Maria Marin, *Formes verbales périphrastiques de l'indicatif dans les parlers dacoroumains*, în *RRL*, XXX, 5, p. 459–468.
- Marin 1987 = Maria Marin, *Notes sur les parlers roumains de l'est de la Transylvanie*, în *RRL*, XXII, 3, p. 251–257.
- Marin 1989a = Maria Marin, *Timpuri ale indicativului în graiurile dacoromâne*. Teză de doctorat (ns.).
- Marin 1989b = Maria Marin, *Le passé simple dans les parlers dacoroumains actuels*, în *RRL*, XXIV, 4, p. 305–314.
- Marin 1991 = Maria Marin, *Morfologia verbului în graiurile muntenesti*, în *FD*, X, p. 45–66.
- Marin 1992 = Maria Marin, *Nedeterminat și omnitemporal în vorbirea populară*, în *FD*, XI, p. 139–45.
- Marin 1995 = Maria Marin, *Lotacizarea verbelor. Reflexe și consecințe în unele graiuri românești vorbite în medii alogene*, în *FD*, XIV, p. 23–28.
- Marin, Mărgărit, Neagoe 1998 = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, *Graiuri românești din Ucraina și Republica Moldova*, în *FD*, XVII, p. 70–155.
- Mărgărit 1982 = Iulia Mărgărit, *Elemente de formare a cuvintelor în graiurile din Muntenia. Prefixe*, în *Anuarul Institutului de cercetări etnologice și dialectologice*, seria B, 2, p. 101–21.
- Mărgărit 1989 = Iulia Mărgărit, *Derivate verbale în graiurile din Muntenia*, în *Dialectologica*, p. 111–16.
- Mărgărit 1994 = Iulia Mărgărit, *Despre unele verbe delocutive în graiurile din Muntenia*, în *FD*, XIII, p. 53–59.
- Mărgărit 1995 = Iulia Mărgărit, *Note lexicale: Părinți întregi, case întregi*, în *FD*, XIV, p. 139–41.
- Mărgărit, Neagoe 1997 = Iulia Mărgărit și Victorela Neagoe, *Cercetări asupra graiurilor românești vorbite în nord-estul Bulgariei (regiunea Loveci)*, în *FD*, XVI, p. 75–96.
- Mătcăș 1995 = Nicolae Mătcăș, *De la grotesc la sublim*. Chișinău.
- Meteș 1977 = Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII–XX. (Cercetări de demografie istorică)*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București.
- Mihăilă 1960 = Gheorghe Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexicsemantic*. București.
- Miklosich 1881–1883 = Fr. Miklosich, *Beiträge zur Lautlehre der rumänischen Dialekte (Consonantismus II)*, Viena.
- NALR. Mold., Bucov. = *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina*, I, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, București, 1987.
- NALR. Olț. = *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*, vol. I – V, întocmit sub conducere: lui Boris Cazacu, de Teofil Teahă, Ion Ionică și Valeriu Rusu, București, 1967–1984.
- Nandriș 1952 = O. Nandriș, *Le parler de Mahala. (Phonétique et morphologie)*, în *Mélanges Roques*, 3, p. 167–175.
- Neagoe 1985 = Victorela Neagoe, *În legătură cu unele forme arhaice de perfect simplu și de mai nult ca perfect și cu unele valori ale perfectului simplu în graiurile populare actuale*, în *Anua de lingvistică și istorie literară*, XXX-A, Iași, p. 171–177.
- Neagoe 1992a = Victorela Neagoe, *Considerații privind poziția graiului din Ținutul Pădureilor (Hunedoara) în ansamblul dacoromânei*, în *FD*, XI, p. 77–86.
- Neagoe 1992b = Victorela Neagoe, *Aspecte ale morfosintaxei graiului din Țara Moșilor*, în *FD*, XI, p. 161–167.
- Neagoe 1997 = Victorela Neagoe, *Considerații asupra graiului din Apșa de Jos, raionul Teavev, Regiunea Transcarpatică (Ucraina)*, în „*Revistă de lingvistică și știință literară*”, Chișinău, 2, p. 52–61.

- Neagoe, Vulpe 1994 = Victorela Neagoe și Magdalena Vulpe, *Numeralele de tipul adoară, d-adora, adăurat(ă)... în dacoromână*, în FD, XIII, p. 59–74.
- Nestorescu 1971 = Virgil Nestorescu, *Stadiul actual al palatalizării labialelor în graiurile românești din regiunea Vidin (R. P. Bulgaria)*, în SCL, XXI, 1, p. 45–46.
- Nestorescu 1973 = Virgil Nestorescu, *Diftongul ɣa în graiul românilor din regiunea Vidin (R. P. Bulgaria)*, în LR, XXII, 2, p. 161–165.
- Nestorescu 1995 = Virgil Nestorescu, *Un grai românesc din Bulgaria. Scurte observații și texte*, în FD, XIV, p. 141–148.
- Nestorescu 1996 = Virgil Nestorescu, *Românii timoceni din Bulgaria*, București.
- Nestorescu, Petrișor, 1969 = Virgil Nestorescu și Marin Petrișor, *Graiul românilor din Bregovo (regiunea Vidin, R. P. Bulgaria)* [Litografiat].
- Nestorescu, Petrișor 1979 = Virgil Nestorescu și Marin Petrișor, *Graiul românilor din Bregovo (R. P. Bulgaria). Câteva particularități fonetice*, în ACILFR, XII, 2, p. 997–1002.
- Nistor 1990 = I. I. Nistor, *Românii transnistreni*, în „Basarabia” nr. 10, Chișinău.
- Nistor 1997 = I. I. Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, Rădăuți.
- Orza 1978 = Rodica Orza, *Sufixele -ez și -esc în graiurile limbii române*, în CL, XXIII, 1, p. 35–42.
- Pană 1978 = Ruxandra Pană, *Probleme de metodă în cercetarea istorică a sintaxei dialectale*, în LL, 4, p. 512–518.
- Pană 1979 = Ruxandra Pană, *Aspects de la subordination au niveau de la phrase dans quelques textes roumains d'Olténie*, în RRL, XXIV, 3, p. 255–269.
- Pană-Boroianu 1992 = Ruxandra Pană-Boroianu, *Repetiția sintactică pleonastică în graiurile muntești*, în FD, XI, p. 168–178.
- Papahagi 1925 = Tache Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*, București.
- Papahagi 1932 = Tache Papahagi, *Aromânii. Grai. Folclor. Etnografie. Cu o introducere istorică*. Curs ținut în noiembrie și decembrie 1931, București [curs litografiat].
- Papahagi 1946 = Tache Papahagi, *Éléments aroumains en daco-roumain*, în LL, III, p. 213–216.
- Pavel 1995 = Vasile Pavel, *Graiul românilor basarabeni – expresie a continuității teritoriului de limbă română, în Limba română și varietățile ei locale*, București, p. 83–90.
- Pătruț 1948 = Ion Pătruț, *Raporturi fonetice ucraino-române*, în DR, XI, p. 51–59.
- Pătruț 1958 = Ion Pătruț, *Contribuții slave și maghiare la formarea subdialectelor dacoromâne*, în CL, VI, 3, p. 63–74.
- Pătruț 1959 = Ion Pătruț, *Probleme de fonetică și morfologie. III*, în CL, VII, 2, p. 43–48.
- Petrovici 1936–1938 = E. Petrovici, *Românii din Serbia occidentală*, în DR, IX, p. 224–235.
- Petrovici 1952 = Emil Petrovici, *Corelații de timbru a consoanelor roșunjite și rercurjite în limba română*, în SCL, 3, p. 127–185.
- Pop 1941 = S. Pop, *Importanța graiurilor românești din Bucovina, Basarabia și regiunea transnistreană*, în „Revista Fundațiilor Regale”, VIII, 8–9, p. 424–436.
- Pop 1966 = Sever Pop, *La iotacisation dans les verbes roumains*, în Sever Pop, *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Gembloux, p. 281–315.
- Popa 1970 = Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București.
- Popescu 1994 = Ion Popescu, *Partea românofonă a regiunii Cernăuți și zonele ei sociolingvistice*, în „Glasul Bucovinei”, nr. 1, Cernăuți – București.
- Purdela 1970 = Maria Luiza Purdela, *Derivate verbale imediate*, în SCL, XXI, 1, p. 9–16.
- Pușcariu 1922 = Sextil Pușcariu, *Despre pre la acuzativ*, în DR, II, p. 579–581.
- Pușcariu 1926 = Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. Bărbulescu, A. Belulovici și A. Byhan, II, București.
- Pușcariu 1927 = Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în DR, II, p. 1362.

- Puşcariu 1937 = Sextil Puşcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj – Bucureşti.
- Puşcariu, LR, I, II = S. Puşcariu, *Limba română. I. Privire generală*, Bucureşti, 1976; *II. Rostirea*, Bucureşti, 1959.
- Puşcariu 1974 = S. Puşcariu, *Asupra reconstrucţiei românei primitive*, în *Cercetări şi studii*, Bucureşti, p. 57–101.
- Raţiu 1994 = Anton Raţiu, *Românii de la est de Bug*, Bucureşti.
- Rosetti 1963 = Al. Rosetti, *Chestiuni de metodă. III. Lipsa de probe*, în FD, V, p. 7–10.
- Rosetti, ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Bucureşti, 1978.
- RRL = „Revue roumaine de linguistique”, Bucureşti, 1956 şi urm.
- Rusu, Gr. 1983 = Grigore Rusu, *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne*, Bucureşti.
- Rusu, V. 1962 = Valeriu Rusu, *În legătură cu derivarea cu sufixe în dacoromână*, în FD, IV, p. 257–268.
- Rusu, V. 1963 = Valeriu Rusu, *Contribuţii la descrierea graiurilor dacoromâne (pe baza ALR II 2, vol. III)*, în FD, V, p. 83–107.
- Rusu, V. 1971 = Valeriu Rusu, *Graiul din nord-vestul Olteniei. Fonetică. Consideraţii fonologice*, Bucureşti.
- Saramandu 1992 = Nicolae Saramandu, *Iotacizarea verbelor şi structura dialectală a dacoromânei*, în LR, XLI, 1–2, p. 83–87.
- Sădeanu 1959 = Florenţa Sădeanu, *Traces de passé composé absolu en roumain*, în *Recueil d'études romanes*. Publié à l'occasion du IXe Congrès international de linguistique romane à Lisbonne du 31 mars au 3 avril 1959, Bucureşti, p. 315–320.
- SCL = „Studii şi cercetări lingvistice”, Bucureşti, 1950 şi urm.
- Sclifos 1994 = Valeriu Sclifos, [Recenzie:] *Curs de dialectologie română*, de M. Purice, V. Zagaevski, I. Ciornăi, Chişinău, 1991, în „Revista de lingvistică şi ştiinţă literară”, 2, p. 101–104.
- SCŞt (Iaşi) = „Studii şi cercetări ştiinţifice”. Filologie, Academia Română. Filiala Iaşi, Iaşi, 1950 şi urm.
- SMFC = „Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română”, Bucureşti, 1959 şi urm.
- Şandru 1933 = D. Şandru, *Enquêtes linguistiques du Laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté de Lettres de Bucarest, I. Bessarabie*, în BL, I, p. 89–107.
- Şandru 1998 = D. Şandru, *Graiul românesc de peste Nistru*, în FD, XVII, p. 185–200.
- Şişmariov 1975 = V. F. Şişmariov, *Romanskije poselenia na iughe Rosii*, Leningrad.
- Ştefănuţă 1933 = P. V. Ştefănuţă, *Folklor din judeţul Lăpujna*, în AAF, II, p. 89–101.
- Ştefănuţă 1935 = P. V. Ştefănuţă, *Contribuţii la bibliografia studiilor şi culegerilor de folklor privitoare la românii din Basarabia şi popoarele conlocuitoare – publicate în periodicele ruseşti*, în AAF, III, p. 177–178.
- Ştefănuţă 1937 = P. V. Ştefănuţă, *Cercetări folclorice în Valea Nistrului de jos*, în AAF, IV, p. 31–227.
- Ştefănuţă 1939 = P. V. Ştefănuţă, *O familie de povestitori din Iurceni (Basarabia)*, în AAF, VI, p. 77–101.
- Şuteu 1960 = Flora Şuteu, *Prefixul în-/in-*, în SMFC, 2, p. 37–67.
- TDD = *Texte dialectale şi glosar. Dobrogea*, de Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană şi Nicolae Saramandu, Bucureşti, 1987.
- TDM = *Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu. Vol. I, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1973; vol. II, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1975; vol. III, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1987.

- TD. Moldova = *Texte dialectale. Supliment la Atlasul lingvistic moldovenesc (ALM)*, vol. I, partea I, culese de V. Melnic, V. Stati, R. Udler, Chişinău, 1969; vol. I, Partea [a] II [-a], culese de V. Melnic, V. Stati, R. Udler, Chişinău, 1971; vol. II, partea I, publicate sub conducerea şi sub redacţia lui R. Udler de A. N. Dumbrăveanu şi E. N. Constantinoviči, Chişinău, 1971; vol. III, partea a II-a, publicate de A. N. Dumbrăveanu, sub redacţia lui R. Udler, Chişinău, 1987.
- TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. Band I–III, Bucureşti, 1903, 1911, 1924.
- Teiuş 1980 = Sabina Teiuş, *Coordonarea în vorbirea populară românească*. Bucureşti.
- Todoran 1956 = Romulus Todoran, *Forme analogice ale verbului a fi: fiut şi iest*, în CL, I, p. 126–128.
- Todoran 1966 = Romulus Todoran, *Despre şi «să» în graiurile dacoromâne*, în CL, XI, 2, p. 193–207.
- Todoran 1972 = Romulus Todoran, *În legătură cu pluralul substantivului casă în graiurile dacoromâne*, în CL, XVII, 2, p. 249–256.
- Tudose 1978 = Claudia Tudose, *Derivarea cu sufixe în româna populară*. Bucureşti.
- Turculeţ 1977–1978 = Adrian Turculeţ, *Structura dialectală a graiurilor româneşti din Bucovina*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară“, XXVI, Iaşi, p. 97–120.
- Turculeţ 1986–1987 = Adrian Turculeţ, *Palatalizarea labialelor f, v la s^l, z^l*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară“, XXXI, Iaşi, p. 263–278.
- Udler et alii 1976 = *Dialectologia moldovenească*. Sub redacţia lui R. Udler şi V. Comarniţchi, Chişinău.
- Ulivi 1977 = Anca Ulivi, *Quelques remarques sur la relation entre la syncope et l'accent dans les parlers daco-roumains*, în RRL, XXII, 1, p. 63–71.
- Ulivi 1984 = Anca Ulivi, *Quelques remarques sur les effets de la syncope dans les parlers daco-roumains*, în RRL, XXIX, 5, p. 377–380.
- Ulivi 1991 = Anca Ulivi, *Observaţii asupra sincopei în dialectele româneşti sud-dunărene*, în FD, X, p. 19–29.
- Vulpe 1963 = Magdalena Vulpe, *Repartiţia geografică a construcţiilor cu infinitivul şi cu conjunctivul în limba română*, în FD, V, p. 123–156.
- Vulpe 1973 = Magdalena Vulpe, *Observaţii asupra sintaxei graiului din zona „Porţile de Fier“*, în Cornelia Coţuţ şi Magdalena Vulpe, *Graiul din zona „Porţile de Fier“ I. Texte. Sintaxă*, Bucureşti.
- Vulpe 1977 = Magdalena Vulpe, *Despre aria de răspândire a perfectului simplu în graiurile muntenesteşti*, în CL, II, p. 255–259.
- Vulpe 1980 = Magdalena Vulpe, *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită*, Bucureşti.
- Vulpe 1984 = Magdalena Vulpe, *Subdialectul maramureşean*, în *Tratat*, p. 320–354.
- Vulpe 1987 = Magdalena Vulpe, *Sur une particularité régionale dans l'emploi des indéfinis*, în RRL, XXXI, 3, p. 303–307.
- Weigand 1908 = G. Weigand, *Despre dialectele româneşti*, în „Convorbiri literare“, XLII, 4, p. 441–448.
- Weigand 1944 = Gustav Weigand, *Călătorie prin Bulgaria*, în C. Constante şi A. Golopenţia, *Români din Timoc*, II, 1943–1944.
- WLAD = Gustav Weigand, *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, herausgegeben auf Kosten der rumänischen Akademie in Bukarest, Leipzig, 1909.
- Zagaevski 1990 = V. Zagaevski, *Studii de gramatică dialectală comparată*, Chişinău.
- Zagaevski 1993 = Vladimir Zagaevski, *Derivate arhaice şi regionale la substantive, în graiurile moldoveneşti (reţeaua ALM)*, în FD, XII, p. 213–220.

.....se poate spune că nu există un semn mai caracteristic, după care un individ sau un popor ar putea fi identificați mai bine, ca limba pe care o vorbesc. Ea este adevărata lor patrie. Transmisă din generație în generație, limba ne duce înapoi cu mii de veacuri. [...] O limbă este o tradiție. Voința pentru tradiție este un element de bază al naturii omenești. În nici un alt domeniu al științelor care se ocupă cu evoluția culturii omenești, cum sunt: istoria, arheologia, etnografia etc., durată și tenacitatea tradiției nu se păstrează într-o măsură atât de mare, cum se arată în limba pe care o vorbim.“

„Prin limbă noi ne putem da seama de ceea ce suntem în mijlocul celorlalte popoare și, tot prin limbă, reușim să pregătim sufletul generațiilor mai tinere pentru o cultură și o civilizație proprie. Limba este tot ceea ce aparține mai mult unei națiuni: în limbă se reflectă sufletul ei și tot în ea se oglindește întreaga realitate a vieții naționale.“

(Th. Capidan, *Limbă și cultură*, București, 1943, p. 6, 10)

Tipărită în cadrul programelor guvernamentale
pentru Românii de pretutindeni
„Limba Română“ și „Cercetarea Interdisciplinară“
(1999–2000)

ISBN 973-9397-20-8

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://lingv.ro>